

Wijkkwaliteiten

De kwaliteit van de fysieke woonomgeving 1994–2002

Werkdocument 112

Wijkkwaliteiten

De kwaliteit van de fysieke woonomgeving
1994–2002

Werkdocument 112

Frans Knol

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, april 2005

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn, die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2005

Werkdocument 112

ISBN 90-377-0216-3

NUR 740

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 VX Den Haag

Telefoon (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: www.scp.nl

E-mail: info@scp.nl

Inhoud

1	Inleiding	1
1.1	Aanleiding: Aandacht voor ontwikkelingen in kwaliteit	1
1.2	Centrale vraagstelling en onderzoeksvragen	1
1.3	Woonomgevingskwaliteit en leefbaarheid	4
1.4	Gebruikte databronnen	4
1.5	Opbouw van het rapport	5
2	Woonomgevingskwaliteit en leefbaarheid	7
2.1	De woonomgeving	7
2.2	Woonomgevingskwaliteit	8
2.3	Complexiteit bij het toepassen van het begrip woonomgevingskwaliteit	11
2.4	Consequenties voor de constructie van de maat voor de woonomgeving	13
2.5	Samenvatting	14
	Noten	16
3	De constructie van de maat voor de maat voor woonomgevingskwaliteit	17
3.1	Inleiding: gebruik van het wijkniveau	17
3.2	De constructie van de maat	17
3.3	De uitkomsten	18
3.4	Samenvatting	22
	Noten	24
4	Woonomgevingskwaliteit en sociale wijkenmerken	26
4.1	Inleiding	26
4.2	Bevolkingsontwikkelingen en woonomgevingskwaliteit	26
4.3	Koopwoningen en prijzen van koopwoningen	30
4.4	Status en woonomgevingskwaliteit	32
4.5	Sociale cohesie en woonomgevingskwaliteit	33
4.6	Historie	36
4.7	Koopwoningen, residentiële stabiliteit en sociale status als determinanten van woonomgevingskwaliteit	36
4.8	Samenvatting	37
	Noten	39
5	Woonomgevingskwaliteit en onveiligheid	40
5.1	Inleiding	40
5.2	Woonomgevingskwaliteit en slachtofferschap	40
5.3	Voorzieningen en onveiligheid	42

5.4	Oordeel over het achteruitgaan van de buurt en onveiligheid	45
5.5	Samenvatting	47
	Noten	48
6	<i>Woonomgevingskwaliteit in gebieden betrokken bij het beleid</i>	49
6.1	Inleiding	49
6.2	Grotestedenbeleid	49
6.3	Woonomgevingskwaliteit in de Vinex-wijken	52
6.4	Samenvatting	54
	Noten	55
7	<i>Samenvattende beschouwing en conclusie</i>	56
7.1	Inleiding	56
7.2	Registraties, semi-registraties, objectieve gegevens en percepties	56
7.3	Bebouwingsdichtheid	57
7.4	Geschiedenis en toekomst beschreven met behulp van de maat	58
7.5	Oordeel van bewoners en het beleid, en de maat	59
7.6	De uitkomsten en de maat	60
7.7	De maat en een andere recente poging om een meetinstrument te ontwikkelen	61
7.8	Conclusie	62
	Noot	64
<i>Bijlagen</i>		
A	Leefbaarheid en andere met woonomgevingskwaliteit verwante begrippen	65
B	Nationale uitkomsten, na weging met aantal huishoudens	69
C	Verandering huishoudens en woonomgevingskwaliteit 1994-2002 volgens Geomarktprofiel	70
D	Leeftijd, ontwikkeling leeftijd 1994-2002 en woonomgevingskwaliteit	71
E	Buurtbinding	74
F	Typologieën van gebieden en woonomgevingskwaliteit	79
G	Lijsten van wijken betrokken bij gebiedsgericht beleid	84
H	Mogelijke toekomstige veranderingen in woonomgevingskwaliteit in gebieden die zijn betrokken bij gebiedsgericht beleid	89
<i>Literatuur</i>		
		91
<i>Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau</i>		
		94

1 Inleiding

1.1 Aanleiding: aandacht voor ontwikkelingen in kwaliteit

Eén van de centrale aandachtspunten in het onderzoeksprogramma van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) is de leefsituatie van mensen. Het domein van de leefsituatie kan worden uitgebreid tot dat van de woonomgeving. Daardoor wordt de leefsituatie niet alleen een kenmerk van individuen, maar ook één van gebieden. Naast gegevens over individuen zijn er dan ook gegevens nodig, die gebieden kenmerken. Het begrip ‘fysieke woonomgevingskwaliteit’ is daarvoor een instrument. Het begrip woonomgevingskwaliteit is geen nieuw begrip (zie hoofdstuk 2), maar de invulling ervan in *De Sociale Staat van Nederland 2003* (Knol 2003) is dat wel. Gezocht werd naar een heterogene maat, die de verschillende aspecten van de fysieke kwaliteit van wijken goed kan weergeven. Er is gebruik gemaakt van een combinatie van:

- de mate van fysieke verloedering van een gebied (geïndiceerd door hondenpoep, rommel op straat, vernielingen en bekladding, hoe meer hoe lager de kwaliteit);
- de mate van crowding of ‘woondichtheid’ (met name geïndiceerd door het aantal kamers per persoon in het betreffende gebied (hoe meer, hoe lager de kwaliteit));
- de mate waarin (geluids)hinder aanwezig is (naarmate er meer hinder is, een lagere kwaliteit);
- de mate waarin voorzieningen aanwezig zijn (hoe meer, hoe hoger de kwaliteit).

Het doel van dit rapport is te onderzoeken in hoeverre een maat, die is geconstrueerd met behulp van deze kenmerken, functioneert. Daarbij gaat het enerzijds om de aard van de maat zelf, anderzijds om de plausibiliteit van de relaties tussen de scores op de maat en andere sociale en demografische buurtkenmerken. Geven de onderscheiden dimensies inderdaad een adequaat kwaliteitsoordeel?

1.2 Centrale vraagstelling en onderzoeksvragen

1.2.1 Centrale vragen

De SCP-kwaliteitsmaat, die is gepresenteerd in *De Sociale Staat van Nederland 2003* is tot stand gekomen met behulp van de volgende benadering. Er wordt gebruik gemaakt van bestaande literatuur over de (woon)omgeving. Daaruit komt een beeld van kenmerken naar voren, die de kwaliteit van de woonomgeving aanduiden. Een aantal van deze kenmerken is

- vrij dominant in de binnen- of buitenlandse literatuur aanwezig;
- heeft betrekking op de fysieke kenmerken van de woonomgeving;
- in databestanden uit de periode 1995-2002 voor geografische eenheden op laag schaalniveau (viercijferige postcodegebieden) aanwezig.

De kenmerken worden gebruikt als variabelen waarmee de woonomgevingskwaliteit

is te duiden. Via principale componentenanalyse worden zij geclusterd tot een viertal empirische dimensies die samen de kwaliteit beogen aan te geven. Deze dimensies komen overeen met de inhoudelijke dimensies die in paragraaf 1.1 zijn genoemd.

De centrale vragen luiden:

- Wordt met behulp van de maat voor fysieke woonomgevingskwaliteit het verschil in kwaliteit adequaat weergegeven?
- Wat is de ontwikkeling in de fysieke woonomgevingskwaliteit?
- Welke relatie bestaat er tussen fysieke woonomgevingskwaliteit en sociale en demografisch wijkenmerken?

1.2.2 Onderzoeksvragen

Vanuit de centrale vragen is een aantal onderzoeksvragen af te leiden. De eerste daarvan betreft de definitie. Woonomgevingskwaliteit is afgeleid van inzichten in de literatuur, die een aantal dimensies van kwaliteit opleveren. Vervolgens is nagegaan of deze dimensies empirisch terug te vinden zijn. De eerste (onderzoeks)vraag die gesteld kan worden, is:

1 *Welke criteria voor woonomgevingskwaliteit (of verwante begrippen) worden in de literatuur aangetroffen? Op welke manier kunnen deze empirisch worden samengebracht tot dimensies voor woonomgevingskwaliteit?*

Scores op dimensies van woonomgevingskwaliteit wijzigen. Zowel fysiek verval als verbetering kan optreden. (Gebiedsgericht) beleid beoogt de verschillen vervolgens zo niet weg te werken, dan toch te verkleinen. Het beleidsdoel is in dit geval de geografische ongelijkheid verkleinen. Daarmee komt het overeen met het streven naar (meer) geografische gelijkheid op andere terreinen (werkgelegenheid, inkomen, sociale status).

Voor het beleid is van belang te weten welke ontwikkelingen er in de woonomgevingskwaliteit zijn. De tweede onderzoeksvraag luidt derhalve:

2 *Hoe heeft de woonomgevingskwaliteit zich ontwikkeld?*

De woonomgevingskwaliteit houdt naar verwachting verband met sociale kenmerken van wijken. De woonomgevingskwaliteit beïnvloedt de bevolkingssamenstelling. Wijken met een zeer aantrekkelijke woonomgeving hebben een andersoortige bevolking dan wijken met een veel mindere entourage. Anderzijds is de kwaliteit afhankelijk van de aard van de bevolking die in de wijken woont. Sommige segmenten uit de bevolking zijn nu eenmaal meer dan andere betrokken bij de woonomgeving.

Verskillende kenmerken beïnvloeden mogelijk zelfs de fysieke kwaliteit van de woonomgeving. Te denken valt aan:

- De samenstelling van de woningvoorraad naar koop-huurverhouding. (Op de ach-

tergrond staat de hypothese dat bewoners van koopwoningen meer (financieel) belang hebben bij een goed onderhouden, leefbare omgeving dan bewoners van huurwoningen).

- De mate waarin sprake is van residentiële stabiliteit. De hypothese is, dat naarmate mensen langer in een bepaalde omgeving wonen, zij meer belang krijgen bij een goede kwaliteit van die omgeving.
- De sociale opbouw van de omgeving (met name sociale status). De hypothese is dat lagere statusgroepen -door een geringere zelfredzaamheid- minder dan hogere statusgroepen in staat zijn hun woonomgeving kwalitatief aantrekkelijk te houden.

Deze overwegingen leiden tot de volgende vragen:

- 3 In hoeverre is er een verband tussen sociale wijkenmerken en de fysieke omgeving? Kan – met het gebruik maken van de maat/maten – het verschil in de kwaliteit van woonomgevingen verklaard worden uit:
 - de mate waarin een woonomgeving meer of minder langdurig door dezelfde mensen wordt bewoond;
 - de (veranderingen in de) samenstelling van de woningvoorraad;
 - de (veranderingen in de) bevolkingssamenstelling (waaronder sociale status)?

In 2002 is in een door het SCP uitgegeven publicatie *zekere banden* een relatie gelegd tussen fysieke woonomgeving en veiligheid (en sociale cohesie). De verwachting is dat een ‘slechte’ woonomgeving met veel verval en verloedering wordt bewoond door een weinig zelfredzame bevolking, die mede daardoor zich relatief vaak onveilig zal voelen en mogelijk ook slachtoffer wordt van crimineel gedrag.

Deze overweging leidt tot de volgende onderzoeksvraag:

- 4 In hoeverre is er een verband tussen woonomgevingskwaliteit en (on)veiligheid(sgevoel)?

Drie onderdelen van het rijksbeleid zijn op de geografische eenheid ‘wijk’ gericht. Het gaat om het wijkenbeleid van het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM), waarbij 56 wijken zijn geselecteerd voor extra inspanning in het kader van de stedelijke vernieuwing en de herstructurering. Deze aanpak vindt plaats in het kader van de zgn. fysieke pijler van het grotestedenbeleid van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties (BZK). Binnen het kader van de zgn. sociale pijler van het grotestedenbeleid is er nog een tweede beleidsactie van belang. Het gaat om de projecten ‘Onze Buurt aan Zet’ (OBAZ). Bij deze projecten zijn wijken aangewezen waar sociale doelen verwezenlijkt moeten worden. Ten slotte zijn er wijken (door het ministerie van VROM) aangewezen die een groei-doelstelling hebben (er moeten woningen worden gerealiseerd). Het gaat hier om wijken die zijn aangewezen in de *Vierde nota over de ruimtelijke ordening extra* (Vinex). Zonder de pretentie te hebben de maat voor woonomgevingskwaliteit als evaluatie-instrument te gebruiken, kan de volgende onderzoeksvraag worden gesteld:

5 Hoe scoren de wijken die betrokken zijn bij rijksbeleid op de maat voor woonomgevingskwaliteit?

1.3 Woonomgevingskwaliteit en leefbaarheid

Het begrip ‘woonomgevingskwaliteit, zoals in paragraaf 1.1 naar voren is gebracht, is nieuw in zijn huidige invulling. Niet alleen zijn er andere, oudere invullingen van dit begrip, ook zijn er andere begrippen, die kwaliteit van gebieden aanduiden, zoals leefbaarheid. Juist dit begrip wordt veel gebruikt om kwaliteiten in de woonomgeving aan te duiden. Leefbaarheid wordt vaak zonder nadere omschrijving gebruikt. Een voorbeeld is een vraag aan respondenten in het Woningbehoefteonderzoek (WBO). Hen is de vraag voorgelegd, in hoeverre zij zich verantwoordelijk voelen voor de leefbaarheid in de buurt (zie ook hoofdstuk 3).

Als er wel een inhoudelijke invulling is, wordt aan het begrip ‘leefbaarheid’ vaak een subjectief karakter toegekend. Vinden mensen ‘hun buurt’ leefbaar? Landelijke leefbaarheidsonderzoeken zijn er nauwelijks; het meest bekende onderzoek is dat van de toenmalige koepel van woningcorporaties, NWR, geweest. Dit onderzoek vatte leefbaarheid samen in kenmerken van overlast, voorzieningen en bevolkingssamenstelling. De meting vond plaats via oordelen of percepties van belanghebbenden.

Het SCP heeft in een eerder stadium het begrip leefbaarheid aan de orde gesteld in de publicatie *zekere banden* (De Hart et al. 2002). Daarin wordt een algemene definitie van leefbaarheid gegeven:

‘Meer in het bijzonder gaat het om het samenspel tussen de fysieke kwaliteit, de sociale kenmerken en de veiligheid van de woonomgeving’.

Daarbij wordt verwezen naar verschillende theoretische stromingen met elk een eigen accent. Er wordt met name gewezen op het verschil tussen materiële aspecten en voorzieningen enerzijds (leefsituatiebenadering) en sociale kenmerken van gebieden anderzijds. De synthese tussen deze twee benaderingen zou plaatsvinden via het adagium ‘schoon, heel en veilig’ (zie ook § 2.2).

In de publicatie *zekere banden* is afgezien van een maat voor het fysiek-materiële aspect (en overigens ook voor het sociale). Wel is op een dergelijke maat vooruitgelopen door het gebruik van een typologie die is geconstrueerd aan de hand van variabelen die (deels) ook in het begrip ‘woonomgevingskwaliteit’ terugkomen.

1.4 Gebruikte databronnen

Om de kwaliteit van de woonomgeving in kaart te brengen zijn allereerst data nodig die op een laag schaalniveau zijn verzameld. De Woonmilieudatabase (WMD) (vanaf het jaar 2002 ABF-Monitoren genoemd) bevat data over woonkenmerken, voorzienin-

gen, en aard van de bebouwing op het niveau van de viercijferige postcode. Het gaat hier om data die ‘objectief’ zijn vastgesteld in registraties en via percepties van respondenten in een semi-registratie (de zeer grote steekproef van Geomarktprofiel), afkomstig van verschillende dataleveranciers.

Behalve de data uit de WMD zijn er die uit de Politie-monitor Bevolking. Het gaat hier om percepties van hinder en (fysieke) verloedering. Om de politie-monitor, een survey, een omvang te geven dat deze als een landsdekkende (semi-) registratie kan dienen, zijn verschillende jaargangen samengevoegd. De samenvoeging zal zich daarbij beperken tot hooguit drie jaren, omdat anders één van de doelstellingen van het gebruik van een maat voor de woonomgeving (vergelijking in de tijd) in de knel komt.

De maat voor woonomgevingskwaliteit is berekend voor 1994, 1998 en 2002. De gegevens uit de WMD’94/’95 worden gekoppeld aan de Politie-monitor 1993 en 1995. Die voor 1998 aan die voor 1997 en 1999 en de gegevens voor 2002 aan de Politie-monitor 2001, de Politieprestatie-monitor 2002 en de Politie-monitor 2003.

Naast deze data op wijkniveau en de survey-data van de Politie(prestatie)monitor zijn nog andere survey-data gebruikt. Deze zijn echter niet in de maat opgenomen, maar worden in samenhang met de maat weergegeven. Het gaat om gedragingen, oordelen en leefsituatiekenmerken van individuen die wonen in gebieden, getypeerd door een bepaalde mate van woonomgevingskwaliteit. Het gebruikte onderzoek is: WBO’02.

De gegevens zijn geaggregeerd naar het postcodeniveau. Zo kunnen samenhangen met andere data op dit niveau in beeld worden gebracht. Door de aggregatie worden echter gegevens gemist van postcodegebieden die niet zijn vertegenwoordigd door (tenminste twee) respondenten.¹ De waarden voor de gebruikte variabelen zijn in die gevallen op het landelijke gemiddelde gezet.

1.5 Opbouw van het rapport

Het rapport is als volgt opgebouwd. Na deze inleiding wordt in hoofdstuk 2 een overzicht gegeven van het begrip woonomgevingskwaliteit en verwante begrippen, zoals deze in de literatuur naar voren komen. Dit literatuuroverzicht leidt tot de conclusie dat bepaalde elementen van de woonomgeving de kwaliteit daarvan duiden en geschikt zijn om op te nemen in een kwaliteitsmaat. In hoofdstuk 3 wordt via principale componentenanalyse deze maat geoperationaliseerd. Hoofdstuk 4 geeft het verband tussen de woonomgevingskwaliteit en (de ontwikkeling van) andere wijkkenmerken. In hoofdstuk 5 wordt een aantal van deze kenmerken gezien als determinant voor de woonomgevingskwaliteit. In hoofdstuk 6 komt de relatie tussen de woonomgevingskwaliteit en onveiligheid aan de orde. Hoofdstuk 7 gaat in op de woonomgevingskwaliteit in wijken die betrokken zijn bij het gebiedsgericht beleid, en in hoofdstuk 8 wordt het rapport afgesloten met een samenvattende beschou-

wing. In deze beschouwing wordt op grond van de bevindingen in de eerdere hoofdstukken een oordeel over de (on)mogelijkheden van het gebruik van de maat gegeven. Een achttal bijlagen completeert het document.

2 Woonomgevingskwaliteit en leefbaarheid

2.1 De woonomgeving

Mensen wonen in een huis en verblijven in de omgeving daarvan. De woonomgeving kan worden onderscheiden in de directe woonomgeving en de ruimere woonomgeving. De directe woonomgeving is dat deel rond de woning, waar kinderen spelen, waar mensen de hond uitlaten en waar ze 's avonds naar de brievenbus lopen (zie ook Knol 2003; Van Eijkeren 1979). De directe woonomgeving maakt deel uit van de ruimere woonomgeving, meestal aangeduid als het woonmilieu. Het gaat om een geografische eenheid op lage schaal, die van betekenis is voor de bewoners. Bewoners verwijzen er meestal naar als de wijk waar ze wonen. In dit document wordt de ruimere woonomgeving, het woonmilieu dus, gebruikt als eenheid (in praktische zin het viercijferige postcodegebied). De kenmerken van de woonomgeving worden daarbij dusdanig gepresenteerd dat ze als fysieke kwaliteiten van gebieden kunnen worden gezien. Gebieden worden vervolgens gerangschikt naar de mate van kwaliteit die ze hebben.

Naast het onderscheid tussen directe en ruimere woonomgeving is er ook een onderscheid tussen een fysieke en een sociale kant van de woonomgeving. Het fysieke karakter van de woonomgeving wordt geïndiceerd door kenmerken van de woningen, maar ook door overlast voorzover gerelateerd aan fysieke bronnen. Daarnaast levert de aanwezigheid van geaccommodeerde voorzieningen een positieve bijdrage aan de woonomgeving. Van der Horst et al. (2001) onderscheiden aan de fysieke woonomgeving: fysieke kenmerken in engere zin (woonkenmerken), functionele kenmerken (voorzieningen), en leefklimaat (hinder, overlast).² Het sociale karakter van een woonmilieu wordt aangeduid door de bevolkingssamenstelling. Ook de sociale contacten in de buurt, al dan niet verbonden met die bevolkingssamenstelling, zijn van belang. Het gaat om de contacten die mensen uit de omgeving hebben, onder andere met de burens (sociale cohesie).

Zowel de sociale als de fysieke kenmerken kunnen op objectieve en op subjectieve wijze worden weergegeven. Een voorbeeld van een objectief sociaal kenmerk van de buurt is de sociale status, gedefinieerd met behulp van gegevens over arbeidsmarktpositie, inkomen en opleiding. De subjectieve tegenhanger van dit objectieve begrip heet 'sociaal aanzien', het aanzien dat de wijk/buurt geniet bij bewoners en anderen. Een voorbeeld van een objectief fysiek kenmerk is de menging van bouwperiodes, en woningtypen. Subjectief is het oordeel van de bewoners hierover.

2.2 Woonomgevingskwaliteit

2.2.1 Voorzieningen

Voorzieningen in de buurt (behalve groenvoorzieningen, zie § 2.2.3) kwamen in de naoorlogse jaren vooral vanuit het perspectief van de mogelijkheden tot functiescheiding en menging aan de orde. In de jaren zestig werd in de stedenbouw functiescheiding gepropageerd. Wonen, werken, recreatie en verkeer moesten ruimtelijk elk hun eigen plek krijgen. De functiescheiding wordt enerzijds bekritiseerd, anderzijds begrepen vanuit de hinder die verschillende voorzieningen met zich meebrengen. Winkels trekken verkeer aan, en andersoortige bedrijven leveren milieuhinder (geluid, stank) op.

Maar de aanwezigheid van dagelijkse winkels in de (directe) woonomgeving levert tijdsbesparing op bij het boodschappen doen. De aanwezigheid van scholen in de woonomgeving heeft daarnaast nog een belangrijke sociale functie (Nauta 1979). Ouders spreken elkaar bij het brengen en halen van kinderen, kinderen uit de buurt spelen met elkaar. Bij het organiseren van activiteiten door de school (van 'Rommelpiet' in de weken voor Sinterklaas tot de eindmusical van groep acht vlak voor de zomervakantie) wordt een beroep op de ouders gedaan.

De gedachten rond functiescheiding zijn een stedelijk verschijnsel. Op het platteland wordt aan voorzieningen een basale betekenis toegekend. Ze zijn hard nodig voor de plaatselijke bevolking. Er werd gevreesd voor vertrek uit en leegloop van de dorpen als basisvoorzieningen als winkels en scholen zouden verdwijnen (Knol 1983).

2.2.2 Verloedering en overlast

De aandacht voor verloedering in de woonomgeving ontstond in de jaren tachtig en is het gevolg van het feit dat in verschillende gebieden overlast genoteerd werd. Eind jaren tachtig kwam de teloorgang van vroegnaoorlogse wijken in beeld. De studies die hierover eind jaren tachtig verschenen, hadden meestal betrekking op (middel)grote steden. De wijken werden gekenmerkt door de aanwezigheid van vaak gehorige en slecht geïsoleerde huurflats (meestal portiekwoningen). Het gaat om drie- en vierkamerwoningen, met kleine vertrekken. In plaats van douche of bad is vaak een lavet aanwezig. De kwaliteit van de woningen voldoet niet meer aan de huidige eisen. Daardoor zijn ze niet meer aantrekkelijk voor de doelgroep, waarvoor ze oorspronkelijk gebouwd werden: jonge gezinnen met kinderen. In plaats van deze groep kwamen alleenstaanden, tweepersoonshuishoudens, eenoudergezinnen, maar ook randfiguren uit de samenleving in dergelijke complexen wonen. Daardoor ontstond in deze wijken relatief veel vandalisme, verpaupering, criminaliteit, en concentratie van drugsgebruik. De wijken kregen een slechte naam in de stad. De verpaupering uit zich in de vuilafvoer (te kleine vuilcontainers, waardoor zwerfvuil ontstaat) en achtergelaten afval in trappenhuisen. Vandalisme bestaat uit de vernieling van groen. Ten slotte is er soms een in sommige wijken een dreiging door jeugdbendes.

Er zijn ook bouwkundige problemen. De bouwwanden laten geluid door en de bergingen zijn kwalitatief zeer slecht (afsluiting door middel van kippengaas) (Heeger en Van Zon 1988; Van Zon 1989; Vermeeren et al. 1989).

Door bouwkundige aanpassingen zijn verschillende van dergelijke complexen inmiddels dusdanig verbeterd, dat de hinder tot het verleden is gaan behoren.

De klachten over overlast zijn mede aanleiding geweest voor een groot onderzoek door de koepel van woningcorporaties: de (toenmalige) Nationale Woningraad (NWR). Deze heeft bij de beheerders geïnformeerd naar leefbaarheidsproblemen (Camstra et al. 1996; Camstra 1997) (zie bijlage A voor een overzicht van met woonomgevingskwaliteit verwante begrippen zoals 'leefbaarheid'). De in dit onderzoek gehanteerde indicatoren zijn:

- kwaliteit woningvoorraad;
- kwaliteit woonomgeving (niet gespecificeerd);
- voldoende aanwezigheid van groen- en speelvoorzieningen;
- voldoende aanwezigheid van winkels, scholen en sociale en medische voorzieningen;
- de sociaal-economische en etnische samenstelling van de bevolking;
- overlast van de burens;
- vuil en stank;
- ongewenste activiteiten, criminaliteit;
- (on)veiligheidsbeleving;
- verkeersoverlast.

De grootste problemen waren volgens de ondervraagden uit het NWR-onderzoek criminaliteit en (on)veiligheidsbeleving. Ook de verkeersoverlast werd vaak problematisch ervaren. Daarna volgden: burensverlast en de groen- en speelvoorzieningen.

De opvolger van de Nationale Woningraad, Aedes, gebruikt het instrument 'Lemon' (leefbaarheidsmonitor) om leefbaarheid in kaart te brengen. De volgende indicatoren worden gebruikt.

- woningvoorraad;
- woonomgeving;
- groen- en speelvoorzieningen;
- overige voorzieningen;
- sociaal-economische samenstelling;
- etnische samenstelling;
- sociale structuur;
- burensverlast;
- vuil en stank;
- ongewenste activiteiten;
- criminaliteit, onveiligheid;
- verkeersoverlast

Deze elementen worden door de bewoners voorzien van een rapportcijfer. Als eerste is door het onderzoeksbureau RIGO de gemeente Maassluis onderworpen aan de 'Lemon' (Rous en Smakman 2001). Inmiddels is in deze gemeente een tweede meting uitgevoerd. Daarnaast zijn ook in andere gemeenten 'Lemon's' uitgevoerd (Naaldwijk, Culemborg). De conclusie uit deze metingen is dat een enkele wijk dusdanig slecht scoort, dat (beleids)actie moet worden ondernomen. Verder komt naar voren dat het oordeel over het samenwonen van autochtonen en allochtonen (een niet fysiek kenmerk) in de verschillende onderzoeken sterk onderscheidend en fors negatief is (Butter et al. 2002; Rous en Pouw 2002; Rous 2002).

Een studie van het ministerie van VROM (DGVH), die aan het einde van de jaren negentig verscheen, legt de nadruk op verloederingsaspecten. Deze studie baseert zich op de percepties van betrokkenen (vertegenwoordigers van gemeenten en woningcorporaties) over leefbaarheid. Vooraf wordt een zeer algemene definitie gehanteerd (in de trant van 'leefbaarheid is wat leefbaarheid wordt gevonden'). Vervolgens wordt een viertal velden van leefbaarheid onderscheiden, waarvan de auteurs vinden dat deze elkaar deels overlappen, zowel inhoudelijk als in de tijd.

- leefbaar is schoon, heel en veilig;
- leefbaar is participatie en cohesie;
- leefbaarheid is (sociale) differentiatie;
- leefbaarheid is achterstandsbestrijding.

Het veld dat wordt aangeduid met 'schoon, heel en veilig' veronderstelt dat de fysieke ruimte goed is onderhouden om tot een leefbare situatie te komen. De meeste betrokkenen die de vier invalshoeken krijgen voorgeschoteld, kiezen voor de trits 'schoon, heel en veilig' (VROM 1999).

2.2.3 Hinder

Een specifiek aspect van (over)last is de hinder die mensen ondervinden op milieugebied. Met name geluidshinder wordt in de regel als ernstig ervaren. In het WBO'02 wordt aan de respondenten gevraagd of de afwezigheid van bepaalde 'dissatisfiers' belangrijk is. Door 92% van de ondervraagden wordt de afwezigheid van geluidshinder belangrijk gevonden. Naast geluidshinder wordt verloedering een belangrijk probleem gevonden. Daarmee staat dit op het niveau van de verloederingsaspecten. Ook hier vindt 90% of meer het belangrijk dat elementen als rommel, hondenpoep, vernieling en bekladding niet voorkomen. Op grond van een andere indicatie kan geconstateerd worden dat geluidshinder belangrijker wordt gevonden dan een ander milieuhinderaspect. De overlast van geluidshinder is vaker reden geweest voor verhuizing dan die van stofhinder (28% t.o.v. 5%).

2.2.4 Ruimte en crowding

Bevolkings- en bebouwingsdichtheden kunnen ook tot overlast leiden. In het *Sociaal en Cultureel Rapport 2004* wordt de stelling dat er een relatie bestaat tussen bevolkingsdichtheid en het ontstaan van criminaliteit besproken (SCP 2004). Onder

andere wordt de relatie tussen agressie met te kleine behuizing en veel grote gezinnen in sterk verstedelijkte gebieden genoemd. Deze stelling sluit aan op studies die in Angelsaksische landen verricht zijn naar crowding: de hoeveelheid personen per oppervlakte wooneenheid (of per kamer) (Southern California Association of governments 2003). Daar gaat het vaak om de relatie tussen wonen en gezondheid. De aanwezigheid van veel personen in kleine woningen zou zowel fysiek als psychisch tot een verhoogde morbiditeit aanleiding kunnen geven (Rainer 1978; Housing and Health Research Program Wellington School of Medicine and Health Sciences 2003).

Crowding wordt in het Nederlands vertaald als 'overbezetting'. In Nederland is daarbij vooral aandacht voor het aantal personen per kamer, gerelateerd aan het aandeel minderheden (Tesser et al. 1996).

Het begrip overbezetting sluit aan bij het in Nederland veel gebruikte dichtheidsconcept (het aantal woningen per oppervlakte-eenheid, meestal hectares). Uit (inmiddels wat ouder) onderzoek blijkt dat mensen het wonen in hoge dichtheden ongewenst vinden. Een zeer hoge dichtheid is, los van andere kenmerken van de woning zelfs vaak aanleiding tot een verhuizing naar ruimer opgezette gebieden (Roosen en Kropman 1989). Recent onderzoek bevestigt deze eerdere constatering (VROM 2004).

Lagere dichtheden kunnen worden bereikt door ruime kavels uit te geven, maar ook door het realiseren van veel faciliteiten in de openbare ruimte, zoals groenvoorzieningen. Vooral in de jaren vijftig en zestig was er aandacht voor groen in de woonwijk. Van Eijkeren (1979) geeft als voorbeeld de hoeveelheid groen in de gemeente Amsterdam in de vorm van parken, sportterreinen en volkstuinen. Deze is daar in de periode tussen 1953 en 1969 verdubbeld. Hij legt een verband tussen deze ontwikkeling en de normering van groenvoorzieningen en verwante voorzieningen. Er zou vooral aandacht zijn geweest voor een kwantitatieve normering. De mogelijkheid voor kinderen om in een ruim opgezette woonomgeving te spelen, en voor volwassenen om daar een ommetje te maken kwamen niet aan de orde.

Samengevat zijn er vier facetten van de fysieke woonomgeving relevant. Zij kunnen alle worden beschreven als (on)gemakken ervan. Het gaat om de fysieke kant van verloedering, waarbij elementen als vernieling en rommel aan de orde komen. Daarnaast komt milieuhinder aan bod, evenals het ongemak van een beperkt voorzieningspeil. Tot slot is er aandacht voor overbezetting van woningen, met name uitgedrukt in het aantal personen per kamer (of kamers per persoon).

2.3 Complexiteit bij de toepassing van het begrip woonomgevingskwaliteit

Subjectief of objectief

Bij het toepassen van het begrip kwaliteit van de woonomgeving staat de vraag ter discussie of dit concept via subjectieve criteria, dan wel via objectieve criteria moet worden ingevuld. Daarnaast wordt wel voor een combinatie van beide gepleit. Deze

vraag wordt al langer gesteld in leefbaarheidsstudies die kwaliteiten van de woonomgeving duiden.

Van der Bergh et al. (1994) gaan uit van een gecombineerde invulling van het begrip, deels subjectief, deels objectief. Behalve het objectief te meten aantal haltes per openbaar vervoer en het aantal winkels, nemen zij in hun groslijst onder andere het aantal klachten over burenoverlast en stank op.

In veel recente leefbaarheidsmonitoren wordt nadrukkelijker aandacht besteed aan subjectieve oordelen. Zo wordt in de 'Lemon' van Aedes de waardering van bewoners en professionals over 14 thema's in kaart gebracht. Daarbij gaat het onder andere om de beleving van veiligheid, verkeer, voorzieningen en de woning. Wel zijn tevoren deze thema's ook objectief ingevuld.³

Beperkte of uitgebreide betekenis

Voorzieningen, verkeersveiligheid, aspecten van de woningvoorraad, milieuhinder en groen zijn fysieke kenmerken die in leefbaarheidsonderzoeken worden genoemd. Van de sociale kenmerken komen de sociale samenstelling van de woonwijk en de daarmee samenhangende overlast aan de orde. Soms wordt ook nog aandacht besteed aan de werkgelegenheid en aan de recreatiemogelijkheden in de bredere woonomgeving. De meeste studies die de kwaliteit van het woonmilieu in termen van leefbaarheid definiëren, omschrijven dat begrip zo ruim mogelijk. Enige jaren geleden is daar echter een kentering in gekomen, toen in de studie van het ministerie van VROM 'schoon, heel en veilig' centraal kwam te staan.

Huidige of ook toekomstige kwaliteit

Eén van de kwaliteitsdoelstellingen uit het ruimtelijk beleid is 'toekomstwaarde'. Gebieden moeten 'toekomst houden'. Deze doelstelling kan conflicteren met kwaliteitsdoelstelling die via oordelen van burgers tot stand gekomen zijn. Oordelen van burgers zullen vaak gebaseerd zijn op het directe private nut dat een woonomgeving hen geeft. Zo lijkt de wens vooral ruime eengezinswoningen te betrekken in strijd met efficiënt ruimtebeslag. Efficiënt ruimtebeslag van woongebieden kan gezien worden als een kenmerk van duurzame ontwikkeling. Negatieve milieugevolgen door bebouwing worden dan beperkt. Het ecologische evenwicht wordt optimaal in stand gehouden.

Glijdende schaal of drempelwaarde

Het is voorstelbaar dat de woonomgevingskwaliteit relatief kan worden beschreven. Er zijn gebieden zijn die meer of minder kwaliteit hebben dan andere. Bij de beschrijving van zo'n rangorde worden meestal wijken met de minste en meeste kwaliteit tegenover elkaar gezet. Daarbij wordt dan meestal ad-hoc een grens getrokken (bijvoorbeeld de 100 laagst en de 100 hoogst 100 scorende gebieden).⁴

In de literatuur wordt daarbij vooral verwezen naar minimale overlast. Wanneer de overlast een drempelwaarde niet overschrijdt, zou een gebied voldoende kwaliteit hebben. De mate van overlast zou kunnen worden afgemeten aan de aanwezigheid

van groen, de mate van veiligheid, de drukte van wegen en de hoeveelheid ruimte om te leven. De hoogte van de drempelwaarde(n) zou bepaald kunnen worden door sleutelpersonen of door bewoners zelf (Van de Bergh et al. 1994).

Toestandsbeschrijving en/of inspanningsverplichting

In de literatuur komen beide benaderingen voor. Vaak wordt de toestand van gebieden op één bepaald moment beschreven. Het komt echter ook voor dat alleen gekeken wordt of de wijk verbetert. In Van der Pennen et al. (1998) wordt zo'n procedurele ingang beschreven als een inspanningsverplichting. Een voorbeeld is een leefbaarheidsproject in de Amsterdamse Bijlmermeer. Er is onderzocht of er verslechtering of verbetering van de leefbaarheid plaatsvindt. De bewoners hebben daartoe rapportcijfers over netheid, veiligheid en overlast gegeven (Van Veghel en Wassenberg 1999).

De steden die zijn betrokken bij het grotestedenbeleid hebben zich ook tot een bepaalde inspanning verplicht. Het uitgangspunt is een lijst van doelstellingen en door het ministerie van BZK voorgestelde toetsingsindicatoren. Bij het verbeteren van de (fysieke) kwaliteit worden de indicatoren 'gemiddeld rapportcijfer voor de woonomgeving', 'aandeel inwoners dat (zeer) tevreden is over de groenvoorziening' en een kengetal voor verloedering genoemd (CPB 2000).

2.4 *Consequenties voor de constructie van de maat voor de fysieke woonomgeving*

Voor de vier aspecten die de (on)gemakken (fysieke verloedering, woondichtheid, hinder en voorzieningen) van de woonomgeving weergeven zijn variabelen gezocht. Daarbij zijn de volgende keuzes gemaakt.

- Subjectief-objectief: gekozen is voor een objectieve invulling voor de maat (waar mogelijk) en voor het gebruik maken van percepties (waar noodzakelijk). De percepties worden opgevat als semi-registraties van burgers. De keuze voor objectieve indicatoren is gemaakt omdat, indien gewenst, beleidsmakers objecten makkelijker kunnen beïnvloeden dan oordelen van mensen.
- Beperkt-uitgebreid: gekozen is voor een tussenvariant, waarbij de kwaliteit meer is dan alléén 'schoon, heel en veilig', maar wel wordt beperkt door de vier aspecten. Er is gezocht naar variabelen die in de literatuur zijn genoemd. Daarnaast moesten ze voorkomen in databestanden over de periode 1995-2002. Het gaat bovendien nadrukkelijk om indicatoren die de fysieke kenmerken van de woonomgeving duiden.
- Huidig-toekomstig: De nadruk ligt op de woonomgevingskwaliteit in 2002. Maar er wordt ook een (historische) ontwikkeling voor de periode 1995-2002 weergegeven. Dit impliceert dat er wordt gekeken naar het moment waarop de situatie zich voordoet.
- Glijdende schaal-drempelwaarde: Er worden afzonderlijke scores gepresenteerd. Dit betekent dat het uitgangspunt een glijdende schaal is.

- Toestandsbeschrijving-inspanningsverplichting: De scores wordt voor verschillende momenten weergegeven. Daarmee wordt de toestand op één moment aan de orde gesteld, en wordt een ontwikkeling tussen de verschillende meetjaren weergegeven. De ontwikkeling kan daarbij het gevolg zijn van een autonome ontwikkeling, maar ook van beleidsinspanningen.

Uiteindelijk worden, met inachtneming van deze keuzen, variabelen geselecteerd. Met behulp van deze variabelen wordt nagegaan of de vier aspecten van woonomgevingskwaliteit die in paragraaf 2.2 zijn besproken, ook empirisch kunnen worden onderscheiden.

2.5 Samenvatting

Het leven speelt zich af in verschillende geografische domeinen. Eén van die domeinen is het woonmilieu. Hier ervaren mensen de gemakken en ongemakken van de ruimte waarin ze leven. In de jaren zestig en zeventig zijn voorzieningen van diverse pluimage als de gemakken van de woonomgeving beschreven. Voorzieningen leveren diensten en werkgelegenheid. Daarmee geven ze comfort aan de woonomgeving. Maar bewoners ervaren ook de lasten van voorzieningen, met name de verkeershinder (door een groot verkeersaanbod). Hinder is er vooral als er bedrijven overlast geven. Hinder is dus overlast, maar niet de enige overlast. Overlast is er ook door verloedering (sociaal, door de aanwezigheid van jeugdbendes, drugsgebruik, maar ook fysiek (hondenpoep, vandalisme, zwerfvuil en graffiti)). Met name aan het einde van de jaren tachtig en medio jaren negentig was hiervoor veel aandacht. Het leidde zelfs tot een 'blikvernauwing'. Bij een weergave van de kwaliteit in termen van leefbaarheid wordt deze (in een studie van het ministerie van VROM) gereduceerd tot 'schoon, heel en veilig'.

Overigens wordt ook door de bewoners de afwezigheid van verloedering erg belangrijk gevonden. Zo'n 90% stelt de afwezigheid van fysieke verloederingselementen heel erg op prijs. Een dergelijk percentage geldt ook voor de afwezigheid van (geluids)hinder.

Voorzieningen zijn, zoals gezegd, heel divers van karakter. De meeste voorzieningen leveren diensten vanuit gebouwen. Er zijn echter ook voorzieningen die in de openlucht voorkomen, zoals groenvoorzieningen, parkeervoorzieningen en sommige sportvoorzieningen. Deze voorzieningen behoeven veel ruimte, kennelijk ook ruimte waar burgers om vragen. Mensen die in een dichte woonomgeving wonen en zich dat kunnen veroorloven, kiezen voor meer ruimte. Zij verhuizen naar een ruimer opgezet gebied. De wens naar veel ruimte voor personen en huishoudens is een uiting van afkeer van *crowding*. Het gaat hier met name om het aantal personen dat de kleinste eenheid binnen een woning (de kamer) bezet. In Nederland wordt het aan de orde gesteld in het kader van de minderhedenproblematiek.

Geconcludeerd kan worden dat op basis van de literatuur over woonomgevingskwaliteit en daarmee verwante onderwerpen de keuze voor de vier aspecten die in de maat, opgenomen in *De Sociale Staat van Nederland 2003*, terecht is geweest. Het gaat om:

- de hoeveelheid fysieke verloedering;
- ruimte, vertaald in crowding;
- hinder;
- voorzieningen.

Van deze aspecten wordt vooral de objectieve kant (de aanwezigheid) aan de orde gesteld. Het gaat om de situatie op een zo recent mogelijk tijdstip. De situatie wordt in beeld gebracht via scores, waardoor elke wijk zich onderscheidt van andere.

Noten

- 1 Om de robuustheid van de verbanden te bepalen zijn controles uitgevoerd, waarbij een hoger selectie criterium (minimaal 50) wordt gebruikt. Op grond van deze controle is besloten ander survey-onderzoek (het Aanvullend Voorzieningengebruiksonderzoek en het Tijdsbestedingsonderzoek) niet voor aggregaties te gebruiken.
- 2 In de definitie van leefklimaat onderscheiden de auteurs overigens niet naar kenmerken met een fysiek karakter (hinder, overlast van bedrijven) en sociale kenmerken (sociale controle, woongedrag)
- 3 Aanhanger van een subjectieve invulling is Veenhoven (2000). Alleen een meting van (ervaren) geluk zou leefbaarheid kunnen indiceren. Hij suggereert het 'aantal gelukkige levensjaren' als indicatie voor leefbaarheid. Vervolgens neemt de auteur overigens meteen gas terug, door te stellen dat de maat alleen toepasbaar is op landen en op gesloten gemeenschappen zoals verzorgingstehuizen. Voor verschillen tussen buurten zou dat niet het geval zijn, en (dientengevolge?) acht hij ook verschillen tussen geografische eenheden op relatief laag schaalniveau niet relevant.
- 4 Een variant op deze benadering is het opstellen van hiërarchieën. In de literatuur over de kwaliteit van de leefomgeving wordt deze benadering ontleend aan de postulaten van Maslow (eerst moeten basisbehoeften zijn bevredigt alvorens men zich bekommert over 'hogere' behoeften. Voor de woonomgeving is deze benadering in de jaren tachtig gebruikt door Driessen en Beereboom (1983). De auteurs gaan ervan uit dat de basisbehoefte een goede woning is. Pas als deze aanwezig is, omen elementen voor de woonomgeving aan de orde. Na uitvoering van het onderzoek in een deelgebied binnen de stad Utrecht, komen de auteurs tot de conclusie dat tot de basisvoorzieningen ook gerekend moeten worden: de speelgelegenheid voor de kinderen in de buurt en 'een veilige buurt 's avonds'. Op één niveau hoger in de hiërarchie bevinden zich de belangrijkste winkels op loopafstand, natuur- en groengebieden dichtbij. 'Het hoogste niveau betreft: 'geen flats in de buurt, maar wel nabijheid centrum'. Het belangrijkste principiële probleem bij het opstellen van een dergelijke hiërarchie betreft de vraag wie bepaalt wat (wanneer) in welke niveaus wordt ingedeeld (respondent of deskundige).

3 De constructie van de maat voor woonomgevingskwaliteit

3.1 Inleiding: gebruik van het wijkniveau

Zoals in het vorige hoofdstuk is weergegeven, is het viercijferige postcodegebied de basis voor verdere analyses. Voor viercijferige postcodegebieden is een groot aantal data beschikbaar, zowel registergegevens als perceptiegegevens. Bovendien is de postcode als variabele in verschillende survey-bestanden aanwezig, dit in tegenstelling tot de andere indelingen op laag schaalniveau: de wijk/buurtindeling en de vierkantenindeling. Daardoor is het mogelijk wijkgegevens aan de individuele data uit die surveys te koppelen. Een voordeel boven één van de andere indelingen op laag schaalniveau (het wijk-buurtniveau) is dat de omvang niet wordt bepaald door de grootte van de gemeente waar ze liggen. Vergelijkingen tussen postcodegebieden in verschillende gemeenten winnen daardoor aan realiteitswaarde. Postcodegebieden kunnen bovendien via een naam een betekenis krijgen voor de inwoners van de betreffende gebieden (een voordeel boven de derde indeling die gebruikt wordt op het allerlaagste schaalniveau (de vierkantindeling van 500*500 meter)).

De voordelen van het gebruik van postcodegebieden wegen op tegen het belangrijkste nadeel. Het feit dat de postcodegebieden van ‘ongeveer’ gelijke grootte zijn, betekent een relatief grote heterogeniteit. Met name in kleinere gemeenten kunnen viercijferige postcodegebieden uit eenheden bestaan die als totaal verschillend worden ervaren.¹ Door de aanpassing aan de gemeentegrootte is er veel minder snel sprake van heterogeniteit bij het gebruik van buurt- en wijkgegevens. De viercijferige postcode-indeling is ook niet ideaal waar het gaat om exacte gelijkheid van gebieden: de indeling naar vierkanten zou dan beter zijn.

3.2 De constructie van de maat

Op het SCP is bij het construeren van maten vaak gebruik gemaakt van het schalen via een factoranalytische methode (principale componentenanalyse).² Deze methode werd bijvoorbeeld gebruikt bij de achterstandsscores en huisvestingsscores op gebiedsniveau (Kool 1980; Van der Pennen et al. 1998; Knol 1998) en bij de SCP (leefsituatie) index op individueel niveau (Boelhouwer 2003).³

Bij de constructie van de maat voor de fysieke kwaliteit van de woonomgeving is de factoranalytische traditie voortgezet. Er is echter een belangrijk verschil met eerdere exercities. Er wordt gebruik gemaakt van een meerdimensionale maat, waarbij elke dimensie wordt betrokken (en niet zoals in andere publicaties alleen de eerste).⁴ De verschillende dimensies representeren: fysieke kenmerken van de kwaliteit van de woonomgeving, die in de literatuur zijn omschreven (zie hoofdstuk 2). De keuze

van de kenmerken wordt daarbij beperkt door hun aanwezigheid in de beschikbare databestanden.

Een optelling van de scores op de verschillende dimensies leidt tot de score op de maat voor woonomgevingskwaliteit.

De variabelen die worden gebruikt representeren verloederings, ruimte, hinder en voorzieningen. Het gaat om objectieve kenmerken en percepties.

- Objectieve kenmerken: middelhoogbouw, hoogbouw, huisartsen, winkels, scholen, inwoners per kamer (afkomstig uit de WMD'95, WMD'98 en ABF-monitoren (2002)).⁵
- Percepties: score rommel op straat, hondenpoep, vernielingen, bekladding, geluidshinder (afkomstig uit Politie-monitoren 1993, 1995, 1997, 1999, 2001 en 2003, en uit de Politieprestatie-monitor 2002).^{6, 7}

3.3 De uitkomsten

De principale componentenanalyse onderscheidt, na rotatie met behulp van de vari-maxmethode, vier dimensies van samengestelde variabelen. De eerste dimensie kan worden omschreven als een verloederingscomponent, met hoge ladingen op variabelen als rommel op straat, vernielingen, hondenpoep en bekladding. De tweede dimensie kan worden omschreven als 'overbezetting' of *crowding*. De belangrijkste variabele is het aantal personen per kamer. De variabelen hoogbouw en middelhoogbouw hebben ook een hoge lading op de tweede dimensie. Omdat de combinatie (middel)hoogbouw en 'overbezetting' toch dichtheid suggereert, wordt deze dimensie benoemd als 'woondichtheid'. De derde dimensie vertegenwoordigt vooral hinder (de ladingen op de variabelen die geluidshinder indiceren zijn hoog). De vierde dimensie is een voorzieningencomponent. De ladingen op huisartsen en winkels zijn hier hoog.

De dimensies die via deze empirische bewerking zijn onderscheiden zijn dezelfde als die in hoofdstuk 2 op inhoudelijke gronden naar voren zijn gebracht. De variabelen die als indicatoren zijn gebruikt onderscheiden de dimensies goed. Als (ook) andere variabelen worden gebruikt is dat niet het geval. Daarom is geen gebruik gemaakt van het kenmerk 'groen' in de principale componentenanalyse. Er is ook een andere reden geweest om een bepaalde variabele niet op te nemen. De variabele 'bebouwingsdichtheid' wordt niet gebruikt omdat deze ook als stedelijkheid indiceert. Het CBS gebruikt namelijk omgevingsadressendichtheid (een combinatie van de dichtheid van adressen in een bepaald gebied en die van omliggende gebieden) als indicatie voor de stedelijkheidsgraad. In de volgende paragrafen wordt stedelijkheidsgraad als een achtergrondvariabele gebruikt. De fysieke kwaliteit van de woonomgeving wordt gezien als een samengaan van de (on)gemakken die worden geïndiceerd door de verschillende dimensies. De formule luidt:

$$\text{Woonomgevingskwaliteit} = \text{Voorzieningendimensie} - \text{Verloederingsdimensie} - \text{Dimensie woondichtheid} - \text{Hinderdimensie}$$

Ten behoeve van de correlatieanalyses zijn de scores op de dimensies verloedering, woondichtheid en hinder getransformeerd. Hoge scores voor de woonomgevingskwaliteit als zodanig en voor de onderliggende dimensie 'voorzieningen' duiden op een goede kwaliteit. Bij de dimensies verloedering, woondichtheid en hinder staat een hoge score juist voor een slechte kwaliteit. Door middel van de transformatie is bereikt, dat een hoge score een goede kwaliteit weergeeft. Wordt er bijvoorbeeld gunstig op zowel voorzieningen (veel) als hinder (weinig) gescoord, dan ontstaat een positief verband. In beide gevallen staat namelijk nu de hoogste waarde voor een goede waardering. Met nadruk wordt vermeld dat deze procedure alleen is gevolgd bij het meten van samenhangen (de correlatieberekeningen) en niet bij het in kaart brengen van de scores op de maat en zijn dimensies voor de gebieden (afzonderlijk en per groep).

In tabel 3.1 zijn de uitkomsten van de analyse voor de periode 1994-2002/2003 weergegeven.

Tabel 3.1 Uitkomst factoranalyse periode 1994-2002 (factorladingen na varimaxrotatie) waarop de maat voor de woonomgevingskwaliteit is gebaseerd

variabelen	factor 1 (verloedering)	factor 2 (woondichtheid)	factor 3 (hinder)	factor 4 (voorzieningen)
% middelhoge flats	0,32	0,64	0,25	0,02
% hoge flats	0,21	0,65	0,10	-0,06
inwoners per kamer	0,08	0,67	-0,05	0,25
score rommel	0,66	0,24	0,40	-0,14
score hondenpoep	0,69	0,03	0,12	0,15
score vernielingen	0,79	0,07	-0,06	-0,06
score bekladding	0,75	0,24	0,31	-0,01
score geluidshinder (geen verkeer)	0,22	0,05	0,77	0,06
score geluidshinder (ver- keer)	0,09	0,10	0,82	0,02
% huisartsen	0,08	0,01	-0,08	0,75
% winkels	-0,08	0,12	0,15	0,55
% scholen	0,06	-0,46	-0,04	0,43
verklaarde variantie (%)	28,4	10,0	9,6	8,8

Bron: ABF (ABF-monitoren); ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '93-'03); ministerie van BZK (Politieprestatie-monitor '02) SCP-bewerking

De analyses zijn uitgevoerd voor de periode 1994-2002, waarbij de scores voor de afzonderlijke jaren kunnen worden gemeten (het betreft de meetjaren 1994, 1998 en 2002).⁸

De gemiddelde kwaliteit van de woonomgeving is in de periode 1994-2002 is afgenomen.⁹

De landelijke score voor de fysieke woonomgevingskwaliteit bedroeg

- in 1994: 100
- in 1998: 97
- in 2002: 87.

De ontwikkeling richting minder woonomgevingskwaliteit doet zich in alle delen van Nederland voor. De daling is echter verhoudingsgewijs gering in het landsdeel West. Toch is ook in 2002/2003 in geen van de landsdelen de score voor woonomgevingskwaliteit zo laag als in West-Nederland.

Een tweede geografische indeling die gebruikt wordt is de mate van stedelijkheid. Door het CBS is een indeling in vijf klassen gemaakt.¹⁰ Bij een indeling in stedelijkheid is er ook meer waarneembaar tussen de gebiedscategorieën. Met name in de niet stedelijke gebiedscategorieën is de achteruitgang sterk. Dit laat onverlet dat er nog steeds een sterke samenhang is tussen woonomgevingskwaliteit en stedelijkheid. In stedelijke gebieden is nu eenmaal meer fysieke verloedering en meer hinder dan elders. Ook is de woondichtheid er hoger (tabel 3.2, tabel 3.3).

In *De Sociale Staat van Nederland 2003* is deze ontwikkeling verklaard uit de negatieve ontwikkelingen in (het oordeel over) de fysieke verloedering en de afname van het voorzieningenniveau als gevolg van schaalvergroting. Daarnaast speelt toename van de woondichtheid een rol. De in *De Sociale Staat van Nederland 2003* ook gesignaleerde toename van de fysieke verloedering lijkt zich overigens na 2002, op het eerste gezicht, niet te hebben doorgezet. Dit is vooral het gevolg van het feit dat de gewichten in de verloederingsdimensie enigszins anders zijn. Omdat er nu ook voor 2003 variabelen zijn toegevoegd, veranderden immers de exacte waarden op de afzonderlijke dimensies. Zo kregen met name de woningvariabelen een zwaarder gewicht in de verloederingsdimensie dan in de maat die is gepresenteerd in *De Sociale Staat van Nederland 2003*. Worden de afzonderlijke variabelen, los van hun gewichten nader geïnspecteerd, dan blijkt dat de verloedering wel is toegenomen. Er was veel meer ‘rommel op straat’, meer ‘vernieling’ en meer ‘bekladding’ in 2003 dan in eerdere perioden. De enige verloederingsvariabele, die in 2003 minder zwaar werd gepercipieerd dan in 2002 en 2001 is ‘hondenpoep’. De verandering van de gewichten hangt waarschijnlijk samen met het feit dat er minder samenhang is tussen het wonen in (middel)hoogbouw en verloedering. De toename van de verloedering doet zich voornamelijk voor op het platteland, waar dergelijke woningen weinig voorkomen. Dit neemt niet weg dat de verloedering in stedelijke gebieden met veel (middel)hoogbouw nog steeds hoger is dan elders.

Zowel de toename van woondichtheid als de afname van de scores op de voorzieningenfactor zijn geografisch niet specifiek. In alle landsdelen nam de woondichtheid toe en stonden de voorzieningen onder druk.

Er is wel een verband tussen de toename van de scores op de woondichtheidfactor en de stedelijkheidsgraad. Zowel in de sterkst stedelijke gebieden, als in de minst stedelijke gebieden nam de index op woondichtheid toe (resp. van 113 naar 117 en van 94 naar 100).

Tabel 3.2 Index voor score woonomgevingskwaliteit 1994-2002, Nederland en naar landsdeel en stedelijkheidscategorie

	1994	1998	2002
Nederland	100	97	87
landsdeel			
noord	104	102	90
oost	103	99	91
west	94	95	86
zuid	102	99	90
stedelijkheidscategorie			
zeer sterk stedelijk	80	78	73
sterk stedelijk	89	88	82
matig stedelijk	96	94	88
weinig-stedelijk	105	101	92
niet-stedelijk	108	105	92

Bron: ABF (ABF-monitoren); ministeries van BZK/Justitie (Politiemonitor '93-'03); ministerie van BZK (Politieprestatie-monitor '02)

Tabel 3.3 Indexen op de dimensies verloedering, woondichtheid, hinder en voorzieningen, Nederland en naar landsdeel, 1994, 1998 en 2002/2003

	fysieke verloedering	woondichtheid	hinder	voorzieningen
Nederland				
1994	100	100	100	100
1998	105	101	99	98
2002/2003	99	105	98	86
noord				
1994	101	94	97	100
1998	104	95	95	97
2002/2003	94	101	93	85
oost				
1994	96	99	98	100
1998	103	98	97	96
2002/2003	94	104	98	86
west				
1994	105	105	103	99
1998	105	102	103	98
2002/2003	101	105	102	86
zuid				
1994	96	100	101	101
1998	101	101	98	99
2002/2003	96	104	98	87

Bron: ABF (ABF-monitoren); diverse jaren, ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '93-'03) SCP-bewerking

De hiervoor weergegeven data zijn ongewogen. Een gebied krijgt een score, bijvoorbeeld % hoogbouw. Deze scores worden gemiddeld, onafhankelijk van de aantallen mensen of huishoudens die in de gebieden wonen. Dit betekent dat de waarde van een 'leeg' gebied (een dorp met weinig inwoners) even zwaar weegt als de waarde van een (stedelijk) gebied met veel inwoners. Men kan zich afvragen of het rekening houden met het aantal mensen dat in een bepaald gebied woont, niet een juist beeld geeft. Een dergelijke weging heeft voor- en nadelen, afhankelijk van de wijze hoe over het gebied wordt geoordeeld.

Gaat het om de gebieden als zodanig, dan moet het rekening houden met de bevolkings- of huishoudensomvang van gebieden principieel afgewezen worden. De interesse betreft immers de territoriale eenheden, onafhankelijk van het aantal mensen dat er woont. In de SCP-publicaties die over gebieden verschenen zijn, is in de regel gemaakt van het aantal mensen dat in de onderscheiden eenheden woont wel vermeld, maar zijn data ongewogen gepresenteerd.

Een dergelijke benadering mag een goed overzicht van gebieden geven, hij geeft een vertekend inzicht van de posities van mensen in gebieden. Er ontstaan ook onwaarschijnlijke gemiddelden op nationaal niveau (bijvoorbeeld een daling van het aantal alleenstaanden). Omdat deze publicatie vooral gaat over de betekenis van de woonomgevingskwaliteit voor mensen, worden in de meeste analyses gewogen resultaten gepresenteerd. De weging vindt plaats door rekening te houden met het aantal huishoudens dat in de postcodegebieden woont. De keuze voor het aantal huishoudens in plaats van het aantal inwoners, is ingegeven door het feit, dat deze variabele voor elk meetjaar bekend is. Bijlage B geeft aan wat de resultaten zijn van de gegevens in de tabellen 3.2 en 3.3 als deze worden gewogen met het aantal huishoudens in de afzonderlijke postcodegebieden.

De uitzonderingen op deze algemene procedure zijn daar, waar de wijk nadrukkelijk onafhankelijk van de omvang van de bevolking aan de orde wordt gesteld. Dit is het geval waar de wijk als beleids categorie wordt gepresenteerd. Daar is gebruik gemaakt van ongewogen gemiddelden.

Ten slotte is bij enkele gegevens over de sociale veiligheid de mate van woonomgevingskwaliteit een contextgegeven. Daar zijn de dimensies 'voorzieningen' en 'verloedering' onderverdeeld in twee klassen (veel en weinig). Doordat hier gebruik wordt gemaakt van individuele gegevens uit een representatieve steekproef wordt echter ook hier rekening gehouden met de omvang van de bevolking van de wijken.¹¹

3.4 Samenvatting

Het begrip 'woonomgevingskwaliteit' kan voor de periode 1994-2002 empirisch uiteengelegd worden in een viertal dimensies, die ook in de literatuur teruggevonden worden. Dit zijn: 'fysieke verloedering', 'woondichtheid', 'hinder' en 'voorzieningen'. Voor de dimensies afzonderlijk kunnen scores worden berekend. Vervolgens

kan door een eenvoudige additieve bewerking (het aftrekken van de scores voor de dimensies verloedering, woondichtheid en hinder van de score voor de dimensie voorzieningen een score voor de totaalmaat (woonomgevingskwaliteit) worden bepaald.

Sinds 1994 is de kwaliteit van de fysieke omgeving afgenomen. Dit heeft vooral te maken met lager wordende scores op de voorzieningendimensie, en hogere op de dimensie 'verloedering'. Deze verloedering lijkt zich in de jaren rond de eeuwwisseling niet door te zetten. In 2002 werden geen hogere scores op de verloederingsdimensie gemeten dan voorheen, hoewel de scores op de afzonderlijke verloederingsvariabelen stegen. Deze uitkomst is een gevolg van de toevoeging van de Politiemonitor 2003. De structuur van de principale componentenanalyse veranderde.

De daling van de woonomgevingskwaliteit is niet geografisch gebonden: overal daalde deze. Wel was de daling in het landsdeel West (de provincies Noord- en Zuid Holland, Utrecht en Flevoland) minder dan elders. Niettemin blijft het landsdeel West ook in 2002 het slechtst scoren op woonomgevingskwaliteit.

Noten

- 1 Een goed voorbeeld van die heterogeniteit is het postcodegebied 1815 in Alkmaar (Nassaukwartier en Hout). Dit postcodegebied bestaat uit een zgn. dertiger jaren wijk (het Nassaukwartier), een stationsbuurt die betrokken is geweest bij de stadsvernieuwing in de jaren tachtig, een parkgebied (Hout), een buurt met kleine, relatief oude woningen nabij de spoorweg, een buurt met doorzonwoningen uit de jaren zestig en een bungalowbuurtje met woningen uit de jaren zestig (Oranjebuurt).
- 2 De methode destilleert uit de samenhangen (correlaties) tussen variabelen latente variabelen (hier bijvoorbeeld fysieke verloedering en voorzieningsituatie)
- 3 Behalve het gebruik maken van de factoranalytische methodiek zijn er ook andere mogelijkheden. Grofweg gaat het om drie groepen mogelijkheden:
 - a. De methode van de afzonderlijke indicatoren. In een aantal recente publicaties worden alleen afzonderlijke indicatoren weergegeven. Ze worden niet gewogen en niet opgeteld tot één totaalscore. Woonomgevingskwaliteit (of omgevingskwaliteit) is een zeer complex begrip, dat niet in één getal kan worden weergegeven. (Boomars en Hidding (1997), Van Poll (1997), Provincie Gelderland (2002).
 - b. De methode van de rapportcijfers (zonder totaalscore). In het verlengde van de voorgaande methode is de methode van de rapportcijfers te onderscheiden. Deze methode is vergelijkbaar met de methode van toetsing op scholen. Afhankelijk van de kwaliteit van het werkstuk (hier de woonomgevingskwaliteit wordt een lager of hoger cijfer gegeven.
In de Amsterdamse Bijlmermeer beoordeelden bewoners een aantal woonomgevingskwaliteitskenmerken door ze een cijfer te geven. De rapportcijfers werden vervolgens gekoppeld aan een inspanningsverplichting. Zoals een leerling in het voortgezet onderwijs zijn onvoldoende voor een bepaald vak wil omzetten in een voldoende, werd verwacht dat het rapportcijfer voor bijvoorbeeld orde en netheid in de buurt in een jaar tijd zou stijgen tot 5,5 (Van Veghel en Wassenberg 1999).
- c. De methode van de (gewogen) totaalscores. Door de (voormalige) koepel van woningcorporaties, NWR, is in de publicatie 'Verder dan de voordeur' is de methode van de rapportcijfers ook toegepast. De rapportcijfers worden echter niet alleen door de bewoners gegeven, maar ook door deskundigen (politie, welzijnswerk, gemeente, corporaties). Zij gaven een cijfer van 1-10 aan de verschillende woonomgevingskwaliteitsindicatoren. Vervolgens is de partijen gevraagd een gewicht aan de afzonderlijke elementen te geven. Er kon worden gescoord van 2 (weegt licht) tot en met 5 (weegt heel zwaar). Om de scores op de totaalmaat te bepalen zijn de indicatoren vermenigvuldigd met deze gewichten (Camstra 1996).
Een vergelijkbare methode is gebruikt door Van der Bergh et al. (1994). Zij stelden een woonomgevingskwaliteitsindex op door (gestandaardiseerde) scores op te tellen tot een totaalscore. De standaardisatie vond plaats door per score een schaal van 0-100 te gebruiken, waarbij de laagste waarde 0 heeft, en de hoogste 100. Dit is het geval als het om een positief te interpreteren criterium gaat. Bij negatieve criteria loopt de waarde van 0 tot -100. Vervolgens zijn de variabelen gewogen op grond van oordelen van sleutelfiguren. De in het onderzoek gebruikte 15 indicatoren zijn van meest naar minst belangrijk geordend. Daarbij is de belangrijkste op 100% gesteld. Vervolgens is per sleutelpersoon voor iedere indicator weergegeven hoe belangrijk deze is ten opzichte van de belangrijkste. Per indicator zijn vervolgens de waarderingen gemiddeld.

- 4 Voor eind jaren negentig is behalve deze exploratieve factoranalyse ook een confirmatieve uitgevoerd (met behulp van de LISREL-procedure). De bedoeling was de dimensies voorzieningen, verloedering, hinder en crowding vooraf te benoemen. Met uitzondering van de dimensie 'crowding' bleek dit inderdaad mogelijk. Verwacht zou mogen worden dat de correlaties tussen de 'confirmatieve dimensies' en de 'exploratieve dimensies' erg hoog zijn. Dit blijkt echter alleen voor de dimensie verloedering (0.79) en hinder (0.96) het geval. De correlaties tussen de twee voorzieningendimensies is zelfs negatief en bedraagt: -0.28. Nadere inspectie leert, dat bij deze dimensie in de confirmatieve analyse ook de gewichten van verloedering zwaar meewegen. Met name het goed weergeven van de gewenste dimensies door de exploratieve analyse (zelfs beter dan door de confirmatieve) leidde tot het besluit deze verder in deze publicatie te gebruiken
- 5 Strikt genomen gaat het hier niet om een volledig fysiek kenmerk in de zin van een materieel artefact. Dan is alleen het element 'kamer' fysiek te noemen, en het aantal personen dat daarvan gebruik maakt niet. Omdat het element kamer in het verhoudingsgetal essentieel is, wordt het aantal personen per kamer als fysiek kenmerk van de woonomgeving gezien
- 6 Een vergelijkbare redenering geldt hier. Strikt genomen is ook geluidshinder geen fysiek kenmerk, maar een sociaal kenmerk (de mens ervaart hinder). Omdat geluidshinder vaak van fysieke objecten afkomstig is, wordt geluidshinder hier als een fysiek kenmerk van de woonomgeving gezien.
- 7 In De Sociale Staat van Nederland 2003 werd woonomgevingskwaliteit opgevat als een kenmerk van relatief kleine eenheden (woningmarktgebieden). De relatie met het nationale niveau werd als volgt gelegd. Per woningmarktgebied werd bepaald welke (postcode)gebieden in het laagste en het hoogste deciel naar kwaliteit terecht kwamen. De gebieden uit de laagste decielen werden vervolgens bijeengebracht in een categorie 'weinig woonomgevingskwaliteit', die uit de hoogste decielen in een categorie 'veel kwaliteit'. Vervolgens wordt een overzicht gegeven van de situatie anno 2002, en wordt aandacht besteed aan de relatie tussen woonomgevingskwaliteit met de bevolkingsopbouw, met de sociale status van de gebieden, met de waardering van de gebieden en met de sociale cohesie in de gebieden.
- 8 Als er nieuwe informatie beschikbaar is, wordt de periode opgerekt, en kan een nieuw meetjaar worden ingevoerd. Bij een vierjaarlijkse cyclus zou –indien er inderdaad nieuwe informatie over de variabelen komt- het nieuwe meetjaar 2006 zijn. Het kan echter ook zo zijn dat er voor een eerder jaar voor de variabelen, die in de maat zijn opgenomen, informatie is. Dit is hier het geval, waar de Politiemonitor 2003 is gebruikt (zie § 3.1). Evenals de gegevens uit 2001 zijn de gegevens uit dit onderzoek vastgepinde op het meetjaar 2002.
- 9 De ontwikkeling is als volgt in kaart gebracht. De scores op de afzonderlijke dimensies en de totaalmaat zijn getransformeerd tot een indexcijfer met de waarde 100 voor 1994 en een standaardafwijking in datzelfde jaar van 15). Verder zijn constanten gebruikt om de afwijkingen niet al te sterk te maken. De formule luidt: $index = ((score\ woonomgevingskwaliteit - 0,523) * (15 / (2,107))) * 100$
- 10 Het CBS heeft de dichtheid van adressen weergegeven voor vierkanten van 500*500 meter. Vervolgens zijn deze dichtheden gecorrigeerd voor de dichtheid van de omgevende vierkanten. Deze gecorrigeerde dichtheid wordt omgevingsadressendichtheid genoemd. De waarden voor deze vierkanten zijn vervolgens geaggregeerd naar andere relevante gebiedseenheden (wijken, postcodegebieden, gemeenten)
- 11 Er is gebruik gemaakt van de methode van de 'verrijking' van de steekproef. Het gaat hier om de Politiemonitor Bevolking 2003. Deze steekproef is representatief per Politie-regio en door middel van weging representatief gemaakt voor Nederland.

4 Woonomgevingskwaliteit en sociale wijkenmerken

4.1 Inleiding

Een fysiek attractief woongebied zal eerder dan een lelijk gebied hoge statusgroepen aantrekken (vgl. ook hoofdstuk 2). Maar als een deel van de stad fysiek of sociaal onaantrekkelijk wordt, zullen degenen die zich iets anders kunnen veroorloven naar fraaiere gebieden trekken (Bolt en Van Kempen 2003).

De woonomgevingskwaliteit wordt echter ook beïnvloed door de sociale opbouw van een wijk. Zo zullen hoge status/inkomensgroepen eerder geneigd zijn de kwaliteit van een woongebied op peil te houden dan groepen met een lage status, of een laag inkomen. Zij hebben belang bij het handhaven van de attractiviteit van hun omgeving. Bovendien zijn ze in de regel vermogend genoeg om hun eigendommen op peil te houden en zelfredzaam genoeg om (gezamenlijk) te zorgen voor een prettige buurt. Omgekeerd zijn lage status/inkomensgroepen sterk afhankelijk van anderen voor het handhaven van de kwaliteit van de woning en de buurt. De daarvoor benodigde zelfredzaamheid is waarschijnlijk lager dan die bij hogere status/inkomensgroepen.

In dit hoofdstuk komen de empirische relaties tussen de sociale wijkenmerken en de fysieke woonomgevingskwaliteit aan de orde. Tot de sociale kenmerken worden gerekend:

- de sociaal-demografische variabelen: leeftijd, huishoudensvorm en etnische herkomst;
- de huur-koopverhouding en de (ver)koop prijs van de koopwoningen;
- de woonduur;
- sociale cohesie.

De verbanden worden weergegeven voor het meest recente jaar (2002). Daarnaast wordt de relatie tussen de veranderingen in de sociaal-demografische factoren en de maat in 2002 in beeld gebracht. Behalve deze inhoudelijke verbanden is er aandacht voor de historische achtergrond van de huidige scores. In hoeverre is een relatieve positie van de wijken op de kwaliteitsmaatstaf de afgelopen tien jaar gewijzigd?

Tot slot wordt een aantal wijkenmerken opgevat als determinant voor woonomgevingskwaliteit. Er wordt onderzocht in hoeverre de keuze voor deze kenmerken als determinant terecht is.

4.2 Bevolkingsontwikkelingen en woonomgevingskwaliteit

Allochtonen

Tabel 4.1 geeft aan dat de correlatie tussen de aanwezigheid van niet-westerse allochtonen en de woonomgevingskwaliteit -0.71 bedraagt. De correlatie wordt beïnvloed

door alle onderliggende dimensies. Veel allochtonen wonen in fysiek verloederde wijken, in wijken met een hoge woondichtheid en in wijken met veel hinder. Alleen met de voorzieningsituatie is er een positief verband. Het voorzieningenpeil is overigens vaak goed in wijken met veel allochtonen. Het gaat hier namelijk vooral om wijken in en nabij de centra van de steden.

Verder is er een verhoudingsgewijs sterk, enkelvoudig, verband tussen de ontwikkeling van het aandeel allochtonen en de huidige woonomgevingskwaliteit. In wijken waar de woonomgevingskwaliteit nu laag is, zijn er de laatste jaren veel allochtonen bijgekomen ($r=54$). Ook dit verband is beïnvloed door alle onderliggende variabelen. Opvallend is dat ook de scores op de voorzieningendimensie hier bijdragen tot een lage woonomgevingskwaliteit. De toename van het aandeel allochtonen doet zich eerder voor in wijken met een laag voorzieningenpeil dan in wijken met een hoog voorzieningenpeil. Voorbeelden van dergelijke wijken zijn: Tigrisdreef (Overvecht-Utrecht) en Duivenvoorde (Leidschendam). In deze gebieden is het aandeel niet-westerse allochtonen toegenomen met respectievelijk 8% en 12%. Het aantal inwoners in de wijken bedraagt resp. 9000 en 6000. Beide wijken worden gekenmerkt door veel (middel)hoogbouw. Ze zijn overwegend in de jaren zestig gerealiseerd. In de Utrechtse wijk bevindt zich maar één supermarkt, die vrij excentrisch is gelegen. In Duivenvoorde is in het geheel geen levensmiddelenwinkel, wel is er basisonderwijs en is het grote winkelcentrum 'Leidschenhage' nabij, evenals een ziekenhuis, een groot sportcentrum en een openbare bibliotheek.

Tabel 4.1 Enkelvoudige correlaties tussen de aanwezigheid en toename van niet-westerse allochtonen en de woonomgevingskwaliteit en zijn onderliggende dimensies, 2002 (gewogen voor omvang van de huishoudens in postcodegebieden)

	woonomgevings- kwaliteit	fysieke verloedering	woondicht- heid	hinder	voorzieningen
% allochtonen	-0,71	-0,49	-0,42	-0,38	0,13
verandering % allochtonen jarigen 1994-2002	-0,54	-0,38	-0,46	-0,14	-0,21

Bron: ABF (ABF-monitoren); ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor'93-'03) SCP-bewerking

Huishoudenssamenstelling en leeftijd

Er is een verband tussen de huishoudenssamenstelling en de woonomgevingskwaliteit. Waar veel alleenstaanden tussen 18 en 65 jaar wonen, is de woonomgevingskwaliteit laag, waar veel gezinnen met kinderen (met een hoofd tussen de 35 en 65 jaar) zijn, is de kwaliteit hoog.¹ De eerste relatie gaat samen met lage scores op alle dimensies, behalve de voorzieningendimensie. Het verband met voorzieningen is vrijwel afwezig. Het verband tussen de aanwezigheid van gezinnen met kinderen en woonomgevingskwaliteit is bijna het spiegelbeeld van de voorgaande relatie. Alleen is hier wel een verband met de voorzieningendimensie. Waar veel gezinnen wonen, is de kans op een slechte score op de voorzieningensfactor verhoudingsgewijs groot (tabel 4.2).

Van (jonge) alleenstaanden werd en wordt verwacht dat ze woning en woonomgeving als doorgangshuis zien. Dientengevolge is de band met de omgeving beperkt en zullen ze weinig tijd en geld in de woonomgeving investeren. Uit het WBO'02 blijkt dat met name deze groep (de 18-35-jarigen dus) een lage binding heeft. Het is echter verrassend dat ook de (negatieve) correlaties tussen de aanwezigheid van wat oudere alleenstaanden (35-65 jaar) en de woonomgevingskwaliteit erg hoog is. Gaat het hier soms vaak om personen die lang in de buurt wonen en niet meer weg kunnen of willen? Het WBO'02 laat zien dat 37% van de alleenstaanden van 35-65 jaar die in een buurt met lage woonomgevingskwaliteit woont (laagste kwartiel), daar ook al voor 1990 woonde.² Zij tonen vaker weinig of geen verantwoordelijkheid voor de buurt dan bij andere huishoudensgroepen van dezelfde leeftijd. Zo'n 30% van de alleenstaanden van 35-65 jaar die voor 1990 al in de woning woonden, waar ze nu wonen voelt zich weinig verantwoordelijk. Bij paren zonder kinderen in dezelfde situatie is dat 21% en bij paren met kinderen 17%.

De veranderingen die in tabel 4.3 zijn gepresenteerd hebben betrekking op een zeer korte periode (2000-2002). Over eerdere periodes zijn vergelijkbare (CBS-)huishoudensgegevens op postcodeniveau niet beschikbaar. Er zijn wel data van het bureau Geomarktoprofiel die een langere periode (1994-2002) bestrijken. In bijlage C wordt in een tabel deze ontwikkeling getoond. In bijlage D wordt voor deze periode de ontwikkeling naar leeftijd sec weergegeven. Uit deze bijlagen blijkt dat een vergroting van het aandeel oudere paren samengaat met een hoge woonomgevingskwaliteit in 2002. Parallel daaraan gaat de kwaliteit ook samen met een groter wordend aandeel 65-plussers.

Tabel 4.2 Enkelvoudige correlaties huishoudenskenmerken met de woonomgevingskwaliteit en zijn onderliggende dimensies 2002, gewogen voor de omvang van het aantal huishoudens in de postcodegebieden

	woonomgevings- kwaliteit	fysieke verloedering	woondicht- heid	hinder	voorzieningen
alleenstaanden 18-34 jaar	-0,54	-0,31	-0,30	-0,47	0,08
alleenstaanden 35-64 jaar	-0,71	-0,41	-0,42	-0,57	0,08
alleenstaanden ≥ 65 jaar	-0,12	0,14	-0,48	-0,01	0,33
eenoudergezinnen 18-34 jaar	-0,39	-0,29	-0,20	-0,21	-0,14
eenoudergezinnen 35-64 jaar	-0,41	-0,41	-0,15	-0,14	-0,25
eenoudergezinnen ≥ 65 jaar	0,15	0,14	0,08	0,05	0,09
paar zonder kind 18-34 jaar	-0,05	-0,09	0,06	-0,04	-0,05
paar zonder kind 35-64 jaar	0,57	0,37	0,32	0,41	0,02
paar zonder kind ≥ 65 jaar	0,31	0,35	-0,10	0,28	0,20
paar met kind 18-34 jaar	0,01	-0,13	0,15	0,07	-0,21
paar met kind 35-64 jaar	0,68	0,28	0,61	0,48	-0,23
paar met kind ≥ 65 jaar	0,31	0,27	0,19	0,14	-0,01

Bron: ABF (ABF-monitoren) CBS-gegevens; ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '93-'03) SCP-bewerking

Tabel 4.3 Enkelvoudige correlaties veranderingen in huishoudenskenmerken 2000-2002 met de woonomgevingskwaliteit en zijn onderliggende dimensies 2002, gewogen voor de omvang van het aantal huishoudens in de postcodegebieden

	woonomge- vingskwa- liteit	fysieke verloedering	woondicht- heid	hinder	voorzieningen
alleenstaanden 18-34 jaar	0,20	0,11	0,10	0,23	-0,15
alleenstaanden 35-64 jaar	-0,08	-0,08	-0,08	0,04	-0,13
alleenstaanden ≥ 65 jaar	-0,05	-0,10	-0,11	-0,08	-0,10
eenoudergezinnen 18-34 jaar	0,14	0,07	0,09	0,10	0,07
eenoudergezinnen 35-64 jaar	0,19	0,14	0,12	0,10	0,01
eenoudergezinnen ≥ 65 jaar	-0,09	-0,08	-0,07	-0,02	0,06
paar zonder kind 18-34 jaar	0,00	0,03	-0,02	-0,06	0,17
paar zonder kind 35-64 jaar	-0,19	-0,18	0,01	-0,21	0,01
paar zonder kind ≥ 65 jaar	0,07	-0,02	0,19	-0,01	-0,06
paar met kind 18-34 jaar	-0,04	0,06	-0,10	-0,10	0,18
paar met kind 35-64 jaar	-0,15	0,02	-0,21	-0,16	0,16
paar met kind ≥ 65 jaar	-0,09	-0,13	-0,05	-0,01	0,05

Bron: ABF (ABF-monitoren) CBS-gegevens; ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '93-'03) SCP-bewerking

Verhuizingen

Vaak wordt aangenomen dat het aandeel verhuizingen uit de buurt een indicatie is voor een negatief oordeel over de woonomgeving ('stemmen met de voeten').

Het verband tussen woonomgevingskwaliteit en verhuizen blijkt uit twee indicaties. In wijken met een slechte score wordt veel verhuisd. Bovendien zijn dit de wijken waar men in de regel ook relatief kort verblijft.³ Het verband tussen verblijfsduur en kwaliteit komt tot stand door lage scores op alle onderliggende dimensies. De relatie tussen het aandeel verhuizingen en kwaliteit wordt alleen door de voorzieningendimensie niet beïnvloed (tabel 4.4).

Het aandeel verhuizingen heeft ook te maken met de binding aan de buurt (zie ook bijlage E). Waar blijktens het WBO'02 de gehechtheid aan de buurt relatief laag is, weinig mensen zeggen dat er saamhorigheid in de buurt is en weinig mensen zeggen elkaar te kennen, wordt veel verhuisd. Naarmate het oordeel over de buurt positiever is, wordt er minder verhuisd. En ook waar mensen zich verantwoordelijk voor de buurt vinden en actie ondernemen wordt minder vaak verhuisd dan waar dat niet of minder het geval is. Bij een indeling in kwartielen zijn de verhuispercentages bij weinig verantwoordelijkheid/actie 13 te zijn, en bij veel verantwoordelijkheid/actie: 8. Gemiddeld verhuisde in 2001 ongeveer 10% van de personen uit een postcodegebied.

Tabel 4.4 Enkelvoudige correlaties tussen woonomgevingskwaliteit anno 2002 en de onderliggende dimensies, verhuizingen en woontuur in de buurt (gewogen voor de omvang van het aantal huishoudens in het postcodegebied)

	woonomgevingskwaliteit 2002	fysieke verloedering 2002	woondichtheid 2002	hinder 2002	voorzieningen 2002
aandeel verhuizingen op totale bevolking	-0,63	-0,41	-0,37	-0,46	0,09
gemiddelde woontuur	0,36	0,32	0,11	0,22	0,20
wil in buurt blijven wonen	0,40	0,30	0,12	0,10	0,21

Bron: ministerie van VROM (WBO'02); ABF (ABF-monitoren); ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '93-'03) SCP-bewerking

4.3 Koopwoningen en prijzen van koopwoningen

Twee woonkenmerken weerspiegelen de sociale samenstelling van de buurt: het aandeel koopwoningen en de koopprijs ervan.

Er is een sterk verband tussen met name de aanwezigheid van koopwoningen en de woonomgevingskwaliteit. De correlaties lijken vooral te zijn beïnvloed door de relaties met fysieke verloedering en woondichtheid. Zijn er veel koopwoningen, dan zijn de scores op deze dimensies goed, en dat beïnvloedt de score op de kwali-

teitsmaat positief (tabel 4.5). Dit betekent dat veel koopwoningen op plekken staan waar de woonomgeving toch al aantrekkelijk is vanwege de ruimte die deze biedt. Anderzijds is het niet uitgesloten dat juist de bewoners van koopwoningen actief zijn in het op peil houden van de buurt. Eerder is al aangegeven dat juist zij daar belang bij hebben. Uit het WBO'02 blijkt dat bewoners van koopwoningen zich vaker voor de buurt verantwoordelijk voelen dan die van huurwoningen (85% t.o.v. 70%). Bovendien zeggen ze vaker actie te ondernemen voor een attractieve buurt.

De prijzen van koopwoningen hebben niet zo'n sterk verband met de woonomgevingskwaliteit. Dit hangt weer samen met het feit dat in de gebieden met weinig woonomgevingskwaliteit weinig koopwoningen zijn. Deze schaarste in het aanbod heeft ten opzichte van de relatief grote vraag naar koopwoningen in deze gebieden een prijsopdrijvend effect.

De samenhang tussen de kwaliteit in 2002 en de ontwikkeling van het aandeel koopwoningen is negatief. Nieuwe koopwoningen lijken nogal eens te worden gebouwd op plekken waar weinig voorzieningen zijn en waar sprake is van hoge bouwdichtheden. Als echter wordt gecorrigeerd voor het bouwen van woningen in stedelijke gebieden en in gebieden met veel woningen met een vooroorlogs bouwjaar, verdwijnt het negatieve verband. Bovendien is het zo, dat stijgende prijzen van koopwoningen zich eerder voordoen in gebieden met een relatief hoge woonomgevingskwaliteit dan elders (tabel 4.6).

Tabel 4.5 Enkelvoudige correlaties eigendom woningvoorraad en woonomgevingskwaliteit 2002, gewogen voor de omvang van het aantal huishoudens in het postcodegebied

	woonomgevingskwaliteit 2002	fysieke verloedering 2002	woondichtheid 2002	hinder 2002	voorzieningen 2002
aandeel koopwoningen	0,78	0,52	0,61	0,35	0,03
prijs koopwoningen	0,16	0,17	0,15	-0,01	-0,01

Bron: ministerie van VROM (WBO'02) SCP-bewerking; ABF (ABF-monitoren), ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '93-'03) SCP-bewerking

Tabel 4.6 Enkelvoudige correlaties ontwikkelingen in woonkenmerken 1994-2002 en de woonomgevingskwaliteit 2002, gewogen voor de omvang van het aantal huishoudens in het postcodegebied

	woonomgevingskwaliteit 2002	fysieke verloedering 2002	woondichtheid	hinder 2002	voorzieningen 2002
veranderingen aandeel koopwoningen 1994-2002	-0,13	-0,15	-0,08	0,03	-0,15
verandering prijs koopwoningen 1994-2002	0,07	0,07	0,09	-0,02	-0,00

Bron: ABF (ABF-monitoren); ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '93-'03) SCP-bewerking

4.4 Status en woonomgevingskwaliteit

Er is een zeker verband tussen de score sociale status en de woonomgevingskwaliteit. Naarmate de status hoger is, is de woonomgevingskwaliteit dat ook. Het verband is zeker niet maximaal. Hoge statuswijken kunnen dus niet per definitie een extreem hoge mate van woonomgevingskwaliteit worden toegekend. Omgekeerd wil het wonen in een wijk met een lage status niet meteen zeggen dat er weinig woonomgevingskwaliteit is. Wijken die een hoge statusscore combineren met weinig woonomgevingskwaliteit zijn (stedelijke) gebieden waar veel bedrijven zijn gevestigd, zoals de Amsterdamse wijk 'De Omval' en het gebied Gorinchem West. De hinder-score is hier, niet onverwacht, hoog. Ook sommige dichtbebouwde grootstedelijke wijken combineren een hoge status met weinig woonomgevingskwaliteit. Bekende wijken zijn in dit verband de Apollobuurt (veel (verkeers)hinder) en de Museumbuurt (veel fysieke verloedering) in Amsterdam. De combinatie 'hoge woonkwaliteit' en 'lage status' komt in dorpen voor, vooral buiten West Nederland.

Bij de onderliggende dimensies is een positief verband tussen statuscores en verloedering, resp. woondichtheid. Dat wil zeggen, dat waar de status laag is er enige kans is op een verloederde woonwijk, en vrij vaak op een hoge woondichtheid (tabel 4.7).

Als de statusontwikkelingen tussen 1994 en 2002 gunstig zijn geweest, komt het nogal eens voor, dat de woonomgevingskwaliteit goed is. Het positieve verband wordt vooral beïnvloed door de scores op de dimensie 'woondichtheid'(tabel 4.8).

Tabel 4.7 Enkelvoudige correlaties sociale status, woonomgevingskwaliteit en de onderliggende dimensies in 2002, gewogen voor het aantal huishoudens in het postcodegebied

	woonomgevingskwaliteit	fysieke verloedering	woondichtheid	hinder	voorzieningen
sociale status 1994 (lage score is hoge status (1994))	0,47	0,32	0,38	0,23	0,01

Bron: ministerie van VROM (WBO'02) SCP-bewerking; ABF (ABF-monitoren); ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '93-'03) SCP-bewerking

Tabel 4.8 Enkelvoudige correlaties verandering in sociale status 1994-2002 en de woonomgevingskwaliteit 2002, gewogen voor het aantal huishoudens in het postcodegebied

	woonomgevingskwaliteit	fysieke verloedering	woondichtheid	hinder	voorzieningen
verandering score sociale status 1994-2002 (lage score is hoge status)	0,21	0,16	0,30	-0,08	0,13

Bron: ministerie van VROM (WBO'02) SCP-bewerking; ABF (ABF-monitoren); ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '93-'03) SCP-bewerking

4.5 Sociale cohesie en woonomgevingskwaliteit

In het SCP-rapport *Zekere banden* (De Hart et al. 2002) is uitgebreid ingegaan op het begrip 'sociale cohesie'. Het begrip wordt in een theoretische context van samenlevingsverbanden geplaatst. Vanuit die context wordt sociale cohesie, afhankelijk van het gebruik op individueel of wijkniveau, op drie verschillende manieren beschreven. Op individueel niveau gaat het om betrokkenheid bij medemensen en het onderschrijven van solidariteitswaarden. In de tweede plaats heeft sociale cohesie op individueel niveau betrekking op de onderlinge contacten tussen mensen. Hierbinnen vallen de contacten met buurtgenoten, maar ook relaties met de bredere samenleving. Op wijkniveau fungeren als indicatoren voor sociale cohesie, de sociale kwaliteit van relaties met buurtgenoten, zich thuis voelen in de buurt, de gehechtheid aan de buurt en het gevoel medeverantwoordelijk te zijn voor de leefbaarheid in de buurt.

Tabel 4.9 gaat in op de samenhang tussen woonomgevingskwaliteit en de indicaties voor sociale cohesie, die in de regel betrekking hebben op de deelname van buurtbewoners aan de bredere samenleving. Deze samenhang is zeker aanwezig. Het sterkste verband is dat met deelname aan het verenigingsleven. Verder is een verband tussen de kerkelijkheid en kerksheid met woonomgevingskwaliteit. Deze correlaties worden vooral beïnvloed door de samenhang tussen de dimensies fysieke verloedering en woondichtheid enerzijds en de lidmaatschappen anderzijds. Vooral

in gebieden met weinig fysieke verloedering en een lage woondichtheid zijn mensen vaker lid van verenigingen en dergelijke. Het is dan ook geen verrassing dat wanneer met behulp van partiële correlaties rekening wordt gehouden met de mate van stedelijkheid de verbanden in sterkte afnemen. De correlatie tussen kerkelijkheid en woonomgevingskwaliteit daalt dan van 0,36 naar 0,16.

De correlaties tussen woonomgevingskwaliteit en de andere indicatoren (lid bibliotheek, lid sportvereniging) (niet weergegeven in de tabel) zijn zwak. Tussen het lidmaatschap van een politieke partij en woonomgevingskwaliteit is zelfs in het geheel geen verband.

Een hoge woonomgevingskwaliteit gaat gepaard met positieve oordelen over de buurt en zijn sociale cohesie.⁴ Het hoogst is de correlatie tussen woonomgevingskwaliteit en de uitspraak dat mensen uit de buurt elkaar kennen. Maar ook de correlatie met oordelen over tevredenheid met de bevolkingssamenstelling, de omgang en saamhorigheid in de buurt zijn hoog. De correlaties met oordelen die (mede) betrekking hebben op de fysieke omgeving (de attractie van de bebouwing en de tevredenheid met de woonomgeving), zijn weliswaar nog aanzienlijk, maar toch veel lager dan die met de oordelen over de sociale kenmerken van de buurt (tabel 4.10). Het sterke verband tussen sociale oordelen en de fysieke woonomgeving verzwakt echter aanmerkelijk als, met behulp van partiële correlaties, voor stedelijkheid wordt gecorrigeerd. Het betekent dat los van de kwaliteit van de fysieke omgeving met name ook de schaal van de bebouwing van de woonomgeving betekenis heeft. Het is in dorpen met een overzichtelijke omvang (nog steeds) makkelijker elkaar te kennen, en tevreden te zijn met de contacten dan in grote steden.

De verbanden tussen woonomgevingskwaliteit en oordelen over de buurt zijn terug te vinden in de afzonderlijke dimensies, zij het op een lager niveau. Maar de voorzieningendimensie correleert slecht met een aantal oordelen. Met name bij de burenen- en buurtcontacten en bij de verantwoordelijkheid van de bewoners voor de leefbaarheid van de buurt is het verband beperkt of zelfs afwezig. Worden de voorzieningen afzonderlijk onderzocht, dan blijkt vooral de aanwezigheid van winkels en huisartsen nauwelijks een verband te hebben met de burenen- en buurtcontacten, en met een positief oordeel over de verantwoordelijkheid voor de buurt. De aanwezigheid van basisscholen heeft wel een (positief) verband met deze oordelen (zie ook § 2.2.1).

Tabel 4.9 Correlaties tussen woonomgevingskwaliteit en zijn onderliggende dimensies (2002) en indicatoren voor sociale cohesie (2000), scores gewogen met het aantal huishoudens per postcodegebied

	woonomgevingskwaliteit 2002	fysieke verloedering 2002	woondichtheid 2002	hinder 2002	voorzieningen 2002
behoort tot kerkgenootschap (WBO'02)	0,36	0,29	0,16	0,22	0,09
kerkgang (2002 voor leden kerkgenootschap)	0,22	0,19	0,09	0,14	0,01
deelname activiteiten verenigingsleven (excl. sport (WBO'02)	0,38	0,32	0,20	0,18	0,01

Bron: ministerie van VROM (WBO'00); ABF (ABF-monitoren); ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '93-'03) SCP-bewerking

Tabel 4.10 Correlaties tussen woonomgevingskwaliteit en de verschillende onderliggende dimensies en oordelen over de woonomgeving (geaggregeerde gegevens, gewogen met het aantal huishoudens per postcodegebied)

	woonomgevingskwaliteit	fysieke verloedering	woondichtheid	hinder	voorzieningen
tevreden over woonomgeving	0,40	0,35	0,16	0,19	0,17
aangenaam in buurt	0,26	0,25	0,11	0,10	0,19
gehecht aan de buurt	0,26	0,30	0,06	0,06	0,25
contact directe burens	0,33	0,25	0,21	0,18	0,02
contact buurtgenoten	0,43	0,32	0,26	0,25	0,05
verantwoordelijk leefbaarheid wijk	0,27	0,22	0,13	0,15	0,08
prettige omgang in buurt	0,49	0,40	0,24	0,25	0,16
saamhorigheid in buurt	0,53	0,42	0,29	0,29	0,10
mensen in de buurt kennen elkaar	0,68	0,46	0,42	0,37	0,15
is tevreden over de bevolkingssamenstelling van de buurt	0,43	0,33	0,26	0,19	0,18
is actief in de buurt	0,50	0,40	0,30	0,23	0,07
vindt bebouwing van de buurt attractief	0,48	0,36	0,30	0,23	0,12
voelt zich thuis in de buurt	0,40	0,34	0,18	0,20	0,16

Bron: ministerie van VROM (WBO'02); ABF (ABF-monitoren); ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '93-'03) SCP-bewerking

4.6 Historie

Uit eerder onderzoek is gebleken dat de positie van gebieden in een eerder stadium, zelfs als er sprake is van veel dynamiek, sterk bepalend is voor het niveau van die gebieden op dit moment. Zo hebben veel wijken die in 1971 een lage sociale status hadden ook in 1995 nog een laag sociaal aanzien (Knol 1998).

Ook voor de woonomgevingskwaliteit mag worden verwacht dat de dynamiek vrij beperkt is, vooral vanwege de korte periode waarover de veranderingen worden beschouwd. Inderdaad zijn de enkelvoudige verbanden vrij sterk. De correlatie tussen woonomgevingskwaliteit 1994 en woonomgevingskwaliteit 2002 bedraagt 0.69. Een minder hoge correlatie is er echter tussen verloedering in 1994 en verloedering in 2002 ($r=0.54$), tussen hinder in 1994 en hinder in 2002 ($r=0.48$), maar vooral tussen voorzieningenniveau in 1994 en dat in 2002 ($r=0.31$). Vooral de correlatie tussen woondichtheid in 1994 en in 2002 is heel hoog ($r=0.85$). De uitkomsten duiden op enerzijds een grote dynamiek in de sfeer van voorzieningen (schaalverandering), anderzijds op een gebrek daaraan bij met name woondichtheid.

4.7 Koopwoningen, residentiële stabiliteit en sociale status als determinanten voor woonomgevingskwaliteit

Op basis van het voorgaande kan worden verwacht dat het aandeel koopwoningen, de omvang van de verhuizingen uit de woongebieden/de woonduur in deze gebieden en de sociale status in sterke mate de hoogte van de woonomgevingskwaliteit hebben bepaald. Zoals eerder aangegeven hebben bewoners van koopwoningen (financieel) belang bij een goede woonomgeving. Verder is naar voren gebracht dat mensen die vrij lang in een bepaald gebied wonen een dusdanige binding hebben, dat de woonomgeving voor hen vanzelfsprekend aantrekkelijk is. Ten slotte is verondersteld dat hoge statusgroepen dusdanig zelfredzaam zijn dat ze ook daadwerkelijk een goede woonomgeving kunnen realiseren. Door middel van een regressie-analyse is onderzocht in hoeverre deze drie factoren in onderlinge samenhang een verband hebben met woonomgevingskwaliteit. Een hoog verband betekent, dat een causale relatie wordt verondersteld tussen de aanwezigheid van koopwoningen, de residentiële stabiliteit, de sociale status de kwaliteit van de woonomgeving.

De veronderstellingen zijn getoetst met behulp van regressievergelijkingen. In deze vergelijkingen zijn de variabelen 'sociale status' en 'koopwoningen' gecombineerd tot één variabele.⁵

De woonomgevingskwaliteit lijkt inderdaad voor een belangrijk deel te kunnen worden verklaard door de combinatie van koopwoningen, sociale status en variabelen die duiden op residentiële stabiliteit (weinig verhuizingen, lange woonduur). Ook de scores op deeldimensies worden in belangrijke mate beïnvloed door deze variabelen. Alleen zijn woondichtheid en de hoeveelheid hinder in de wijk niet afhankelijk van woonduur.

Tabel 4.11 Determinanten van woonomgevingskwaliteit en zijn onderliggende dimensies (bèta's uit lineaire regressievergelijking (2002)), gegevens gewogen voor de omvang van het aantal huishoudens in de postcodegebieden

	woonomgevings- kwaliteit	fysieke ver- loeding	woondicht- heid	hinder	voorzienin- gen
combinatie % koopwoningen en score sociale status	0,48	0,33	0,47	0,06	0,14
% verhuizingen	-0,29	-0,13	-0,11	-0,41	0,30
woonduur	0,14	0,19	-0,04	-0,03	0,30
verklaarde variantie (%)	56	27	29	22	8

Bron: ABF (ABF-monitoren) CBS-gegevens; ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '93-'03) SCP-bewerking

4.8 Samenvatting

Woonomgevingskwaliteit is verbonden met sociale kenmerken en met kenmerken van fysieke objecten met een sociaal element. Sterke verbanden zijn er met de aanwezigheid van niet westerse allochtonen, de aanwezigheid van jonge alleenstaanden, en de aanwezigheid van alleenstaanden tussen 35-54 jaar, de verhuizing uit de buurt (negatief) en de aanwezigheid van koopwoningen (positief). De relatie tussen woonomgevingskwaliteit en de aanwezigheid van niet-westerse allochtonen en de groei daarvan kan tweeledig worden geïnterpreteerd. Enerzijds zijn allochtonen vaak aangewezen op huisvesting in 'slechte' wijken. Anderzijds zijn allochtone nieuwkomers met nog maar weinig binding aan hun woonomgeving.

De aanwezigheid van veel jonge alleenstaanden, gaat zoals verwacht, samen met een lage woonomgevingskwaliteit. Dat heeft vooral te maken met de geringe binding die deze groep met de buurt heeft. Verrassender is het feit dat er ook een sterke negatieve correlatie is tussen de aanwezigheid van alleenstaanden tussen de 35 en de 65 jaar met woonomgevingskwaliteit. Het blijkt dat het hier relatief vaak gaat om alleenstaanden die al langer in gebieden met een lage kwaliteit wonen. Zij voelen zich vaker dan andere huishoudensgroepen die lang in vergelijkbare buurten wonen niet verantwoordelijk voor de buurt waarin zij wonen. Het is niet uitgesloten dat het hier om mensen gaat die weinig of geen mogelijkheden (meer) hebben om de buurt te verlaten.

Veel verhuizingen uit een buurt duidt op zichzelf al op een geringe binding met de woonomgeving. Het blijkt dat er ook inderdaad meer wordt verhuisd uit wijken waar de binding met die wijk laag is. Mensen oordelen er negatief over de saamhorigheid, de gehechtheid aan de buurt en het kennen van mensen uit de buurt. In deze buurten wonen verhoudingsgewijs veel mensen bij wie de verantwoordelijkheid voor die buurt gering is.

De hoge positieve correlatie tussen woonomgevingskwaliteit en de aanwezigheid van koopwoningen is het gevolg van het feit dat koopwoningen nu eenmaal vaak in een ruim opgezette omgeving staan. Maar bewoners van koopwoningen blijken zich ook vaker dan die van huurwoningen verantwoordelijk voor de buurt te voelen, en actie voor de buurt te ondernemen.

De (positieve) verbanden tussen woonomgevingskwaliteit en indicaties voor sociale cohesie zijn relatief hoog bij het lidmaatschap van kerkgenootschappen en de daarbij behorende kerkgang. Op de achtergrond staat hier dat zowel kerkelijkheid als een aantrekkelijke woonomgeving vaker buiten dan in stedelijke gebieden voorkomen.

De score van een bepaalde wijk op woonomgevingskwaliteit is in de regel stabiel. De fysieke structuur van de meeste wijken is tussen 1994 en 2002 niet of nauwelijks gewijzigd. Het verschil in scores tussen de wijken wordt vooral bepaald door het aandeel koopwoningen, de sociale status en de residentiële stabiliteit.

Noten

- 1 Het feit dat hier de ruime klasse (35-65 jaar) is gehanteerd is een gevolg van het feit dat dit gegeven in de ABF-monitoren zo is aangeleverd. ABF heeft deze variabele op deze wijze van het CBS ontvangen.
- 2 Bij de paren zonder kinderen in dezelfde leeftijdsgroep gaat het om 19% en de paren met kinderen om 16%.
- 3 De verblijfsduur wordt bepaald door een aggregatie uit het WBO. In het WBO is een variabele beschikbaar die aangeeft hoe lang men in dezelfde woning heeft gewoond. Deze mensen hebben per definitie ook zolang in dezelfde woonomgeving gewoond. Daaraan zijn verhuisden die voor de verhuizing in dezelfde buurt/postcodegebied woonde. Vaak zijn dit jongeren die voor de verhuizing bij hun ouders woonden. Omdat verder niets over deze categorie bekend is, is bepaald dat ze gemiddeld even lang in de wijk wonen, als degenen die in dezelfde woning zijn blijven wonen (dat is vanaf 1989)
- 4 De oordelen over de buurt zijn in het WBO aan de respondenten gevraagd via een vijf-puntsschaal (zeer mee eens, mee eens, neutraal, mee oneens, zeer mee oneens) en voor het oordeel over de eigen activiteit in de buurt in een driepuntsschaal (mee eens, neutraal, mee oneens). Het percentage positieve antwoorden (zeer mee eens, en mee eens) is gemiddeld en geaggregeerd naar het postcodeniveau. Vervolgens zijn de uitkomsten per postcodegebied gewogen met het aantal huishoudens in de wijk
- 5 De hoge enkelvoudige correlatie leidt ertoe, dat in regressievergelijkingen er enerzijds een positief verband is tussen aandeel koopwoningen en woonomgevingskwaliteit en anderzijds een negatief verband tussen sociale status en woonomgevingskwaliteit. De hoge correlatie zou kunnen leiden tot multi-collineariteit. Om dit te vermijden is met behulp van principale componentenanalyse een samengestelde variabele geconstrueerd. Het gaat om de eerste en enige component van deze analyse, die 86% van de variantie verklaart.

5 Woonomgevingskwaliteit en veiligheid

5.1 Inleiding

In de SCP-publicatie *Zekere Banden* wordt enerzijds gesteld dat mensen zich onveilig voelen in buurten waar fysieke verloederung (bekladding, zwerfvuil) voorkomt, maar dat het risico om daar slachtoffer van een misdrijf te worden gering is. Anderzijds is de criminaliteit hoger in stedelijke gebieden dan in landelijke (Maas-de Waal 2002). Ook is in stedelijke gebieden relatief veel fysieke verloederung. Bovendien wordt een relatie verondersteld tussen sociale cohesie en criminaliteit. In een gedesorganiseerde wijk komt verhoudingsgewijs veel criminaliteit voor (Maas-de Waal en Wittebrood 2002). In hoofdstuk 4 in dit document is aangegeven dat er verschillende indicaties zijn voor een gebrekkige sociale cohesie naarmate wijken meer verloederd zijn.

5.2 Woonomgevingskwaliteit en slachtofferschap.

Nederlandse huishoudens die slachtoffer zijn van een delict tegen het huishouden, wonen vaak in gebieden met een lage woonomgevingskwaliteit. Het gaat daarbij om slachtoffers van fietsendiefstal, diefstal van, of uit de auto, beschadigingen aan de auto en (poging tot) inbraak. Zoals verwacht, draagt de dimensie ‘verloederung’ daar in belangrijke mate aan bij. Tussen 1994 en 2002/2003 is er niet veel veranderd. Ook medio jaren negentig woonden slachtoffers al vaak in gebieden met een lage woonomgevingskwaliteit.

Het beeld is nauwelijks anders bij de slachtoffers van tegen de persoon gerichte criminaliteit. Slachtoffers van tasjesroof/zakkenrollerij, vernieling of geweld zal men, overeenkomstig de verwachting, nogal eens in gebieden met een lage kwaliteit aantreffen.¹ Evenals bij de misdrijven tegen het huishouden gericht, waren de verschillen die in 2003 gevonden werden, er ook al in 1994. Het gaat zowel bij de misdrijven, gericht tegen het huishouden, als die gericht tegen de persoon om delicten die niet noodzakelijk in de woonbuurt van het slachtoffer zijn gepleegd (tabel 5.1).

Het verband tussen het feitelijke slachtofferschap en woonomgevingskwaliteit is geen andere dan die tussen de perceptie van het voorkomen van criminaliteit en de kwaliteit van de woonomgeving. Waar men vindt dat er veel autocriminaliteit plaatsvindt, veel overlast is, en/of veel geweld, is de woonomgevingskwaliteit laag. De relatie tussen de percepties en woonomgevingskwaliteit komt vooral tot stand via de dimensies ‘fysieke verloederung’ en ‘hinder’ (tabel 5.2).

Tabel 5.1 Correlaties tussen woonomgevingskwaliteit en onderliggende dimensies van wijken en slachtofferschap (gewogen voor het aantal huishoudens per postcodegebied)

	woonomgevingskwaliteit	fysieke verloedering	woondichtheid	hinder	voorzieningen
tegen het huishouden gerichter					
fietsendiefstal	-0,34	-0,24	-0,10	-0,32	-0,06
autocriminaliteit	-0,31	-0,32	-0,06	-0,20	-0,01
inbraak	-0,24	-0,16	-0,11	-0,19	-0,01
tegen persoon gericht					
verkeersmisdrijf	-0,03	-0,07	0,05	-0,03	-0,05
tasjesroof/zakkenrollerij	-0,17	-0,18	-0,01	-0,14	-0,04
vernieling	-0,15	-0,19	0,07	-0,18	0,00
geweld	-0,28	-0,22	-0,07	-0,23	-0,05

Bron: ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '93-'03); ministerie van BZK (Politieprestatieindicator '02); ABF (ABF-monitoren '95-'02) SCP-bewerking

Tabel 5.2 Correlaties tussen woonomgevingskwaliteit en onderliggende dimensies met percepties van criminaliteit (gewogen voor het aantal huishoudens per postcodegebied)

	woonomgevingskwaliteit	fysieke verloedering	woondichtheid	hinder	voorzieningen
perceptie autocriminaliteit	-0,48	-0,38	-0,22	-0,32	-0,02
perceptie verkeerscriminaliteit	-0,13	-0,11	-0,02	-0,16	0,00
perceptie overlast	-0,54	-0,44	-0,18	-0,44	-0,03
perceptie geweld	-0,51	-0,37	-0,24	-0,36	-0,03

Bron: ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '93-'03); ministerie van BZK (Politieprestatieindicator '02); ABF (ABF-monitoren '95-'02) SCP-bewerking

Met een slechte woonomgeving gaan ook onveiligheidsgevoelens samen. Gemiddeld is de score voor woonomgevingskwaliteit bij de respondenten die in een wijk met veel onveiligheidsgevoelens wonen slechter dan het Nederlandse gemiddelde.

Het vermijdingsgedrag vertoont geen afwijkend beeld. Waar mensen zeggen een mogelijke confrontatie met criminaliteit zoveel mogelijk te vermijden, is de woonomgevingskwaliteit in de regel laag. Daarbij wordt deze in sterke mate beïnvloed door het verband tussen kwaliteit en verloedering enerzijds, en dat tussen kwaliteit en hinder anderzijds (tabel 5.3).

Tabel 5.3 Correlaties van woonomgevingskwaliteit en onderliggende dimensies met onveiligheidsgevoel/vermijdingsgedrag (gewogen voor het aantal huishouden per postcodegebied)

	woonomgevingskwaliteit	fysieke verloedering	woondichtheid	hinder	voorzieningen
voelt zich wel eens onveilig	-0,55	-0,40	-0,34	-0,31	-0,04
mijdt bepaalde plekken omdat ze onveilig zijn	-0,58	-0,42	-0,36	-0,33	-0,02
doet 's avonds en 's nachts niet open	-0,40	-0,25	-0,53	-0,21	0,02
laat uit angst spullen thuis tegen roof buiten	-0,39	-0,26	-0,27	-0,22	-0,02
rijdt om/loopt om, om onveilige plekken te vermijden	-0,52	-0,39	-0,31	-0,31	0,01

Bron: ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '93-'03); ministerie van BZK (Politieprestatie-monitor '02); ABF (ABF-monitoren '95-'02) SCP-bewerking

5.3 Voorzieningen en onveiligheid

Bovenstaande tabellen laten zien dat het verband tussen de voorzieningendimensie en onveiligheid vrijwel afwezig is. Niettemin zijn er aanwijzingen dat voorzieningen verdwijnen als gevolg van onveiligheid en onveiligheidsgevoelens. De directeur van het Centraal Bureau Levensmiddelenhandel meldde in januari 2003 in een interview in zijn vakblad *Distrifood* dat er op dat moment dertig buurten aan te wijzen zouden zijn, waar supermarktketens en individuele ondernemers geen winkel zouden willen exploiteren. De namen van deze buurten wilde de functionaris niet noemen, maar uit persberichten kwam naar voren dat het om buurten in grote en middelgrote steden, bijvoorbeeld steden in Noord-Brabant, gaat.

Niet alleen deze uitspraken duiden op de mogelijkheid van een verband tussen de afwezigheid van voorzieningen en onveiligheid. Ook in de wetenschappelijke literatuur wordt het verband geconstateerd. Bolt en Van Kempen (2003) spreken van *organizational desertification* als aanduiding voor het proces van het vertrek van voorzieningen uit de wijk in verband met onveiligheid. Daarbij beperkt dit proces zich niet tot commerciële voorzieningen. Zelfs de politie durft de wijk niet meer in, de sociale dienst wordt verplaatst naar aantrekkelijker vestigingsplaatsen en gezondheidscentra verdwijnen. De auteurs tekenen aan, dat dit beeld er één is uit de Verenigde Staten. In Nederland is het nog niet onderzocht.

In Nederland zijn veel wijken zonder voorzieningen, waar nauwelijks een veiligheidsprobleem speelt. Het zijn de woonwijken, waar veel mensen naar genoeg blijven. Naar alle waarschijnlijkheid doen veiligheidsproblemen zich vooral voor in gebieden die worden gekenmerkt door een combinatie van de afwezigheid van voor-

zieningen, en de aanwezigheid van veel verloedering. In een klimaat waar verloedering aanwezig is en (publieke) voorzieningen afwezig zijn, ontbreekt de levendigheid en daarmee ook de sociale controle. Een anonieme, onzure omgeving is het gevolg.

Waar fysieke verloedering en veel voorzieningen worden gecombineerd, is er een mogelijke dreiging voor de voorzieningen, zeker als de fysieke verloedering hier gepaard gaat met onveiligheidsgevoelens en vermijdingsgedrag.

Om in beeld te brengen of er aanwijzingen zijn dat in Nederland voorzieningen in met name gebieden met veel verloedering onder druk staan zijn de postcodegebieden ingedeeld naar de mate waarin voorzieningen en fysieke verloedering gecombineerd voorkomen. De indeling omvat zeven gebiedscategorieën.

- gebieden met veel verloedering maar weinig voorzieningen;
- gebieden met veel verloedering en een gemiddelde score op de voorzieningendimensie;
- gebieden met veel verloedering en veel voorzieningen;
- gebieden met weinig verloedering en weinig voorzieningen;
- gebieden met weinig verloedering en een gemiddelde hoeveelheid voorzieningen;
- gebieden met weinig verloedering en veel voorzieningen.²

Het slachtofferschap varieert –zoals te verwachten- vooral naar de mate van verloedering. Is er eenmaal veel verloedering, dan is er maar een beperkte variatie tussen gebieden met een hoge score op de voorzieningendimensie en die met een lage score op deze dimensie. Dit betekent dat er wél een onderscheid is tussen gebieden waar een gunstige voorzieningsituatie wordt gecombineerd met veel verloedering en die waar een gunstige voorzieningsituatie samengaat met weinig verloedering. In de eerste categorie gebieden hebben bewoners grotere kans slachtoffer te worden dan in de laatst genoemde categorie. Voorbeelden van wijken, die hoog scoren op de voorzieningendimensie én op de verloederingsdimensie, zijn wijken in en rond het Haagse stadscentrum zoals Bezuidenhout. Gebieden die daarentegen een gunstige voorzieningscore combineren met weinig verloedering, zijn centra van aantrekkelijke suburbs, zoals Heiloo en Laren. Maar ook wijken in het Haagse duingebied (Kijkduin, Oostduinen) vertonen dit beeld. Mensen in wijken die goed scoren op voorzieningen en slecht op verloedering percipiëren ten opzichte van hun tegenhanger (de bewoners van op beide dimensies goed scorende wijken) ook meer criminaliteit³ en voelen zich vaker onveilig. Ook vertonen ze meer vermijdingsgedrag. Dit laatste is opmerkelijk. Ten eerste zijn de verschillen groot.⁴ Het verschil in positieve antwoorden bij het statement “ik mijd bepaalde plekken omdat ze onveilig zijn” tussen bewoners van gebieden met veel verloedering en veel voorzieningen en bewoners van voorzieningenrijke gebieden met weinig verloedering bedraagt 22 procentpunten. Ten tweede leidt juist vermijdingsgedrag tot een bedreiging voor de voorzieningen. Als mensen plekken (gaan) ontlopen, waar zich voorzieningen hebben gevestigd, zullen ze zich ook als gebruiker van die voorzieningen afwenden (tabellen 5.4, 5.5 en 5.6).

Tabel 5.4 Slachtofferschap, voorzieningen en fysieke verloedering, percentages wel eens slachtoffer

	veel verloedering, veel voorzieningen	veel verloedering, gemiddelde voorzieningen-score	veel verloedering, weinig voorzieningen	weinig verloedering, weinig voorzieningen	weinig verloedering, gemiddelde voorzieningen-score	weinig verloedering, veel voorzieningen	overig	Nederland
tegen het huishouden gericht								
fietsendiefstal	15,8	11,8	11,9	5,8	5,9	4,7	8,6	9,9
autocriminaliteit	23,9	22,9	25,1	15,9	12,8	13,1	18,6	20,1
inbraak	6,1	5,6	5,8	3,9	3,4	2,5	4,4	4,9
tegen persoon gericht								
verkeersmisdrijf	11,8	11,2	11,8	8,7	10,7	9,3	10,6	10,9
tasjesroof/zakkenrollerij	8,0	7,4	8,0	5,0	4,0	4,8	5,9	6,5
vernieling	10,4	7,4	9,4	5,5	6,2	7,7	5,9	7,9
geweld	7,6	7,7	8,9	4,6	4,2	3,9	5,6	6,4

Bron: ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '93-'03); ministerie van BZK (Politieprestatie-monitor '02); ABF (ABF-monitoren '95-'02) SCP-bewerking

Tabel 5.5 Percepties van criminaliteit naar aanwezigheid van voorzieningen en fysieke verloedering in de wijk (% bewoners dat zegt dat type criminaliteit in de wijk voorkomt)

	veel verloedering, veel voorzieningen	veel verloedering, gemiddelde voorzieningen-score	veel verloedering, weinig voorzieningen	weinig verloedering, weinig voorzieningen	weinig verloedering, gemiddelde voorzieningen-score	weinig verloedering, veel voorzieningen	overig	Nederland
perceptie autocriminaliteit	67,0	65,9	63,9	55,6	50,2	48,3	59,7	61,1
perceptie verkeerscriminaliteit	86,2	85,3	84,1	83,4	83,5	87,2	84,2	84,6
perceptie overlast	29,8	27,3	26,4	13,6	10,4	7,9	18,6	21,3
perceptie geweld	7,0	6,6	7,4	2,5	1,4	1,8	3,3	4,6

Bron: ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '93-'03); ministerie van BZK (Politieprestatie-monitor '02); ABF (ABF-monitoren '95-'02) SCP-bewerking

Tabel 5.6 Onveiligheidsgevoelens en vermijdingsgedrag naar aanwezigheid van voorzieningen en fysieke verloedering in de wijk (% bewoners dat zegt zich onveilig te voelen, resp. dingen/plekken te vermijden)

	veel verloedering, veel voorzieningen	veel verloedering, gemiddelde voorzieningen score	veel verloedering, weinig voorzieningen	weinig verloedering, weinig voorzieningen	weinig verloedering, gemiddelde voorzieningen score	weinig verloedering, veel voorzieningen	overig	Nederland
voelt zich wel eens onveilig	34,7	32,5	34,8	20,2	18,4	17,1	25,4	27,9
mijdt bepaalde plekken omdat ze onveilig zijn	43,5	39,8	42,9	22,7	19,5	21,1	31,3	34,0
doet 's avonds en 's nachts niet open	34,8	33,1	33,5	28,1	35,4	22,8	29,5	30,7
laat uit angst spullen thuis tegen roef buiten	39,2	38,2	41,2	33,1	30,8	29,6	34,7	36,1
rijdt om/loopt om, om onveilige plekken te vermijden	38,5	36,6	38,0	23,7	20,7	20,7	29,7	31,8

Bron: ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '93-'03); ministerie van BZK (Politieprestatie-monitor '02); ABF (ABF-monitoren '95-'02) SCP-bewerking

5.4 Oordeel over het achteruitgaan van de buurt en veiligheid

In het Woningbehoeftenonderzoek is aan de respondenten de vraag gesteld of hun buurt in de toekomst achteruit zal gaan. Waar veel bewoners vinden dat dit het geval zal zijn, wordt gesproken van een overheersende mening dat de buurt achteruit zal gaan.⁵ Waar dat het geval is, is er meer tegen het huishouden gerichte criminaliteit dan elders. Men is er vaker slachtoffer van fietsendiefstal, diefstal uit/van auto's dan wel beschadiging aan de auto en inbraak in de woning.

De tegen de persoon gerichte criminaliteit is er echter gelijk aan of nauwelijks hoger dan elders. Het verschil in slachtofferschap tussen de gebieden, waar men vindt dat de buurt achteruitgaat en overige gebieden, bedraagt ca. 1 procentpunt, behalve bij geweldsmisdrijven. Waar mensen vinden dat de buurt terugvalt, bedraagt het verschil bij deze ernstige categorie misdrijven bijna 3 procentpunten.

Tegenover deze relatief kleine verschillen staan vrij grote verschillen in de perceptie over criminaliteit, onveiligheidsgevoelens en vermijdingsgedrag. Kortom, waar mensen vinden dat de buurt achteruit zal gaan, is men vooral angstig en ziet men veel criminaliteit, terwijl er nauwelijks meer is dan elders (tabel 7.8-tabel 7.10).

Tabel 5.7 Slachtofferschap en oordeel over het achteruitgaan van de buurt

	overheersende mening buurt gaat achteruit	elders
tegen het huishouden gericht		
fietsendiefstal	12,4	9,5
autocriminaliteit	23,7	19,7
inbraak	7,1	4,5
tegen persoon gericht		
verkeersmisdrijf	10,8	10,9
tasjesroof/zakkenrollerij	7,7	6,3
vernieling	9,0	7,7
geweld	9,3	6,0

Bron: ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '93-'03); ministerie van BZK (Politieprestatie-monitor '02); ABF (ABF-monitoren '95-'02); ministerie van VROM (WBO'02) SCP-bewerking

Tabel 5.8 Percepties van criminaliteit en oordeel over het achteruitgaan van de buurt

	overheersende mening buurt gaat achteruit	elders
perceptie autocriminaliteit	32,2	19,9
perceptie verkeerscriminaliteit	54,6	50,8
perceptie overlast	32,7	19,9
perceptie geweld	10,3	3,8

Bron: ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '93-'03); ministerie van BZK (Politieprestatie-monitor '02); ABF (ABF-monitoren '95-'02); ministerie van VROM (WBO'02) SCP-bewerking

Tabel 5.9 Onveiligheidsgevoelens, vermijdingsgedrag en oordeel over het achteruitgaan van de buurt

	overheersende mening buurt gaat achteruit	elders
voelt zich wel eens onveilig	40,0	26,3
mijdt bepaalde plekken omdat ze onveilig zijn	46,6	32,4
doet 's-avonds en 's-nachts niet open	40,6	29,4
laat uit angst spullen thuis tegen roof buiten	43,6	35,1
rijdt om/loopt om, om onveilige plekken te vermijden	41,2	30,6

Bron: ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '93-'03); ministerie van BZK (Politieprestatie-monitor '02); ABF (ABF-monitoren '95-'02); ministerie van VROM (WBO'02) SCP-bewerking

5.5 Samenvatting

Nederlandse huishoudens die het slachtoffer worden van inbraak, fietsendiefstal of autocriminaliteit, wonen verhoudingsgewijs vaak in een gebied met een lage woonomgevingskwaliteit. De lage kwaliteit is daarbij vooral het gevolg van veel verloederings in de woonwijk. Ook persoonsgerichte criminaliteit komt vaker voor in gebieden met weinig woonomgevingskwaliteit dan in gebieden met veel kwaliteit. Parallel daaraan komt het nogal eens voor, dat men zich in gebieden met een lage woonomgevingskwaliteit onveilig voelt.

Hoewel er aanwijzingen zijn dat voorzieningen verdwijnen door onveiligheid, kan de relatie tussen onveiligheid en voorzieningenniveau maar in beperkte mate gevonden worden. Waar de aanwezigheid van voorzieningen wordt gecombineerd met veel fysieke verloederings mijden mensen vaker dan elders enge plekken en ervaart men relatief vaak overlast. De verschillen met andere gebieden met veel voorzieningen zijn (met name bij het vermijdingsgedrag) vrij groot. Het is niet uitgesloten dat daardoor op den duur consumenten zich afwenden van voorzieningen in verloederde gebieden en die voorzieningen in hun voortbestaan worden bedreigd.

De mening over het achteruit gaan van de buurt blijkt een beperkt verband met het feitelijk slachtofferschap te hebben. Echter, deze opvatting gaat veel sterker samen met de perceptie van criminaliteit. Mensen die in een buurt wonen die achteruit gaat percipiëren een hoge mate van misdadig gedrag, voelen zich onveilig en mijden plekken waarvan gedacht wordt dat deze ‘verkeerd’ zijn.

Noten

- 1 De definities van de categorieën slachtofferschap zijn als volgt:
 - Fietsendiefstal: fiets gestolen.
 - Autocriminaliteit: stelen van auto, stelen uit auto, beschadiging aan auto.
 - Inbraak: De woning zonder toestemming binnengedrongen, met en zonder stelen van goederen uit de woning.
 - Verkeersmisdrijf: Slachtoffer van een aanrijding en slachtoffer van doorrijden na een aanrijding.
 - Tasjesroof/zakkenrollerij: Bestolen in de publieke ruimte, zonder dat er gebruik van geweld is gemaakt.
 - Vernieling: Spullen in en/of rond de woning zijn vernield of beschadigd.
 - Geweld: Slachtoffer van bedreiging, beroving met geweld en/of mishandeling.
- 2 Gebieden met weinig verloedering en veel verloedering, resp. weinig en veel voorzieningen zijn afgebakend door de scores op deze dimensies samen te vatten in 25%-groepen (kwartielen). Gebieden waarvan de score op de verloederingsdimensie in het laagste kwartiel valt zijn beschouwd als gebieden met weinig verloedering, die welke in het hoogste kwartiel vallen als gebieden met veel verloedering. De tussenliggende gebieden hebben een 'gemiddelde verloedering'. Evenzo zijn de gebieden waarvan de score op de voorzieningendimensie in het laagste kwartiel valt, benoemd als gebieden met weinig voorzieningen en die waarvan de score in het hoogste kwartiel valt als gebieden met veel voorzieningen. De tussenliggende gebieden hebben een gemiddeld voorzieningenniveau. Vervolgens zijn deze afbakeningen gecombineerd, zodanig dat er zeven categorieën met combinaties van verloedering en voorzieningen ontstaan.
- 3 Een uitzondering is de perceptie van verkeerscriminaliteit. De verschillen tussen de gebiedscategorieën zijn hier klein. Dit is vooral het gevolg van de aard van de vragen die hierover zijn gesteld. Het gaat om te hard rijden en om aanrijdingen. Het valt niet in te zien dat juist in gebieden met veel verloedering (vaak smalle straten in stedelijke gebieden, vaker te hard gereden wordt, en/of meer aanrijdingen zijn dan in ruim opgezette gebieden zonder verloedering. Juist wegen in (weinig verloederde) plattelandsgebieden, en ontsluitingswegen in aantrekkelijke woonwijken lijken uitnodigend te zijn voor hardrijders, wat ook een hogere kans op aanrijdingen oplevert.
- 4 Een uitzondering op de grote verschillen is het statement: 'Doet 's-avonds en 's-nachts niet open'. Het gaat hier in tegenstelling tot de andere statements om gedrag dat geen consequenties heeft voor het verblijf in het publieke domein.
- 5 De positieve antwoorden uit het WBO zijn geaggregeerd naar postcodeniveau. De gemiddelde percentages 'buurt zal onveiliger worden' zijn vervolgens in decielen ingedeeld. Het hoogste deciel (hoogste 10% groep) is de groep buurten met de overheersende mening 'de buurt zal onveiliger worden'.

6 Woonomgevingskwaliteit in gebieden betrokken bij het beleid

6.1 Inleiding

In *De Sociale Staat van Nederland 2003* is aandacht besteed aan het feit dat een deel van het rijksbeleid op de wijk is gericht. De wijken waaraan het ministerie van VROM in het kader van de stedelijke vernieuwing (onderdeel van de zgn. fysieke pijler van het grotestedenbeleid) prioriteit geeft, kwamen aan de orde. Het gaat om inmiddels 56 wijken. In dit document wordt nader ingegaan op de woonomgevingskwaliteit van deze wijken. Daarnaast staat het wijkniveau centraal in een onderdeel van het grote stedenbeleid van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK): *Onze buurt aan zet* (OBAZ). Overigens wordt de invulling van dat beleid aan gemeenten overgelaten. Verder speelt zich een deel van het rijksbeleid op het gebied van de ruimtelijke ordening af op het wijkniveau afspeelt: het Vinex-beleid. In de beleidsnota *Vierde nota over de ruimtelijke ordening Extra* zijn destijds gebieden benoemd, aansluitend aan (middel)grote steden, waar een belangrijk deel van de woningbouw in de jaren negentig en in de periode 2000-2010 gerealiseerd moet worden. Behalve deze groepen wijken, die object zijn van rijksbeleid, zijn voor het rijksbeleid ook nog typologieën van wijken van belang (geweest) (zie bijlage F).

Eerst wordt aangegeven om welke wijken (postcodegebieden) het gaat. Vervolgens wordt de score voor de woonomgevingskwaliteit en de onderliggende dimensies weergegeven. Er mag worden verwacht dat met name de '56 wijken' en de OBAZ-wijken slecht scoren. De wijken zijn namelijk (ook) afgebakend op grond van criteria die sterk samenhangen met de indicatoren voor woonomgevingskwaliteit. De 56 wijken zijn geselecteerd in verband met de slechte kwaliteit van de bebouwing en vanwege een hoog werkloosheidsniveau (als indicatie voor sociale problematiek). De selectie van de OBAZ-wijken vond plaats door dertig grote steden. In deze wijken moet de leefbaarheid (niet nader gedefinieerd) worden vergroot. Ook de bewonersparticipatie moet toenemen.¹

6.2 Grotestedenbeleid

6.2.1 De 'vijftig' wijken

Onder bepaalde voorwaarden is een investeringsbudget stedelijke vernieuwing (ISV) aan gemeenten ter beschikking gesteld.² De minister van VROM heeft eind 2002 maatregelen aangekondigd die de uitvoering van het ISV moeten verbeteren. Daartoe behoort een 'concrete, resultaatgerichte' aanpak van vijftig (later 56) wijken waar het met de 'leefbaarheid' slecht gesteld is.

In deze paragraaf komt de woonomgevingskwaliteit en haar ontwikkeling aan de orde. En passant wordt daarin ook de sociale status van de wijken en de ontwikkeling ervan betrokken. In deze wijken wonen in totaal 568.000 huishoudens. In bijlage G wordt een overzicht gegeven van deze wijken (lijst 1).

Zoals verwacht scoort de groep '56 wijken' slecht op de maat voor woonomgevingskwaliteit. Vooral de scores voor woondichtheid en fysieke verloedering zijn hoog. Niet alleen scoren de wijken relatief laag op de maat voor de woonomgevingskwaliteit, ook de sociale status is er erg laag.

De ontwikkeling in de woonomgevingskwaliteit is de afgelopen 10 jaar in deze wijken, vergeleken met elders vaak licht positief geweest. Dit uit zich in een iets minder sterke achteruitgang tussen 1994 en 2002 op de totaal score (-7 t.o.v. -8 elders), die vooral tot stand komt door relatief gunstige ontwikkelingen in de dimensies hinder en woondichtheid. Wel is in de laatste acht jaar de sociale status van de wijken gedaald (tabel 6.1).

Tabel 6.1 Woonomgevingskwaliteit en sociale status 56-wijken, vergeleken met de rest van Nederland, situatie 2002 en ontwikkeling 1994-2002 (ongewogen gemiddelden over de postcodegebieden)

	elders	56-wijken
score woonomgevingskwaliteit	98	70
score dimensie fysieke verloedering	98	117
score dimensie woondichtheid	104	122
score dimensie hinder	98	108
score dimensie voorzieningen	86	86
verandering woonomgevingskwaliteit 2002	-8	-7
verandering dimensie fysieke verloedering	1	0
verandering dimensie woondichtheid	-5	-4
verandering dimensie hinder	2	3
score dimensie voorzieningen 2002	-14	-12
statusscore 2002	0,04	-1,68
verandering statusscore 1994-2002	-0,01	-0,17

NB De verandering is zo weergegeven, dat een negatief getal duidt op een negatieve verandering, een positief op een positieve verandering. De oorspronkelijke scores zijn zodanig weergegeven dat naarmate het getal hoger is er meer fysieke verloedering, woondichtheid en hinder is, maar ook een hogere woonomgevingskwaliteit en meer voorzieningen.

Bron: ministerie van BZK./Justitie (Politiemonitor '95-'03); ministerie van BZK (Politieprestatie-monitor '02); ministerie van VROM (WMD '95-'98); ABF (ABF-monitoren) SCP-bewerking

6.2.2 De projecten 'Onze buurt aan zet' (OBAZ)

De projecten 'Onze buurt aan zet' zijn onderdeel van de sociale pijler van het grotestedenbeleid. Het aanbrengen van sociale cohesie en het vergroten van de sociale veiligheid zijn vaak belangrijke elementen in deze projecten. Zo zijn buurtfeesten en andere sociale gebeurtenissen nogal eens onderdeel van een project. Verschillende projecten hebben zijn echter ook van betekenis voor de fysieke woonomgeving. Buurtbewoners verwijderden graffiti en/of zwerfvuil. Zelfs is een enkel maal een achterpad in het licht gezet met behulp van een winnend ontwerp voor lampen op zonne-energie door een buurtbewoner.

De buurten die meedoen met 'Onze buurt aan zet' overlappen deels de prioriteitswijken, waar de fysieke aanpak centraal staat. Zo komen bijvoorbeeld de wijken Schermereiland en Overdie in Alkmaar in deze stad als enige in aanmerking voor het grotestedenbeleid. Daarbij profiteren ze zowel van de fysieke als van de sociale pijler. Ook elders overlappen fysiek en sociaal beleid elkaar, bijvoorbeeld in Amersfoort (Koppel-Kruiskamp en Dordrecht (Wielwijk-Crabbenhof)). In totaal zijn 35 gebieden zowel prioriteitswijk als OBAZ-wijk.

Het totaal aantal huishoudens in de postcodegebieden waarbinnen de OBAZ-buurten zich bevinden, bedraagt: 228.000. De volledige lijst postcodes is weergegeven in bijlage G, lijst 2.

De postcodes waarbinnen de buurten van 'onze buurt aan zet' liggen, scoren verhoudingsgewijs slecht op de woonomgevingskwaliteit anno 2002. Men heeft er veel last van fysieke verloedering en ook de scores op de dimensies 'hinder' en 'woondichtheid' zijn hoog. Gepaard met deze fysieke problematiek gaat een lage sociale status van de bevolking in de buurt.

Is de situatie anno 2002 relatief slecht te noemen, de ingezette ontwikkeling is niet ongunstig. Tussen 1994 en 2002 was er een minder sterke verslechtering dan in de rest van Nederland; de fysieke verloedering werd zelfs minder (tabel 6.2).

Tabel 6.2 Woonomgevingskwaliteit en sociale status 2002 en ontwikkelingen 1994-2002. OBAZ-wijken, vergeleken met de rest van Nederland (ongewogen gemiddelden over de postcodegebieden)

	elders	postcode, waarbinnen obaz-buurt
score maat woonomgevingskwaliteit	92	73
score dimensie fysieke verloedering	99	113
score dimensie woondichtheid	105	119
score dimensie hinder	98	111
score dimensie voorzieningen	86	88
verandering woonomgevingskwaliteit	-8	-5
verandering dimensie fysieke verloedering	1	4
verandering dimensie woondichtheid	-5	-5
verandering dimensie hinder	2	2
verandering dimensie voorzieningen	-14	-11
statusscore 2002	0,01	-1,62
verandering statusscore 1994-2002	-0,02	-0,02

NB De verandering is zo weergegeven, dat een negatief getal duidt op een negatieve verandering, een positief op een positieve verandering. De oorspronkelijke scores zijn zodanig weergegeven dat naarmate het getal hoger is er meer fysieke verloedering, woondichtheid, en hinder is, maar ook een hogere woonomgevingskwaliteit en meer voorzieningen.

Bron: ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '95-'03); ministerie van BZK (Politieprestatie-monitor '02); ministerie van VROM (WMD'95-'98); ABF (ABF-monitoren) SCP-bewerking

6.3 Woonomgevingskwaliteit en de Vinex-wijken

In 1999 heeft is het RIGO het oordeel van de bewoners over deze wijken onderzocht. Uit de rapportage kwam naar voren dat de bewoners in de regel een positief beeld hebben over hun nieuwe woonomgeving, maar dat zij bij onderdelen van die woonomgeving wel vraagtekens plaatsen. De bewoners willen in het algemeen – althans voorlopig in hun woning blijven wonen. Er is weinig ingeleverd op de woonwensen die men had voordat men zijn woning betrok, en de kwaliteit ervan wordt positief beoordeeld.

De auteurs tekenen daarbij aan, dat binnen de Randstad de bewoners vaker zeggen de Vinex-woning niet als een eindstation te zien, en dat bewoners hier relatief vaak een woning gekocht hebben vanuit financiële overwegingen. Woonwensen werden bij hen maar in beperkte mate vervuld (Van Iersel en Marsman 1999).

In 2003 is de Vinex-bouw in een publicatie van het Ruimtelijk Planbureau (RPB 2003) aan de orde gekomen. Onder verwijzing naar het onderzoeksverslag van de Werkgroep Vijfde nota ruimtelijke ordening (commissie-Duivesteijn (TK 1999/2000)) stelt dit planbureau dat Vinex-wijken 'niet aansluiten bij de woonwensen van bur-

gers. Het streven om woonwensen van burgers in te passen in complexe en oude categorieën werkt blijkbaar niet'.

Op deze constatering valt echter wel het een en ander af te dingen. De commissie baseert zijn oordeel over de woonwensen in Vinex-wijken op het hiervoor genoemde RIGO-rapport, dat ze vervolgens enigszins nuanceert. De commissie stelt zich de vraag in hoeverre de tevredenheid met een nieuwbouwwoning geldt voor alle nieuwbouw. Op deze vraag wordt ook weer een genuanceerd oordeel gegeven. Enerzijds blijkt uit het voornoemde onderzoek, dat mensen elders in nieuwbouw tevredener zijn dan bewoners van Vinex-wijken, anderzijds blijkt uit ander onderzoek dat Vinex-wijken succesvoller zijn dan nieuwbouw uit eerdere perioden. De kritische kanttekeningen die in het rapport van de werkgroep worden genoemd betreffen

- het eigen oordeel van de opstellers over de locatie, het voorzieningenpeil, de bereikbaarheid, óf;
- commentaar van anderen dan bewoners (ontwerpers, architecten).

Behalve het oordeel van de bewoners kan ook de, in algemene zin, met dit oordeel verbonden objectieve woonomgevingskwaliteit in beeld worden gebracht. In de analyses zijn de viercijferige postcodes opgenomen, waarbinnen de Vinex-wijken liggen. De volgorde en de naamgeving zijn grotendeels ontleend aan Van Iersel en Marsman (2000). Een aantal wijken die door Van Iersel en Marsman worden genoemd is niet opgenomen. Het gaat om gebieden die (nog) niet bevolkt zijn³ (zie bijlage G, lijst 3).

De score voor woonomgevingskwaliteit wijkt in de groep Vinex-wijken nauwelijks af van het gemiddelde voor Nederland. Dit geldt ook voor de onderliggende dimensies. Op de dimensies fysieke verloedering, hinder en voorzieningen wordt net iets slechter gescoord dan in de rest van Nederland. Daartegenover staat een relatief goede score op de woondichtheidsdimensie en ook een gunstige statusscore.

De postcodegebieden met deze Vinex-wijken hebben in het algemeen (vergeleken met overig Nederland) een licht positieve ontwikkeling doorgemaakt. De score op de totaalmaat is minder gedaald dan in Nederland als totaal. Dit is vooral te danken aan de relatief gunstige ontwikkeling bij 'woondichtheid' en 'voorzieningen' (tabel 6.3).

Tabel 6.3 Woonomgevingskwaliteit en sociale status Vinex-wijken 2002, en ontwikkelingen 1994-2002, vergeleken met de rest van Nederland

	elders	Vinex-wijk
score woonomgevingskwaliteit	92	90
score dimensie fysieke verloedering	99	101
score dimensie woondichtheid	105	101
score dimensie hinder	98	102
score dimensie voorzieningen	86	83
verandering woonomgevingskwaliteit	-8	-6
verandering dimensie fysieke verloedering	1	1
verandering dimensie woondichtheid	-5	-2
verandering dimensie hinder	2	2
verandering dimensie voorzieningen	-14	-11
statusscore 2002	-0,03	0,50
verandering statusscore 1994-2002	-0,01	-0,09

NB De verandering is zo weergegeven, dat een negatief getal duidt op een negatieve verandering, een positief op een positieve verandering. De oorspronkelijke scores zijn zodanig weergegeven dat naarmate het getal hoger is er meer fysieke verloedering, woondichtheid en hinder is, maar ook een hogere woonomgevingskwaliteit en meer voorzieningen.

Bron: ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '95-'03); ministerie van BZK (Poliëprestatie-monitor '02); ministerie van VROM (WMD'95-'98); ABF (ABF-monitoren) SCP-bewerking

6.4 Samenvatting

Via drie ingangen richt het Rijk zich op het lage geografische schaalniveau van de wijk. Het betreft ten eerste wijken die door het ministerie van VROM zijn voorgedragen als prioriteitswijken. Deze 56 wijken zijn afgebakend op grond van de criteria bebouingskwaliteit en werkloosheid. Ten tweede gaat het om wijken die door dertig grote steden zijn voorgedragen voor sociale acties: de wijken 'Onze Buurt aan Zet (OBAZ)'. Een derde categorie wijken waarop door het Rijk beleid wordt gevoerd is de groep Vinex-wijken. Dit zijn gebieden die in de *Vierde Nota* (Extra) zijn bestemd voor grootschalige nieuwbouw.

De wijken van de prioritaire wijkaanpak en de OBAZ-wijken scoren slecht op de maat voor woonomgevingskwaliteit. In beide gevallen is deze lage score gerelateerd aan een relatief omvangrijke fysieke verloedering en hoge woondichtheid. Is de toestand anno 2002 verhoudingsgewijs slecht, tussen 1994 en 2002 is in beide wijkgroepen wel verbetering opgetreden.

De woonomgevingskwaliteit van de Vinex-wijken is niet sterk afwijkend van het Nederlandse gemiddelde. Drie van de vier dimensies vertonen een net iets ongunstiger beeld dan de rest van Nederland, maar de woonbezetting is in een Vinex-wijk heel laag. Het gunstige beeld op dit terrein wordt nog versterkt door een vrij hoge sociale status in de Vinex-wijken.

Noten

- 1 Een derde criterium is het bevorderen van de maatschappelijke participatie door het bedrijfsleven.
- 2 De zgn. ISV gemeenten krijgen rechtstreeks een budget van het rijk. Deze gemeenten zijn (vrijwel) dezelfde gemeenten als die welke bij het grotestedenbeleid zijn betrokken (inclusief de zgn. G-nieuw: Alkmaar, Amersfoort, Emmen, Lelystad en Zaanstad). Daarnaast wordt een deel van het budget aan provincies verstrekt, die daarmee projecten in kleinere steden kunnen financieren.
- 3 Het gaat om de gebieden 'Stad van de Zon' in Heerhugowaard, 'De Brink-de Meeuwen' in Groningen, en Leesten in Zutphen

7 Samenvattende beschouwing en conclusies

7.1 Inleiding

In dit document staat het thema van de fysieke woonomgevingskwaliteit centraal. Het begrip 'fysieke woonomgeving' is uiteengelegd in een viertal dimensies, die begrippen als fysieke verloederings (geïndiceerd door o.a. graffiti en rommel op straat), hinder (van met name geluid), woondichtheid (aantal personen per kamer) en de aanwezigheid van dagelijkse voorzieningen (huisarts, winkel) weergeeft. Het begrip is dusdanig geoperationaliseerd dat het kan worden weergegeven door scores. De scores op de afzonderlijke dimensies opgeteld/afgetrokken geven de score voor de maat voor woonomgevingskwaliteit. De eenvoudige additieve formule die is gebruikt luidt:

Woonomgevingskwaliteit = Score op de voorzieningendimensie minus de scores op de overige dimensies.

Met behulp van deze maat en zijn onderliggende dimensies is vervolgens onderzocht welke sociale kenmerken van wijken met de (ontwikkeling van) woonomgevingskwaliteit zijn verbonden. Enerzijds zijn algemene, enkelvoudige verbanden in kaart gebracht, anderzijds is een analyse gepresenteerd, waarin woonomgevingskwaliteit wordt verklaard uit een aantal sociale kenmerken (bevolking met een hoge status, bevolking met koopwoningen). Ten slotte was er enige aandacht voor de historie in de wijk (had de wijk voorheen al een goede of een slechte kwaliteit?).

Woonomgevingskwaliteit en met name het onderdeel 'fysieke verloederings' heeft, naar verwachting, een verband met slachtofferschap, percepties van criminaliteit en vermijdingsgedrag. Ook die relaties zijn onderzocht. Specifieke aandacht was er daarbij voor de combinatie voorzieningendimensie, verloederingsdimensie en (on)veiligheid.

In dit slothoofdstuk wordt nagegaan, grotendeels aan de hand van de uitkomsten in de voorgaande hoofdstukken, in hoeverre de maat functioneert en kan blijven functioneren als instrument om de kwaliteit van de woonomgeving te meten. Behalve de uitkomsten in de voorgaande hoofdstukken wordt een enkele bijlage van het rapport gebruikt, en wordt de maat vergeleken met andere recente pogingen de (fysieke) kwaliteit van de woonomgeving te meten.

7.2 Registraties, semi-registraties, objectieve gegevens en percepties

De gegevens die in de maat zijn gebruikt, zijn afkomstig uit verschillende bronnen. Het gaat om registraties en (combinaties van) grote steekproeven. In het laatste geval wordt van een semi-registratie gesproken. De gebruikte gegevens konden

worden gebruikt voor de meetjaren 1994, 1998 en 2002. Voor al deze jaren was dezelfde informatie beschikbaar. Het is echter de vraag of dit voor de komende jaren ook het geval zal zijn. Sommige bronhouders kunnen stoppen met het vergaren van specifieke informatie, andere kunnen (daarnaast nog) vragen op een andere wijze stellen. Het maakt het onzeker, of in de toekomst de maat op dezelfde manier als voor de periode 1994-2002 kan worden samengesteld.

De maat is ten dele gebaseerd op objectieve data, ten dele op percepties. Waar het de percepties betreft van verschijnselen die weinig emoties los maken, zoals de bouwwijze van de woning, mag worden verwacht dat dit type waarneming op het niveau van het viercijferige postcodegebied tot redelijke schattingen leidt. Validatie van de gegevens van het bureau Geomarktoprofiel, die in het verleden zijn gedaan, ondersteunen deze uitspraak. De percepties over (fysieke) verloedering zijn, vergeleken met percepties over de aard van de woningbouw, veel emotioneler geladen. Mensen die zich ergeren aan graffiti zien de bekladding van muren eerder dan mensen die een neutrale houding aannemen. Bovendien mag worden verwacht dat verloedering eerder een aandachtspunt zal zijn, als de leefbaarheid van wijken en buurten centraal staat in de politieke discussie, dan op andere momenten. Rond de verkiezingen van 2002 was dat veel meer het geval dan daarvoor en daarna. Dit kan van invloed zijn geweest op de uitkomsten in 2002.

Verder wreekt het zich hier dat postcodegebieden vrij grote eenheden zijn. In het rapport werd aan de orde gesteld dat vermijdingsgedrag werd aangetroffen in zowel wijken met weinig voorzieningen én verloedering als in wijken met veel voorzieningen en verloedering. Eén van de laatstgenoemde wijken zou het Haagse stadscentrum zijn. Het postcodegebied hier omvat behalve het winkelgebied een aantal woonstraten. Een wandeling door delen van het Haagse stadscentrum levert op, dat de verloedering vooral een kwestie van de woonstraten is. Daarbij is bekladding vrijwel afwezig (mogelijk dankzij actief beleid van de gemeente) en worden ook vernielingen niet aangetroffen. De verloedering bestaat vooral uit hondenpoep en rommel op straat. Een vergelijkbaar beeld vertoont de wijk Bezuidenhout die grenst aan het Haagse centrum. Ook hier is er verschil tussen straten met voorzieningen en sommige woonstraten.

7.3 Bebouwingsdichtheid

Eén van de dimensies die in de formule voor de maat voor woonomgevingskwaliteit is opgenomen, is de dimensie 'woondichtheid', ook wel *crowding* genoemd. De dimensie wordt vooral bepaald door het aandeel (middel)hoogbouw en het gemiddeld aantal bewoners per kamer/of kamers per bewoner. Het doel is om met behulp van deze dimensie iets te zeggen over de bebouwingsdichtheid. Daarbij is ervan uitgegaan dat een hoge bebouwingsdichtheid in wijken wordt gezien als een zgn. dissatisfier. Uit inmiddels wat oudere literatuur, maar ook uit het meest recente

wBO blijkt dat dichtheid, gecontroleerd voor andere variabelen, leidt tot een sterk verhuisgedrag en een hoge verhuisgeneigdheid. In dit rapport is afgezien van een directe dichtheidsmaat, omdat vanaf het begin van de jaren negentig met behulp van het criterium bebouwingsdichtheid de stedelijkheid van gebieden wordt aangegeven. En er wordt van uitgegaan dat het wonen in steden op zichzelf niet onaantrekkelijk gevonden wordt. Er trekken immers nog altijd veel mensen naar de steden en er blijven veel mensen wonen.

Toch heeft ook het gebruik van woondichtheid, gemeten met de verhouding bewoners/kamers een groot nadeel. Het gaat dan niet om de feitelijke situatie, maar vooral om ontwikkelingen. Waar de woondichtheid toeneemt, is dat vaak het gevolg van gezinsuitbreiding. De toename van de woondichtheid wordt dan ook daar gemeten waar veel gezinnen wonen, in relatief ruim opgezette gebieden met eengezinswoningen.

7.4 Geschiedenis en toekomst beschreven met behulp van de maat

De maat kan worden gebruikt om een historische ontwikkeling te beschrijven en om toekomstverwachtingen te presenteren. De wijze waarop de maat tot stand is gekomen maakt het mogelijk niet alleen uitspraken te doen over vroegere en toekomstige verschillen tussen wijken, ook veranderingen op nationaal niveau kunnen aan de orde komen. Veranderingen op nationaal niveau kunnen in kaart worden gebracht omdat gebruik is gemaakt van een techniek, waarin één principale componentenanalyse wordt gebruikt voor de onderzochte periode (hier 1994-2002) en niet voor elk meetjaar een afzonderlijke. Op nationaal niveau kan dit leiden tot vrij spectaculaire uitkomsten. Zowel in *De Sociale Staat van Nederland 2003*, als in dit rapport is een achteruitgang van de woonomgevingskwaliteit gepresenteerd, waaraan schaalvergroting van voorzieningen, (perceptie van) fysieke verloederings en woondichtheid debet zijn. De uitkomst is echter niet erg stabiel gebleken. In dit rapport zijn voor het meetjaar 2002 de verloederingsgegevens van de *Politiemonitor 2003* toegevoegd. Door deze toevoeging veranderde de structuur van de principale componentenanalyse dusdanig, dat het leek of de ingezette trend richting méér verloederings zich niet had doorgezet. Nader onderzoek van de afzonderlijke verloederingsvariabelen leerde dat dit niet het geval is.

Wanneer wijken onderling worden vergeleken, en alleen relatieve veranderingen van verschillen in beeld worden gebracht, is er veel minder dynamiek. De wijken met een, volgens de maat, onaantrekkelijke woonomgeving werden in de periode 1994-2002 in de regel niet aantrekkelijker. Omgekeerd werden de attractieve wijken niet onaantrekkelijker. Het feit dat de fysieke structuur vrij vast ligt en verandering daarin grote investeringen vergt, draagt daar ongetwijfeld toe bij.

Dit betekent ook dat er voor de toekomst forse ingrepen nodig zijn om onaantrekkelijke wijken om te vormen tot attractieve. In bijlage H is voor wijken, die betrokken zijn bij gebiedsgericht beleid, een technische analyse gepresenteerd. De uitkomsten

van deze analyses zijn dat bij het gemiddelde kwaliteitsniveau van de zgn. prioriteitswijken (wijken die door het ministerie van vrom zijn geselecteerd voor extra beleidsinspanning) en OBaz-wijken (GSB-beleid) maar beperkt stijgt, ondanks een grote beleidsingreep gericht op een forse toename van het percentage koopwoningen en een toename van de sociale activiteit van buurtbewoners.

7.5 Oordeel van bewoners en het beleid, en de maat

Waar een hoge woonomgevingskwaliteit wordt gesignaleerd, zijn de bewoners tevreden met hun woonomgeving. Ook in minder algemene termen uiten de bewoners zich positief. De bebouwing van de buurt wordt vaak aantrekkelijk gevonden, men vindt het aangenaam in de buurt te wonen en voelt zich daar ook thuis. Niet alleen op deze indicatoren scoren de bewoners van wijken met veel kwaliteit beter dan de bewoners van wijken met weinig kwaliteit. Ook op de indicatoren voor sociale cohesie wordt relatief goed gescoord. De buurtbewoners zijn tevreden met de bevolkingssamenstelling en met de saamhorigheid in de buurt. Verder voelen mensen in deze buurten zich vaak verantwoordelijk voor hun woonomgeving. Ze uiten dat in de bereidheid zich daarvoor actief in te zetten.

Behalve deze directe oordelen kan het oordeel van de bevolking over de woonomgeving ook op indirecte wijze worden vastgesteld. De attractie van de kwaliteit van goede wijken wordt geïndiceerd door een lange woontijd, een beperkt deel van de bevolking dat is verhuisd, evenals een beperkt aandeel van de bevolking dat overweegt dat te gaan doen.

Hoewel de maat op objectieve gronden is vastgesteld (er is geen rekening gehouden met het oordeel van de bevolking over woonomgevingskwaliteit of leefbaarheid), blijken de uitkomsten te sporen met de opvattingen van de bevolking. Waar de maat negatief is over de woonomgeving, is de bevolking dat ook. Omgekeerd: waar de maat positief is over de woonomgeving, is de bevolking dat ook.

Deze constatering geldt niet alleen voor de bewoners, maar ook voor het gebiedsgericht beleid. De wijken die door het ministerie van vrom zijn aangewezen als prioriteitswijken bij de stedelijke vernieuwing (de zgn. 56 wijken) scoren slecht op de maat. Dit geldt ook voor de wijken die door het ministerie van BZK zijn aangewezen voor aandacht in het kader van de sociale pijler van het grotestedenbeleid: de OBaz-wijken ('Onze Buurt Aan Zet' wijken). Op zichzelf is dit niet verwonderlijk, aangezien bij de keuze van deze wijken deels dezelfde indicatoren zijn gebruikt als die welke in de maat zijn opgenomen. Anderzijds betekent het ook dat de maat aansluit op de realiteit die beleid en bewoners onder ogen zien.

Een speciale kanttekening moet worden gemaakt voor de Vinex-wijken. Het gaat hier om nieuwbouwwijken aan de rand van steden, die de bevolkingsgroei moeten opvangen. Deze gebieden moeten voldoende kwaliteit hebben opdat de bewoners er naar genoeg wonen. Op de maat scoren deze wijken echter vrij matig, ze hebben

een gemiddeld niveau. Dit is niet in overeenstemming met het oordeel van de bewoners, die tevreden zijn over woning en woonomgeving. Maar ondanks die tevredenheid hebben de bewoners de nodige kritiek op het ontbreken van een adequaat voorzieningenniveau, één van de dimensies in de maat (Knol 2005).

7.6 De uitkomsten en de maat

De maat voor woonomgevingskwaliteit is toegepast op alle Nederlandse wijken waar tenminste 20 mensen wonen. Wanneer in deze wijken de woonomgevingskwaliteit in verband wordt gebracht met sociale wijkkenmerken zijn de uitkomsten plausibel. Naarmate de woonomgevingskwaliteit hoger is, is de buurt er vaker één met (voldedige) gezinnen met kinderen waarvan het gezinshoofd tussen 35 en 65 jaar is. De woning is vaak een koopwoning en de sociale status is er hoog.

Hoe lager de woonomgevingskwaliteit, hoe vaker men in dergelijke gebieden jonge en wat oudere alleenstaanden en niet-westerse allochtonen zal aantreffen. Bovendien is er een (negatieve) samenhang tussen de groei van het aandeel niet-westerse allochtonen en de woonomgevingskwaliteit. Daarbij is de aanwezigheid en de groei van de allochtonen in deze wijken mede een gevolg van het feit, dat deze groep over beperkte hulpbronnen beschikt. De keuzevrijheid om daar te wonen waar men wil is beperkt.

Verder komt naar voren dat, naarmate de kwaliteit lager is, er ook meer wordt verhuisd uit de wijken en parallel daaraan men kort in de wijken woont. In buurten met weinig kwaliteit is de verantwoordelijkheid voor de buurt beperkt. Kortom, men heeft weinig binding met de omgeving.

Ten slotte is er enige samenhang tussen woonomgevingskwaliteit en criminaliteit. In gebieden met een lage woonomgevingskwaliteit is de kans slachtoffer van criminaliteit te worden groter dan in kwalitatief betere gebieden. Het komt echter vaker voor dat mensen in een gebied met een lage kwaliteit veel criminaliteit percipiëren. Dit geldt vooral criminaliteit gericht tegen de auto, geweldscriminaliteit en overlast. De dimensies die dit verband beïnvloeden zijn de verloederingsdimensie en de hinderdimensie. Parallel aan het 'zien' van crimineel gedrag in wijken met weinig kwaliteit gaat onveiligheidsgevoel en vermijdingsgedrag.

Niet alleen de enkelvoudige samenhangen geven plausible uitkomsten. Ook de analyse waarin de woonomgevingskwaliteit wordt verklaard uit de variabelen combinatie van eigendom van de woning en de sociale status en het percentage verhuizingen leidt tot de verwachte uitkomst. De grootste kans op een aantrekkelijke woonomgeving is er als de wijken veel koopwoningen combineren met een hoge statusscore van de wijk, er weinig verhuizingen zijn en daaraan gekoppeld de woonduur van de bewoners lang is.

7.7 De maat en een andere recente poging om een meetinstrument te ontwikkelen

Het ministerie van VROM heeft op basis van het WBO'02 themastudies laten verrichten. Eén daarvan heeft expliciet betrekking op de woonomgevingskwaliteit; ook in deze studie wordt een poging gedaan afzonderlijke postcodegebieden te scoren (VROM 2004). Woonomgevingskwaliteit wordt in deze studie met de term leefbaarheid weergegeven. De wijze waarop de score in het VROM-rapport is samengesteld verschilt van de wijze waarop dat in dit document gebeurt. In dit rapport zijn de kwaliteitscriteria vooraf geselecteerd op basis van literatuur over woonomgevingskwaliteit. Pas daarna is de maat getoetst aan het oordeel van de bewoners. In het VROM rapport staat het oordeel van de bewoner centraal. De vragen over de tevredenheid met de woonomgeving, het al dan niet prettig vinden om in de buurt te wonen, zich thuis voelen in de buurt en de verhuisgeneigdheid in verband met de buurt worden gecombineerd tot één score. De score heet 'waardering voor de buurt'.

Vervolgens wordt onderzocht van welke factoren deze score afhankelijk is. Daarbij worden de factoren niet beperkt tot fysieke factoren, ook sociale factoren komen aan de orde. De conclusie uit het rapport is dat er verbanden bestaan tussen objectieve factoren en de waardering voor de buurt. Daarbij zijn sommige van die objectieve factoren gelijk aan de criteria die in de maat worden gebruikt (bv. aandeel flats). Naast fysieke factoren onderscheidt het VROM-rapport sociale factoren. Daarbij gaat het om de bevolkingssamenstelling en de interactie tussen buurtbewoners. Deze factoren blijken een groot effect op de waardering voor de buurt te hebben. Naast deze sociale en fysieke factoren heeft ook overlast, verloedering en criminaliteit effect. De belangrijkste conclusie is dat objectieve fysieke kenmerken vaak moeilijk van sociale effecten te scheiden zijn en dat juist een combinatie van factoren de kans op wijkproblemen versterkt. Deze constatering leidt tot het opnemen van een groot aantal variabelen in een (regressie)analyse met als afhankelijke de 'waardering voor de buurt'. Op grond van de uitkomsten van dit model wordt aan de wijken een score gegeven voor leefbaarheid.

Deze benadering houdt (expliciet) geen rekening met beleidsdoelen. Alleen het oordeel van de bewoner telt. Dit terwijl, zeker als de voorzieningendimensie aan de orde is, het oordeel van de bewoner kan verschillen van dat van de beleidsmaker. Een voorbeeld: op basis van inzichten uit de distributieplanologie acht het beleid voor een groot aantal wijken één of meerdere winkels noodzakelijk. In het VROM-rapport wordt aangegeven dat het al dan niet aanwezig zijn van winkels het oordeel over de buurt niet beïnvloedt (al geven bewoners aan de aanwezigheid van winkels wél belangrijk te vinden).

Een tweede verschil tussen het VROM-rapport en dit document is het feit dat in het VROM-rapport de sociale opbouw van de wijk onderdeel is van kwaliteitscriteria. Hier is dit nadrukkelijk niet gedaan, omdat de beleidsmaatregelen op fysiek terrein sterk afwijken van de mogelijkheden op sociaal gebied. Het fysieke beleid betekent

sloop, nieuwbouw, verbeteren en onderhoud. Maatregelen op sociaal gebied richten zich vaak op de participatie van bewoners waarbij dan weer vaak fysiek onderhoud of fysieke verbetering aan de orde is. De sociale kenmerken die in dit werkdocument zijn opgenomen zijn, behalve kenmerken van de bevolkingssamenstelling, interactiekenmerken.

Hiertegenover staat dat het vROM-rapport duidelijk maakt dat het puur fysieke kenmerk vaak alleen maar op de achtergrond staat bij het (on)genoegen over de buurt van zijn bewoners. Het commentaar op de bevolkingssamenstelling komt eerst. Waar men negatief oordeelt over de bevolking is de fysieke woonomgeving ook onaantrekkelijk.

Zou dus een dergelijke omgeving alleen fysiek worden aangepakt, dan blijft het negatieve commentaar. Anderzijds verdwijnt juist de kritiek op een fysiek onaantrekkelijke woonomgeving wanneer wordt gesleuteld aan de bevolkingssamenstelling in een voor de bevolking acceptabele richting. De wijk blijft echter fysiek onaantrekkelijk en het is de vraag of het beleid dit een acceptabel gegeven vindt.

Overigens heeft vROM een ander rapport gepubliceerd, waarin een waarderingsinstrument wordt aangereikt dat juist op het fysieke aspect betrekking heeft. Het gaat er in dit instrument vooral om het (potentiële) succes voor herstructurering te meten. Een groot aantal stedenbouwkundige indicatoren spelen in deze benadering een rol (bijvoorbeeld diversiteit). Deze indicatoren worden echter geen van alle omgezet in heldere, meetbare criteria. Hierdoor zijn ze niet geschikt voor een eenduidige vergelijking van alle wijken in Nederland op hun fysiek-ruimtelijke kwaliteit (vROM 2004b).¹

7.8 Conclusie

De maat voor de fysieke woonomgevingskwaliteit die voor het eerst in *De Sociale Staat van Nederland 2003* is gepresenteerd, is in dit rapport verbonden met sociale kenmerken van wijken, met beleid gericht op wijken en met (on)veiligheidsgevoelens en criminaliteit. Op grond van de analyses in dit rapport kan worden geconcludeerd dat de maat voldoet.

Ten eerste omdat deze tot plausibele uitkomsten leidt. Het is niet verrassend dat bijvoorbeeld de wijken met veel alleenstaanden vaker dan gezinswijken een geringe woonomgevingskwaliteit hebben.

Ten tweede zijn niet alleen de uitkomsten plausibel, ook de bevolking oordeelt in de wijken die een slechte kwaliteit hebben negatiever over de wijken dan in de wijken met een goede kwaliteit. Mensen in kwalitatief goede wijken zijn tevredener met de woonomgeving, maar zij uiten ook minder direct hun goedkeuring: er wordt minder uit deze wijken verhuisd, minder mensen overwegen te verhuizen en mensen wonen er langer.

Ten derde kan met behulp van de maat vooralsnog de geschiedenis van wijken beschreven worden. Over de periode 1994-2002 kan de maat met behulp van dezelfde indicatoren worden vastgesteld. Uitgaande van de gedachte dat de huidige verban-

den tussen woonomgevingskwaliteit en andere wijkenmerken gelijk blijven, kan globaal ook iets over de toekomst worden vermeld.

Toch zijn er ook kanttekeningen te maken. De maat en/of zijn gebruik kan zeker nog worden verbeterd.

Ten eerste is er het dichtheidsbegrip. Het in dit document gebruikte dichtheidsbegrip (aantal kamers per bewoner) leidt tot onbedoelde effecten. Het gaat erom te laten zien dat bij een hoge dichtheid (te)veel mensen in een woning wonen. In de Nederlandse situatie gaat het al gauw om het verschil tussen gezinnen met kinderen en tweepersoonshuishoudens (zeker als woondichtheid in termen van groei of afname wordt beschouwd). Het lijkt beter het gewone dichtheidsbegrip (aantal woningen per oppervlakte-eenheid) te gebruiken. Dit blijkt aan te sluiten bij de beleving van de bevolking. Dichtheid, ook los van daarmee vaak samenhangende fysieke wijkenmerken, blijkt een belangrijke *dissatisfie* te zijn. Als dichtheid wordt opgevat als woningen per oppervlakte-eenheid moet wel rekening worden gehouden met stedelijkheid. Omdat stedelijkheid ook via een dichtheidsmaat wordt berekend, zal hiervoor moeten worden gecorrigeerd.

Ten tweede zijn er de percepties en dan zeker degene die een emotionele lading hebben. In de maat gaat het om de percepties uit de Politiemonitor en die betrekking hebben op fysieke verloedering. Het gaat hier om een momentopname; een inspectie op plekken waar via de Politiemonitor veel verloedering wordt aangegeven leert dat op dat moment (eind 2004) daar maar in beperkte mate sprake van was. Bovendien doet de verloedering zich geconcentreerd voor binnen bepaalde postcodegebieden. Veel meer dan rekening houden met een en ander kan niet, het (onderzoekers)ideaal van een objectieve integrale registratie is veraf. Wel kan rekening worden gehouden met de geografische spreiding van de percepties over het postcodegebied (althans voorzover de aantallen in de steekproef dat toelaten). In de Politiemonitor worden behalve de vier cijfers van de postcode ook de letters geregistreerd.

Ten derde beperkt het fysieke karakter van de maat een integraal oordeel over de kwaliteit van de wijk. De beperking tot het fysieke karakter is voortgekomen uit de gedachte dat, via de beschrijving van de sociale status van wijken, de sociale aspecten voldoende aan bod komen. Sociale status geeft weliswaar een bepaalde kwaliteit aan, maar is per definitie relatief. Niet elke wijk kan een maximale sociale status hebben.

Een fysieke beschrijving geeft aan waar de manco's van wijken liggen. Er kan dan met fysieke middelen aan de slag gegaan worden om de wijk er weer bovenop te helpen. De verwachting is dat dat ook invloed heeft op het sociale karakter van de wijk. Maar juist het realiteitsgehalte van deze verwachting zou (ook) in kaart moeten worden gebracht. Dit is temeer het geval omdat is gebleken dat het ongenoegen van de bevolking in fysiek onaantrekkelijke wijken betrekking heeft op sociale aspecten.

Noot

- 1 De indicatoren zijn: ruimtelijke verwevenheid, bereikbaarheid, nabijheid, attractiviteit/beeldkwaliteit, overzichtelijkheid, herkenbaarheid, continuïteit, diversiteit, identiteit, verkeersveiligheid, sociale veiligheid/zichtbaarheid, kwantiteit, functionele staat, toegankelijkheid, dichtheid, duurzaamheid, en woontechnische staat.

Bijlage A *Leefbaarheid en andere met woonomgevingskwaliteit verwante begrippen*

1 *Leefbaarheid*

Algemeen

Kwaliteiten van de woonomgeving worden vaak aangeduid door middel van het begrip 'leefbaarheid'. Daarbij gaat het meestal om de fysieke omgeving, en soms ook om sociale kenmerken van de woonomgeving. De sociale omgeving, voorzover deze als het sociale contactenmilieu kan worden omschreven, hoeft geen verband te houden met de directe woonomgeving. Het contactenpatroon heeft in de regel een grotere reikwijdte dan de wijk of buurt waar men woont.

Het begrip 'leefbaarheid' wekt verwarring. Ten eerste suggereert het woord dat leven onmogelijk is als situaties niet leefbaar zijn. Dit wordt echter nooit bedoeld. Ten tweede zijn er veel auteurs die het begrip 'leefbaarheid' gebruiken zonder dat nader te definiëren. Ten derde wordt er door verschillende auteurs een eigen interpretatie van leefbaarheid gegeven.

Definiëring

Leefbaarheid wordt op een groot aantal verschillende manieren opgevat. In het begin van de jaren zestig was het een belangrijk item op het platteland. In Knol (1983) wordt de definitie van Constandse uit 1960 aangehaald, die luidt: 'Leefbaarheid betreft een lokale situatie, die de betreffende menselijke groep in staat stelt een zodanig patroon van sociale relaties te onderhouden, dat daardoor een bevrediging kan plaatsvinden van de geestelijke en materiële behoeften, welke ontstaan door een vergelijking van de eigen situatie met die van referentiegroepen.' In een onderzoek in dorpen in de Noord Oost Polder heeft Constandse deze definitie toegepast (Constandse 1960).

In de (beleids)praktijk werd vervolgens de definitie beperkt. Er werd vooral gelet op de bevrediging van een aantal basale behoeften door het aanbieden van voldoende voorzieningen. Het gaat daarbij vooral om winkels, scholen en voorzieningen voor het openbaar vervoer.

Na de jaren tachtig is de aandacht voor het leefbaarheidsaspect van het platteland sterk verminderd. Automobilititeit maakte het mogelijk de voorzieningen, waar dan ook gelegen, toch wel te bereiken. Bovendien verminderde de aandacht voor het platteland in de inmiddels sterk verstedelijkte Nederlandse samenleving sowieso. Overigens wil dit niet zeggen dat het platteland geheel buiten beeld raakte. Het minder relevant worden van de oorspronkelijke problematiek leidde er tot een verbreding van het leefbaarheidsbegrip. Boomars en Hidding (1997) vatten leefbaarheid op als een

combinatie van sociaal-ruimtelijke, sociaal-culturele en sociaal-economische aspecten. Tot de sociaal-ruimtelijke aspecten rekenen ze onder andere toegankelijkheid en bereikbaarheid. Als sociaal-culturele aspecten worden sociale contacten, gemeenschapsgevoel en voorzieningen opgevoerd. Sociaal-economische aspecten zijn volgens de auteurs bestaanszekerheid, arbeid, ontplooiing, voorzieningen en inkomen.

In 2001 was er weer aandacht voor leefbaarheid op het platteland. Vlaanderen was nu het studieobject. Het begrip wordt (ook nu heel breed) ingevuld aan de hand van vier (inhoudelijke) dimensies:

- 1 werk en voorzieningen;
- 2 locaties die binnen het kader van een regionale woningmarkt (on)aantrekkelijk worden gevonden;
- 3 relatieve binding met de woonplek;
- 4 lokale politieke betrokkenheid.

Het oordeel van de bevolking over deze aspecten staat centraal. Het gaat dus om een subjectieve invulling. Er wordt een relatie gelegd tussen deze kenmerken en de (sociaal-economische) ontwikkeling van dorpen in het landelijk gebied. Op een schaal van een relatief slechte tot een relatief goede ontwikkeling worden de dorpen benoemd als stagnerend, schraal en zich autonoom ontwikkelend (Thissen et al. 2001, Ostendorf en Thissen 2001).

In plaats van de aandacht voor (marginale) Nederlandse plattelandsgebieden, kwam er steeds vaker aandacht voor de “leefbaarheidsproblematiek” in de (grote) stad.

In de definities komen de voorzieningsituatie en het oordeel over de gemeenschap voor (De Boer et al. 1974). In een onderzoek naar de leefbaarheid van een toenmalige nieuwbouwwijk in de middelgrote stad Breda wordt leefbaarheid omschreven als dat stedelijk woonmilieu waarin bewoners zich geestelijk, fysiek en sociaal welbevinden. Deze wordt gemeten aan de hand van het oordeel over de woning, de wijk (met name de voorzieningsituatie), het sociale klimaat in de wijk en de psychosociale gezondheid (Klep 1972).

2 Overige met woonomgevingskwaliteit verwante begrippen

2.1 Leefomgevingskwaliteit

Dit is een concept dat vooral door milieudeskundigen wordt gebruikt. Het RIVM onderscheidt een viertal perspectieven bij het gebruik van het concept: het gezondheid(szorg)perspectief, het sociaal-psychologisch perspectief, het sociaal-cultureel perspectief en het milieuperspectief (Van Poll en Van Kamp 2001). Het begrip wordt echter niet beperkt tot de (directe) woonomgeving. Het gaat om de ‘kwaliteit van het leven’. De fysieke omgeving is daar slechts een onderdeel van, met de criteria woningdichtheid, milieukwaliteit en verkeersveiligheid.

De introductie van dit begrip volgt op een begrip door hetzelfde instituut dat een ander, maar evenzeer een breed perspectief schetste. Het betreft het begrip ‘leefom-

gevingskapitaal', dat een economisch perspectief, een ecologisch en een sociaal-psychologisch perspectief koppelde. In dit geval gaat het wel alleen om de fysieke (en dus niet om de sociale omgeving). Kortom alleen fysiek Nederland wordt dit kapitaal toegekend. Bij het economisch perspectief gaat het daarbij om de economische waarde van het land, bij het ecologische perspectief om de natuurwaarde en de ecologische vernieuwingskracht (weer samen te voegen tot één waarde: natuurwaarde), bij het sociaal-psychologisch perspectief gaat het om de (niet nader gedefinieerde) leefbaarheid zoals de burger deze blijkens onderzoek ervaart (RIVM 1998).

Inmiddels is het begrip 'leefomgevingskwaliteit' verder verbreed tot omgevingskwaliteit (*environmental quality*). Het wordt gedefiniëerd als een verbreding van het begrip *quality of life*. In dat begrip zijn: de basiskwaliteiten gezondheid en veiligheid in combinatie met kenmerken als gezelligheid en aantrekkelijkheid opgenomen (Van Kamp et al. 2003). Los van de verwijzing naar leefomgeving lijkt er nauwelijks meer een verband met gebiedseenheden. Wel wordt getracht de verschillende begrippen modelmatig met elkaar te verbinden.

2.2 Ruimtelijke kwaliteit

Ruimtelijke kwaliteit is een begrip dat veelvuldig wordt gebruikt in de ruimtelijke ordening, stedenbouw en landschapsarchitectuur. Het nationale ruimtelijke beleid werkte dit begrip in eerste instantie uit in drie waarderingselementen: 'gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde'. Deze zijn afgeleid van een klassiek onderscheid door de Romeinse architect Vitruvius: bruikbaarheid, schoonheid en stevigheid.

Niettemin wordt ook dit begrip niet eenduidig ingevuld. In de *Vierde nota ruimtelijke ordening* zijn kwaliteitskenmerken voor het directe woonmilieu gebaseerd op deze waarderingselementen. Het gaat om de volgende kenmerken:

- een goed onderhouden schone fysieke woonomgeving;
- een schoon milieu;
- een veilige woonomgeving, waarmee vooral wordt bedoeld: een 'sociaal veilige' woonomgeving;
- ruimtelijke keuzevrijheid, waarmee wordt bedoeld het tegengaan van 'sociaal isolement', zowel in de zin van gettovorming als in de zin van slechte bereikbaarheid;
- ruimtelijke verscheidenheid waarmee een grotere herkenbaarheid en het tegengaan van verdere nivellering wordt bedoeld (TK 1987/1988).

In de *Vijfde nota over de ruimtelijke ordening* zijn zeven kwaliteitscriteria genoemd, waaraan goed ingerichte gebieden zouden moeten voldoen. Deze zijn:

- ruimtelijke diversiteit;
- economische en maatschappelijke functionaliteit;
- culturele diversiteit;
- sociale rechtvaardigheid
- duurzaamheid;

- aantrekkelijkheid;
- menselijke maat (VROM 2001).

Deze zijn uitgebreider dan die welke eerder (in de *Vierde nota over de ruimtelijke ordening*) zijn gebruikt en zijn – opvallend voor een nota die de ruimtelijke planning als object heeft – niet beperkt tot de fysieke kenmerken van de woonomgeving. In de meest recente ruimtelijke nota, de *Nota Ruimte* worden de kwaliteitscriteria niet gespecificeerd, omdat deze nota wordt gezien als een vervolg op de *Vijfde nota over de ruimtelijke ordening*. Procedureel is de *Nota Ruimte* de kabinetsbeslissing op de *Vijfde Nota*¹ (VROM et al. 2004).

Noot

- 1 Nationale ruimtelijke nota's volgen sinds medio jaren zeventig de procedure van de Planologische Kernbeslissing (PKB). Het eerste deel van de nota wordt uitgebracht als een beleidsvoornemen. Vervolgens komen er inspraakreacties. In de kabinetsbeslissing worden de oorspronkelijke nota en de inspraakreacties verwerkt tot een definitief beleidsdocument. Dit document kan overigens nog door de Tweede Kamer worden geamendeerd (met zgn. amenderingsmoties).

Bijlage B Nationale uitkomsten na weging met aantal huishoudens

Tabel B2.1 Indexen op de dimensies verloedering, woondichtheid, hinder en voorzieningen, Nederland en naar landsdeel, 1994, 1998 en 2002/2003 (gewogen resultaten)

	fysieke verloedering	woondichtheid	hinder	voorzieningen
Nederland				
1994	109	106	103	101
1998	111	104	104	104
2002/2003	107	107	102	88
noord				
1994	109	102	95	103
1998	111	103	103	94
2002/2003	105	106	94	87
oost				
1994	103	103	100	101
1998	110	101	101	97
2002/2003	102	105	101	87
west				
1994	113	108	107	99
1998	113	105	105	109
2002/2003	111	108	107	87
zuid				
1994	103	103	104	102
1998	107	104	104	100
2002/2003	104	106	101	88

Bron: ABF (ABF-monitoren) diverse jaren; ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '93-'03) SCP-bewerking

Bijlage C Verandering huishoudens en woonomgevingskwaliteit
1994-2002 volgens geomarktprofiel

Tabel B3.1 Enkelvoudige correlaties diverse ontwikkelingen in een huishoudenskenmerk (1994-2002), met de woonomgevingskwaliteit anno 2002 en zijn onderliggende dimensies (gewogen voor de omvang van de huishoudens in postcodegebieden)

	woonomgevings- kwaliteit 2002	fysieke verloedering 2002	woondicht- heid 2002	hinder 2002	voorzienin- gen 2002
verandering % jonge alleenstaanden 1994-2002	0,25	0,15	0,05	0,31	-0,09
verandering% oudere alleenstaanden 1994-2002	-0,16	-0,14	-0,09	-0,09	0,04
verandering % jonge paren 1994-2002	0,35	0,32	0,10	0,21	0,14
verandering % oudere paren 1994-2002	0,42	0,16	0,43	0,23	-0,07
verandering % gezinnen met jonge kinderen 1994-2002	-0,04	0,09	-0,00	-0,13	-0,11
% gezinnen met oudere kinderen 1994-2002	-0,19	-0,29	0,15	-0,13	-0,27

Bron: ABF (ABF-monitoren); ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '93-'03) SCP-bewerking

Bijlage D Leeftheid, ontwikkeling leeftheid 1994-2002 en woonomgevingskwaliteit 2002

Leeftheid

Het verband tussen leeftheid en woonomgevingskwaliteit en leeftheid wordt als volgt verondersteld. De kwaliteit is hoog in gebieden met veel jongeren en zal stijgen waar het percentage jongeren toeneemt. Jongeren zijn actief, en zullen deelnemen aan bezigheden die ertoe leiden dat de buurt op peil blijft of verbetert. Dit is echter alleen het geval als ze niet worden beperkt door hun huishoudenssituatie. Met name jonge alleenstaanden zullen zich vaak maar weinig aan de buurt binden. Velen onder hen zien de buurt als een plek waar men maar zeer kort verblijft.

De correlaties tussen sommige leeftijdsvariabelen en woonomgevingskwaliteit in 2002 zijn vrij hoog. Waar er veel 0-15-jarigen, en/of veel 45-65-jarigen zijn, is vaak een goede woonomgevingskwaliteit. De verbanden tussen de aanwezigheid van jongere leeftijdsgroepen (15-24-jarigen, en 25-44-jarigen) met woonomgevingskwaliteit zijn echter niet positief. Vermoedelijk is dit het gevolg van het feit dat veel personen uit deze leeftijden in één- of tweepersoonshuishoudens leven.

Het negatieve verband tussen woonomgevingskwaliteit en deze leeftijdsgroepen verdwijnt als (met behulp van partiële correlaties) rekening wordt gehouden met dit gegeven. Het verband wordt echter niet positief. De partiële correlaties (bij correctie voor zowel de aanwezigheid van jonge alleenstaanden en jonge tweepersoonshuishoudens in de buurt) liggen dicht bij nul. Wel is het zo, dat als jongeren in *gezinshuishoudens leven*, zij vaak in buurten met veel woonomgevingskwaliteit wonen (blijkens het WBO'02).

Omgekeerd wordt aangenomen dat (inactieve) ouderen vaak in buurten met een lage woonomgevingskwaliteit wonen. De kwaliteit zal laag zijn op plekken waar veel ouderen wonen. Dit blijkt niet het geval te zijn. Er is nauwelijks een verband tussen het aandeel ouderen en woonomgevingskwaliteit. Voor de onderliggende dimensies is er echter wel een verband (positief, waar het gaat om verloedering en voorzieningen, negatief waar het gaat woondichtheid (tabel B.4.1).

Dit laatste verband is op het eerste gezicht vrij onwaarschijnlijk. Immers, met het ouder worden, is men veelal overgegaan van een gezinsfase in een empty nest fase, Waar men niet is verhuisd, betekent dat in ieder geval meer kamers per woning en per persoon door dit proces. Maar veel ouderen blijken te wonen in gebieden met hoge dichtheden en veel kleine woningen, waar de kans op woondichtheid groot is. Het gaat met name om vroegnaoorlogse gebieden. In de kleinere gemeenten (<50.000 inwoners) wonen 65-plussers ook in dicht bebouwde vooroorlogse gebieden, zo blijkt uit de CBS-data in de ABF-monitoren.

De veranderingen in de leeftijdsopbouw tussen 1994-2002 hebben een zwak verband met de woonomgevingskwaliteit anno 2002. De sterkste relatie is die tussen woonomgevingskwaliteit en een toenemend aandeel 65-plussers. Het verband wordt beïnvloed door alle dimensies, behalve de voorzieningendimensie. Hier is dus ook het verband tussen de dimensie 'woondichtheid' en hoge leeftijd positief. Het lijkt er op dat vooral de 65-plussers die alle lange tijd ergens wonen, zijn gevestigd in gebieden waar onder andere weinig kamers per persoon in de woning zijn.¹ Een toename van 65-plussers komt nogal eens voor in ruim opgezette gebieden (tabel 4.2.)

Tabel B4.1 Enkelvoudige correlaties tussen de aanwezigheid van verschillend leeftijds-groepen en de woonomgevingskwaliteit en zijn onderliggende dimensies in 2002 (gewogen voor omvang van de huishoudens in postcodegebieden)

	woonomgevings- kwaliteit 2002	fysieke verloedering 2002	woondicht- heid 2002	hinder 2002	voorzieningen 2002
% allochtonen	-0,71	-0,49	-0,42	-0,38	0,13
verandering % allochto- nen jarigen 1994-2002	-0,54	-0,38	-0,46	-0,14	-0,21
% 0-15-jarigen	0,37	0,03	-0,48	0,34	-0,47
% 15-24-jarigen	-0,30	-0,25	-0,10	-0,21	-0,05
% 25-44-jarigen	-0,36	-0,31	0,12	-0,45	-0,17
% 45-64-jarigen	0,42	0,28	0,14	0,32	0,18
% 65-plussers	-0,03	0,24	-0,52	0,08	0,41

Bron: ABF (ABF-monitoren); ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '93-'03) SCP-bewerking

Tabel B4.2 Enkelvoudige correlaties in de ontwikkelingen in de leeftijdsopbouw in 1994-2002 en de woonomgevingskwaliteit anno 2002 en zijn onderliggende dimen-sies in 2002 (gewogen voor omvang huishoudens in postcodegebieden)

	woonomgevings- kwaliteit 2002	fysieke verloedering 2002	woon-dicht- heid 2002	hinder 2002	voorzieningen 2002
verandering % 0-15-jari- gen 1994-2002	0,01	0,20	-0,17	-0,05	0,04
verandering % 15-24- jarigen 1994-2002	-0,26	-0,26	-0,25	-0,10	-0,09
verandering % 25-44- jarigen 1994-2002	-0,16	0,05	-0,29	-0,14	0,19
verandering % 45-64- jarigen 1994-2002	0,13	-0,13	0,39	0,04	-0,12
verandering % 65-plus- sers 1994-2002	0,29	0,14	0,15	0,26	0,03

Bron : ABF (ABF-monitoren); ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '93-'03) SCP-bewerking

Noot

- 1 Voorbeelden van wijken met veel 65-plussers en weinig kamers per persoon zijn delen van Mariahoeve in Den Haag, en Zuiderpark in Rotterdam.

Bijlage E Buurtbinding

In de hoofdtekst is het verband tussen woonomgevingskwaliteit en buurtbinding enige malen aan de orde geweest. Er werd verondersteld dat personen/huishoudens met een geringe binding aan de buurt vaak in kwalitatief slechte woonomgevingen wonen. Juist de geringe binding zou mensen ervan weerhouden zich actief met de buurt bezig te houden met het doel een fraaie woonomgeving te bereiken. Er werden ook enige empirische aanwijzingen gevonden voor de juistheid van deze veronderstelling.

In deze bijlage wordt dieper ingegaan op het verschijnsel buurtbinding, zoals dat in het Woningbehoefte-onderzoek 2002 is gemeten. Buurtbinding kan daarbij opgevat worden als een passieve houding (het al dan niet prettig vinden om in de buurt te wonen) en om een actieve houding (bereid zijn verantwoordelijkheid voor de leefbaarheid van de buurt te dragen, bereid zijn actie te ondernemen voor de buurt). Dit onderscheid wordt verder uitgewerkt. De vragen die worden gesteld zijn:

- In hoeverre zijn naar inkomen, opleiding, huishoudenspositie en etniciteit te onderscheiden groepen betrokken bij passieve buurtbinding?
- In hoeverre zijn deze groepen betrokken bij actieve buurtbinding?

De gebruikte WBO-variabelen die op passieve buurtbinding duiden, zijn:

- wil in de buurt blijven wonen;
- is gehecht aan de buurt;
- voelt zich thuis in de buurt;
- vindt de omgang in de buurt prettig;
- vindt dat men in de buurt saamhorig is;
- is tevreden over de bevolkingssamenstelling in de buurt.

De variabelen die op een actieve buurtbinding duiden zijn:

- voelt zich verantwoordelijk voor de leefbaarheid in de buurt;
- voelt zich actief betrokken bij wat er in de buurt gebeurt;
- wil zich actief inzetten voor de buurt.

In deze bijdrage wordt aan de orde gesteld in hoeverre verschillende bevolkingsgroepen verschillen in het antwoordenpatroon op deze vragen. De bevolkingsgroepen die worden onderscheiden zijn: huishoudens- en leeftijdscategorieën, opleidingsniveaus, inkomensgroepen, en etnische groepen. Daarbij wordt ingegaan op de vraag of en in hoeverre deze groepen in wijken met een slechte woonomgeving anders reageren dan in andere wijken.

Huishoudens- en leeftijdsgroepen

De passieve buurtbinding is een verschijnsel dat eerder gekoppeld is aan leeftijd dan aan huishoudenspositie. In de regel zijn de ouderen (65-plussers) het meest gebon-

den aan de buurt, ongeacht hun huishoudenspositie. Het verband komt erg duidelijk naar voren bij het onderwerp 'voelt zich thuis in de buurt'. Van de ouderen voelt bijna iedereen (90%) zich thuis in de buurt. Bij de andere leeftijdsgroepen is dat aandeel lager. Bij jonge alleenstaanden en jonge eenoudergezinnen is het aandeel dat zich thuisvoelt zelfs een stuk lager: 66%.

Overigens speelt met name binnen de leeftijdscategorie 35-65 jaar huishouden wel een belangrijke rol. Binnen deze groep tonen paren zonder kinderen zich het vaakst passief gebonden aan de buurt. Gaat het echter om het aanspreken op verantwoordelijkheidsgevoel en het ondernemen van actie voor de buurt, dat zijn gezinnen met kinderen het meest betrokken (tabel B5.1). Deze groep heeft ook het meest te maken met de buurt: hun kinderen spelen in de buurt en in de regel gaan die kinderen er ook naar school.

Van de zes indicaties voor passieve binding met de buurt zijn er twee waarbij de binding groter is, naarmate het opleidingsniveau lager is. Het gaat om de (afwezigheid van) de verhuiswens en de gehechtheid aan de buurt. De reacties op de andere statements die iets zeggen over buurtbinding verschillen nauwelijks tussen de opleidingsniveaus.

Wordt er echter gekeken naar de actieve betrokkenheid onder de verschillende opleidingsgroepen, dan kantelt het beeld. Hoge opleidingsgroepen tonen zich verantwoordelijker en zijn vaker dan andere opleidingsgroepen bereid actie voor de buurt te ondernemen (tabel B5.2.).

Gezien het verband tussen opleidingsniveau en inkomenshoogte zou eenzelfde antwoordenpatroon naar inkomenshoogte als naar opleidingsniveau in de rede liggen. Dit blijkt echter niet het geval te zijn. De vraag naar de gehechtheid aan de buurt daargelaten, is de buurtbinding steeds hoger, naarmate het inkomensniveau hoger is.

Ook bij de actieve buurtbinding is er een duidelijk positief verband met het inkomensniveau. Er is echter wel een verschil met de passieve buurtbinding. Het verschil in betrokkenheid tussen laagste en hoogste inkomensgroep is groter bij de actieve buurtbinding. Het verschil bedraagt bij alle onderwerpen zo'n 20 procentpunten (tabel B5.3).

Autochtone Nederlanders zijn in de regel meer gebonden aan de buurt dan etnische minderheden. In de meeste gevallen maakt het daarbij niet uit of het om allochtonen van Turks/Marokkaanse respectievelijk Surinaamse/Antilliaanse/Arubaanse afkomst gaat of om andere allochtonen. Alleen tonen de 'overige allochtonen' zich tevredener met de bevolkingssamenstelling dan de groep afkomstig uit Marokko, Turkije of het Caraïbisch gebied. De autochtone Nederlanders zijn overigens nog tevredener. Over het algemeen is ook de actieve betrokkenheid bij de buurt en de verantwoordelijkheid voor de buurt het hoogst bij de autochtone Nederlanders. Moet er echter werkelijk wat worden gedaan aan de buurt, dan is het percentage positieve antwoorden bij de drie bevolkingsgroepen gelijk.

Tabel B5.1 Buurtbindingsindicatoren naar huishoudenstype en leeftijd, % positieve antwoorden op de statements (hoofdbewoners)

	alleen- staand 18-34	alleen- staand 35-64	alleen- staand 65+	paar zonder kind 18-34	paar zonder kind 35-64	paar zonder kind 65+	paar met kind 18-34	paar met kind 35-64	paar met kind 65+	eenou- dergezin 18-34	eenou- dergezin 35-64	eenou- dergezin 65+
passief												
wil de buurt niet verlaten	50,9	72,0	85,6	63,8	83,0	86,7	69,5	80,6	86,5	50,2	69,4	85,6
is gehecht aan de buurt	31,5	54,1	72,5	39,0	64,4	74,4	52,1	63,1	81,1	39,1	56,9	78,1
voelt zich thuis in de buurt	67,9	80,5	90,7	80,8	90,5	93,8	85,5	90,5	92,5	69,2	81,8	89,0
vindt de omgang in de buurt prettig	61,4	73,3	83,4	78,9	84,2	87,1	83,3	86,1	85,7	59,4	74,2	78,7
vindt dat de buurt saamhorig is	29,9	43,7	63,4	46,0	57,2	65,7	56,4	59,2	65,6	37,7	48,2	66,6
is tevreden met de bevolkingssamenstelling van de buurt	68,4	77,9	85,5	81,1	87,2	88,8	83,1	87,1	90,0	67,2	77,6	82,2
actief												
voelt zich verantwoordelijk voor de leefbaarheid buurt	58,6	74,7	69,9	73,5	85,6	83,3	80,9	88,0	77,4	60,6	78,3	64,5
voelt zich actief betrokken bij wat er in de buurt gebeurt	25,2	37,0	42,9	42,9	56,0	50,1	58,6	63,3	51,8	38,1	47,6	42,6
wil zich actief inzetten voor de buurt	29,4	37,1	17,3	42,2	45,7	29,7	53,3	53,8	28,6	43,7	40,0	20,7

Bron: ministerie van VROM: WBO'2002, SCP-bewerking

Tabel B5.2 Buurtbindingsindicatoren naar onderwijsniveau, % positieve antwoorden op de statements (hoofdbewoners)

	lager onderwijs/basis-onderwijs	lbo	mavo, mulo/vmbo	havo/vwo/mbo	hbo/universiteit
passief					
wil de buurt niet verlaten	79,1	78,3	75,9	72,6	72,8
is gehecht aan de buurt	68,2	64,5	61,1	53,0	51,9
voelt zich thuis in de buurt	86,9	87,0	86,0	84,6	84,5
vindt de omgang in de buurt prettig	78,0	79,8	79,7	80,0	80,6
vindt dat de buurt saamhorig is	62,8	61,1	54,6	50,9	44,2
is tevreden met de bevolkingssamenstelling van de buurt	81,7	82,5	82,8	82,8	82,5
actief					
voelt zich verantwoordelijk voor de leefbaarheid buurt	68,0	76,8	79,0	79,2	82,4
voelt zich actief betrokken bij wat er in de buurt gebeurt	42,9	49,5	49,8	50,9	52,8
wil zich actief inzetten voor de buurt	27,0	38,0	37,7	43,1	47,1

Bron: ministerie van VROM (WBO'02) SCP-bewerking

Tabel B5.3 Buurtbindingsindicatoren naar inkomen, % positieve antwoorden op de statements (hoofdbewoners)

	inkomen laagste kwartiel	inkomen tweede kwartiel	inkomen derde kwartiel	inkomen hoogste kwartiel
passief				
wil de buurt niet verlaten	71,7	73,4	77,8	79,4
is gehecht aan de buurt	57,4	57,8	58,9	58,6
voelt zich thuis in de buurt	80,0	84,8	88,5	90,4
vindt de omgang in de buurt prettig	71,7	78,6	83,9	87,3
vindt dat de buurt saamhorig is	50,4	52,8	56,2	54,0
is tevreden met de bevolkingssamenstelling van de buurt	76,2	81,5	86,0	88,1
actief				
voelt zich verantwoordelijk voor de leefbaarheid buurt	67,8	76,8	83,7	87,0
voelt zich actief betrokken bij wat er in de buurt gebeurt	40,2	47,2	56,2	58,9
wil zich actief inzetten voor de buurt	28,7	37,8	47,1	50,8

Bron: ministerie van VROM (WBO'02) SCP-bewerking

Tabel B5.4 Buurtbindingsindicatoren naar etniciteit, % positieve antwoorden op de statements (hoofdbewoners)

	niet- westerse allochtonen	overige allochtonen	autochtone Nederlanders
passief			
wil de buurt niet verlaten	56,9	58,0	76,3
is gehecht aan de buurt	49,6	45,0	58,7
voelt zich thuis in de buurt	70,1	70,1	86,6
vindt de omgang in de buurt prettig	61,0	65,8	81,0
vindt dat de buurt saamhorig is	43,3	43,3	53,8
is tevreden met de bevolkingssamenstelling van de buurt	68,4	73,6	83,4
actief			
voelt zich verantwoordelijk voor de leefbaarheid buurt	62,1	62,9	79,3
voelt zich actief betrokken bij wat er in de buurt gebeurt	38,5	36,7	50,9
wil zich actief inzetten voor de buurt	40,6	39,7	40,4

Bron: ministerie van VROM (WBO'02) SCP-bewerking

De antwoordenpatronen op de statements veranderen niet als gekeken wordt naar alleen de wijken met weinig woonomgevingskwaliteit. Ouderen, lage opleidingsgroepen, en autochtone Nederlanders vertonen de sterkste passieve binding. En binnen de groep 35-64-jarigen zijn het opnieuw de paren zonder kind die vooral de houding van een passieve binding hebben. Daarentegen voelen vooral hoge inkomens- en opleidingsgroepen relatief vaak verantwoordelijk voor de buurt en voelen ze zich actief betrokken bij het buurtleven. In vervolg daarop zijn ze ook bereid zich in te zetten voor de buurt. Dit gegeven is vooral van belang omdat hogere opleidings-/inkomensgroepen nogal eens een belangrijke rol wordt toegeedeeld bij het op peil brengen van wijken met een lage kwaliteit. Vanwege hun relatief grote (zelf)redzaamheid worden ze – overigens meestal impliciet – aangesproken om voor zichzelf en anderen het leven in de buurt prettiger te maken. Het is dan ook van belang dat ook in de wijken met een lage woonomgevingskwaliteit (gedefinieerd als het laagste kwartiel in de verdeling van de wijken naar kwaliteit) nog zo'n 40% van alle hoofdbewoners met een hoog inkomen/hoge opleiding bereid is zich in te zetten voor de omgeving waar ze wonen.

Hoewel de antwoordenpatronen in de buurten met weinig woonomgevingskwaliteit overeenkomen met die in Nederland-totaal, ligt het percentage dat positief op de statements antwoordde verhoudingsgewijs wel laag. Het ziet ernaar uit dat het wonen in een buurt met weinig woonomgevingskwaliteit op zichzelf al leidt tot een lager percentage positieve reacties op de statements in een dergelijke buurt dan elders.

Bijlage F Typologieën van gebieden en woonomgevingskwaliteit

1. Inleiding

Er zijn verschillende typologieën van postcodegebieden in omloop, die beogen iets weer te geven over de problematiek van die gebieden. In dit hoofdstuk zullen de woonmilieutypologie van het bureau ABF, en de door het SCP ontwikkelde typologie ten behoeve van de publicatie *Zekere Banden* aan de orde worden gesteld. De ABF-typologie heeft een beleidsmatige relevantie voor het volkshuisvestingsbeleid. Het gaat onder andere om het beleid dat in het kader van de herstructurering van woonwijken wordt gevoerd.

De SCP-typologie is ontwikkeld voor een rapportage die in het kader van het beleid voor de 'sociale infrastructuur' is verschenen. Sociale infrastructuur wordt daarbij gezien als 'het geheel van organisaties, diensten, voorzieningen en betrekkingen die het mogelijk maken dat mensen in redelijkheid in sociale verbanden kunnen leven en participeren in de samenleving'. Het beleid dat ontwikkeld is (of blijkens adviezen en voornemens zou moeten worden) heeft betrekking op inspanningen die zijn gericht op verbetering van de kansen op maatschappelijke participatie van categorieën burgers die door het algemene aanbod onvoldoende worden bereikt of in de sfeer van de 'onmaatschappelijke participatie' zijn terechtgekomen (De Hart et al. 2002). De inspanningen zijn bedoeld om de sociale cohesie te vergroten.

2 De VROM/ABF-typologie

De VROM/ABF-typologie is gebruikt voor twee beleidsnota's van het ministerie van VROM: de *Nota Mensen, wensen, wonen* en de *Vijfde nota over de ruimtelijke ordening* (VROM 2000 en VROM 2001). De typologie is gebaseerd op een indeling naar milieus die zich enerzijds onderscheiden naar de mate waarin mensen in een centrum wonen en anderzijds naar de mate waarin ze stedelijk of dorps wonen. De vijf milieus die worden onderscheiden, zijn:

- centrummilieu stedelijk;
- buitencentrum stedelijk;
- groen stedelijk;
- centrummilieu dorps;
- landelijk.

In de centrummilieus ligt de focus op de menging van functies. Deze stedelijke milieus kenmerken zich door de combinatie van wonen, voorzieningen, dienstverlening en productie voor een groot gebied. In het dorpsse centrummilieu gaat het meer om menging van functies voor het gebruik in de eigen gemeenschap. Het 'woonmilieu buiten centrum' en het 'randmilieu' zijn beide monofunctioneel. Er ligt een sterk accent op het wonen met een beperkt aantal voorzieningen (zoals winkels en

scholen). Het verschil tussen beide typen zit vooral in de dichtheid en de grootte van de woningen. Het randmilieu is ruimer van opzet. De laatste categorie is 'landelijk wonen' en betreft verspreide bebouwing (Brouwer en Willems 1996). Inmiddels is de typologie aangepast aan nieuwe gegevens over de milieus. Deze aanpassing leidde tot een andere benoeming van de labels, en een groter aantal gebieden waarover data beschikbaar zijn. In het onderstaande wordt gebruik gemaakt van de aangepaste typologie. De oude benamingen zijn echter gehandhaafd. De betrokken beleidsmakers gebruiken namelijk die aanduidingen meestal.

Tabel B6.1 laat zien dat de woonomgevingskwaliteit vooral in de landelijke gebieden sterk is afgenomen (vgl. ook hoofdstuk 3). Zowel de dorpen als de omliggende buitengebieden hadden te maken met deze ontwikkeling. De afname van de woonomgevingskwaliteit heeft hier vooral te maken met sterk afnemende scores op de voorzieningendimensie, en met sterk toenemende op de woondichtheid (in de dorpen). In de dorpen nam, in tegenstelling tot in de buitengebieden, ook nog de fysieke verloederings licht toe.

Tabel B6.1 Scores verandering van woonomgevingskwaliteit en de onderliggende dimensies 1994-2002 in de verschillende categorieën van de VROM/ABF-typologie

	verandering kwaliteit woonomgeving 1994-2002	verandering verloedering 1994-2002	verandering woon-dicht- heid 1994- 2002	verandering hinder 1994- 2002	verandering voorzieningen 1994-2002
centrum stedelijk	-5,59	-2,15	5,02	-5,76	-13,60
buiten centrum	-7,34	0,99	5,67	-0,64	-11,33
groen stedelijk	-4,74	-0,83	2,98	-0,65	-7,91
centrum dorps	-9,28	1,84	3,23	-0,65	-14,26
landelijk	-8,60	-3,17	6,85	-2,76	-15,93

Bron: ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '93-'03); ministerie van BZK (Politieprestatie monitor '02); ABF (ABF-monitoren '95-'02) SCP-bewerking

De ontwikkelingen tussen 1994 en 2002 hebben er niet toe geleid dat de verdeling van de woonomgevingskwaliteit in 2002 over de typen anders is geworden dan één waarbij de slechte kwaliteit in de steden en de goede in het landelijk gebied wordt gevonden.

Het centrumstedelijke gebied is verhoudingsgewijs zwaar verloederd. Bovendien heeft men er te maken met veel woondichtheid en veel hinder. De relatief lage score voor het buitencentrumgebied wordt vooral bepaald door de slechte scores op de verloederingsdimensie en op de voorzieningendimensie (tabel B6.2).

Tabel B6.2 Scores van woonomgevingskwaliteit en de onderliggende dimensies 2002 in de verschillende categorieën van de VROM/ABF-typologie

	kwaliteit woonomgeving 2002	verloedering 2002	woon-dicht- heid 2002	hinder 2002	voorzieningen 2002
centrum stedelijk	72,7	112,4	117,9	119,5	93,2
buiten centrum	80,1	110,7	112,2	103,8	85,6
groen stedelijk	86,0	99,6	111,9	102,5	86,1
centrum dorps	93,0	101,9	104,0	95,7	87,8
landelijk	98,3	92,0	100,3	95,0	84,7

Bron: ministerie van BZK/ministerie van Justitie: Politiemonitor '93-'03, ministerie van BZK: Politieprestatie-monitor '02, ABF: ABF-monitoren '95-'02, SCP-bewerking

3 De SCP-typologie

In de SCP-publicatie *Zekere Banden* is een typologie geconstrueerd aan de hand van variabelen waarvan kan worden verondersteld dat ze direct of indirect verbonden zijn met sociale cohesie. Het gaat daarbij gedeeltelijk om variabelen die ook in de maat voor de woonomgevingskwaliteit zijn opgenomen (huisartsen en winkels, percentage (middel)hoogbouw en de verloederingsvariabelen). Daarnaast is echter ook een aantal andere variabelen opgenomen (andere bouwvormen, omgevingsadressendichtheid, bouwjaar en haltes voor openbaar vervoer). De typologie heeft een empirische basis. Om te beginnen is een principale componentenanalyse uitgevoerd. Deze werd gevolgd door een clusteranalyse. De procedure leidde tot een indeling in zes wijktypen:

- compact-stedelijk, met als belangrijkste kenmerken: veel etage/middelhoogbouw, veel winkels, weinig groen, zeer hoge omgevingsadressendichtheid, veel fysieke verloedering;
- buitengebieden, met als belangrijkste kenmerk: veel vrijstaande woningen;
- monofunctionele woonwijken, vaak uit de jaren tachtig en negentig, met veel laagbouw;
- kernachtig dorpse gebieden: laagbouw, gecombineerd met veel winkels;
- vroegnaoorlogse flats- en/of huurwijken: er is relatief veel fysieke verloedering;
- hoogbouw- en rijtjeswijken jaren zeventig, met veel woningen uit de periode 1970-1980, en een begin van fysieke verloedering.

Binnen het compact-stedelijke en het kernachtig-dorpse type is er een onderscheid naar de aanwezigheid van uitgaansvoorzieningen. Uitgaansgebieden worden gekenmerkt door de aanwezigheid van voorzieningen als cafés, restaurants en discotheken. Uitgaansgebieden zijn van de overige kerngebieden onderscheiden door dit kenmerk, waarbij als criterium het aantal arbeidsplaatsen in de horeca is gebruikt (De Hart et al. 2002).

De woonomgevingskwaliteit is tussen 1994 en 2002 het meest achteruitgegaan in de dorpen buiten de uitgaansgebieden. De scores op de voorzieningendimensie werden er aanmerkelijk lager. Opvallend is verder de sterke mate, waarin de verloedering in de monofunctionele wijken toenam, veel meer dan in de hoogbouw- en rijtjeswijken uit de jaren zeventig. In *Zekere Banden* werd voor de laatst genoemde wijken een begin van fysieke verloedering geconstateerd. Dit begin lijkt nu geen vervolg te hebben. Tussen 1998 en 2002 nam de fysieke verloedering er zelfs af, zij het minder dan elders (tabel B6.3.)

Tabel B6.3 Scores van verandering in de woonomgevingskwaliteit en de onderliggende dimensies 1994-2002 in de verschillende categorieën van de SCP-typologie

	kwaliteit woonomgeving 1994-2002	verloedering 1994-2002	woon-dichtheid 1994-2002	hinder 1994-2002	voorzieningen 1994-2002
compact-stedelijk uitgaan	-6,48	-3,01	5,59	-4,85	-15,50
compact stedelijk overig	-8,64	0,70	5,27	-2,96	-14,21
buitengebieden	-8,36	-2,85	6,47	-2,17	-14,99
monofunctionele woonwijken	-8,00	3,89	4,32	-2,53	-10,49
kernachtig dorps gebieden uitgaan	-9,18	0,42	3,89	-1,22	-15,27
kernachtig dorps gebieden overig	-10,64	1,15	3,38	0,24	-16,64
vroegnaoorlogse flat- en of huurwijken	-5,21	0,48	1,19	-1,16	-9,89
hoogbouw- en rijtjeswoningen jaren zeventig	-6,12	0,89	2,22	-0,43	-9,62

Bron: ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '93-'03); ministerie van BZK (Politieprestatieindicator '02); ABF (ABF-monitoren '95-'02) SCP-bewerking

Zoals, gezien de overlap te verwachten viel, is er een verband tussen de actuele woonomgevingskwaliteit en de SCP-typologie. De vroegnaoorlogse flat- of huurwijken hebben de minste woonomgevingskwaliteit. Een slechte voorzieningsituatie en lage scores op de woondichtheid-dimensie zijn gekoppeld aan een iets meer dan gemiddelde verloedering. De buitengebieden hebben de meeste kwaliteit, ondanks vrij lage scores op de voorzieningendimensie. De scores op de verloederingsdimensie en de hinderdimensie zijn echter zeer gunstig. Zoals te verwachten viel op grond van de bevindingen in *Zekere banden* hebben de hoogbouw- en rijtjeswoningwijken uit de jaren zeventig een vrij hoge score op de verloederingsdimensie. De score is net iets minder hoog dan die van de compact-stedelijke wijken (niet uitgaansgebieden). Dat dit type wijken niet erg laag scoort op de totaalmaat komt vooral door de extreem gunstige scores op de hinderdimensie (tabel B6.4).

Tabel B6.4 Scores van woonomgevingskwaliteit en de onderliggende dimensies 2002 in de verschillende categorieën van de SCP-typologie

	kwaliteit woonomgeving 2002	verloeding 2002	woon-dichtheid 2002	hinder 1994-2002	voorzieningen
compact-stedelijk uitgaan	75,7	111,4	114,5	117,4	92,3
compact stedelijk overig	77,7	115,8	110,0	107,8	87,5
buitengebieden	98,2	91,9	100,1	95,9	85,3
monofunctionele woonwijken	88,4	110,0	98,6	97,2	81,9
kernachtig dorpse gebieden uitgaan	92,3	97,8	107,5	100,1	90,0
kernachtig dorpse gebieden overig	93,3	99,1	105,8	96,3	88,0
vroegnaoorlogse flat- en of huurwijken	69,1	110,5	134,6	103,6	85,7
hoogbouw- en rijtjeswoningen jaren zeventig	82,3	113,7	112,5	95,2	85,2

Bron: ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '93-'03); ministerie van BZK (Politieprestatie-monitor '02); ABF (ABF-monitoren '95-'02) SCP-bewerking

Bijlage G Lijsten van wijken betrokken bij gebiedsgericht beleid

Lijst 1 Lijst van gemeenten en postcodegebieden betrokken bij de prioritaire wijkaanpak

gemeente	naam postcodegebied	postcode
Alkmaar	Overdie/schermereiland	1813 ,1821
Almelo	Almelo Zuidwest/Ossenkoppelerhoek/Kerkelanden	7606 ,7605
Amersfoort	De Kruiskamp-Koppel	3813 ,3814
	Randenbroek-Schuilenburg	3816
Amsterdam	Westelijke tuinsteden: Osdorp Mindden Noord	1069
	Meer en Oever	1068
	Geuzenveld Zuid	1061
	Overtoomse Veld	1061
	Delflandplein/Staalmanpleinbuurt	1062
	Kolenkitbuurt	1061 ,1062
	Zuidoost: Bijlmermeer; buurten K, G en F, D, E en H	1102, 1103, 1104
	Noord: Nieuwendam Noord, de Banne	1024
Arnhem	Malburgen	6841
	Presikhaaf	6825, 6826
Breda	Breda Noord-Oost: Hoge Vucht, Doornboslinie	4816, 4826, 4827
	De Heuvel	4812
Den Bosch	Boschveld	5222, 5223
	Bartjes, Eikendonk, Hofstad	5213, 5215, 5211*
Den Haag	Den Haag Zuidwest	2531-2533, 2541-2544
	Duindorp	2583
	Laakkwartier	2521-2523
	Spoorwijk	2516, 2524
	Transvaal	2571-2572
	Rustenburger/Oostbroek	2573, 2574
Deventer	Keizerslanden	7415
	Rivierenwijk	7417
Dordrecht	Dordrecht West: Oud en Nieuw Krisijn/Wielwijk/ Crabbenhof	3314, 3316, 3317
Eindhoven	Woensel Zuid (Hemelrijken)	5612
	Tongelre	5642, 5613
Emmen	Emmen Revisited	7812, 7823, 7824
Enschede	De Velve Lindenhof	7533
	Wesselerbrink	7544
Groningen	Lewenborg	9732
	Vinkhuizewen	9743
Haarlem	Delftwijk	2025

gemeente	naam postcodegebied	postcode
	Europawijk Zuid	2034
Heerlen	GMS	6412
	Heerlen Stad Oost	6415, 6416
Helmond	Binnenstad	5701, 5705, 5706, 5707
Hengelo (Ov)	Berflo Es	7553
Leeuwarden	Achter de Hove-Vegelin	8933
	Vrijheidswijk	8923, 8918
Leiden	Leiden Noord	2316, 2315
	Leiden Zuid/West	2321, 2324
Lelystad	Zuiderzeewijk/Atol	8224
Maastricht	Maastricht Noordwest	6211, 6218, 6219
Nijmegen	Willemskwartier	6531
Rotterdam	Crooswijk Noord	3034, 3035, 3036
	Hoogvilet	3191, 3192, 3193, 3194
	Oud Zuid	3072, 3073, 3074, 3081
	Rotterdam-West	3024, 3025, 3026, 3027
	Zuidelijke Tuinsteden	3076, 3078, 3079, 3085, 3086
Schiedam	Nieuwland/Groenord	3118, 119, 3122
Tilburg	Oud-Zuid	5017, 5018, 5021, 5022, 5025
	Nieuw-Noord	5049, 5011, 5012
Utrecht	Hoograven/Tolsteeg	3523, 3525
	Kanaleneiland/Transwijk	3526, 3527
	Overvecht	3561-3564
	Zuilen/Ondiep	3551, 3552, 3553, 3554, 3555
Venlo	Q4	5911
Zaanstad	Zaandam Zuidoost	1502, 1503, 1504, 1501, 1505
Zwolle	Holtenbroek	8031

* Voor deze postcode geeft VROM op dat alleen de gebieden met de letters PJ tot RT tot de prioriteitswijk behoren. Daar de vierposite postcode in deze publicatie het laagste schaalniveau is, is bij de metingen het gehele postcodegebied gebruikt.

Bron: ministerie van VROM: Leefbaarheid van wijken, Den Haag, VROM 2003

Lijst 2 Postcodegebieden betrokken bij de projecten 'Onze buurt aan zet'

gemeente	naam postcodegebied	postcode
Alkmaar	Overdie, Schermereiland	1813, 1821
Almelo	Nieuwstraatkwatier (Rohof, Goossenmat en Beeklust)	7605
Amersfoort	Koppel-Kruiskamp	3814, 3815
Amsterdam	Westerpark (Spaarndammerbuurt, Zeeheldenbuurt), Zeeburg	1014, 1095
Arnhem	Klarendal	6822
Breda	Heuvel, Noordoost	4812, 4827, 4816
Den Haag	Transvaal	2572
Deventer	Binnestad, Rivierenwijk, Bergweide	7411, 7417
Dordrecht	Wielwijk, Crabbenhof	3314, 3317
Eindhoven	Woensel -West	5621
Emmen	Emmerhout, Emmermeer	7823, 7815
Enschede	De Laares	7514
Groningen	De Hoogte/Selwerderdijk, Indische Buurt, Tuinwijk, Paddepoel Zuid, Selwerd	9716, 9715, 9742, 9741
Haarlem	Binnestad	2011
Heerlen	Grasbroek, Musschemig, Schandelen	6415, 6416
Helmond	Binnenstad Oost	5701
Hengelo	Noord (Sterrenbuurt, Klein Driene)	7557
De Bosch	Bantjes, Eikendonkplein, Hofstad	5211, 5313, 5215
Leeuwarden	Bilgaard, Vrijheidswijk	8918, 8932
Leiden	Slaaghwijk, Binnenstad Noord	2317, 2316
Lelystad	Waterwijk, Boswijk (deels)	8226, 8225
Maastricht	Nazareth/Limmel, Malberg	6222, 6218
Nijmegen	Binnestad/Centrum, Kolpingbuurt	6511, 6532
Rotterdam	Nieuwe Westen, Tussendijken, Hillesliuis	3022, 3026, 3074, 3081
Schiedam	Nieuwland	3122
Tilburg	Trouwlaan/Uitvindersbuurt, Tilburg Noord	5021,5011,5012,5049
Utrecht	Kanaleiland/Hoograven	3527,3525
Venlo	Binnenstad	5911
Zaanstad	Zaandam-Zuid/Rosmolenwijk (Vijfhoek en Vissershop)	1501,1502,1505
Zwolle	Kamperpoort, Diezerpoort	8011, 8021

* In Rotterdam komen alle wijken in aanmerking, maar wordt begonnen met de vier onveiligste. Dat zijn de in de lijst genoemde wijken.

Bron: ministerie van BZK/Kenniscentrum Grote Steden: Onze buurt aan zet, Den Haag, november 2003; toerekening postcodegebieden: eigen interpretatie.

Lijst 3 Overzicht Vinex-wijken

gemeente	naam postcodegebied	postcode
Alblasserdam	Waterland	2952
Alkmaar	De Nollen/Vroomermeer	1822
Almelo	Nijrees. Windmolenbroek	7609
Almere	Oostvaardersbuurt, Eilandenbuurt	1318
	Literatuurwijk	1321
	Danswijk/Tussen de Vaarten	1326
Amersfoort	Nieuwland	3824
	Vathorst	3829
Amsterdam	De Aker	1069
	IJburg	1087
Apeldoorn	Osseveld-Woudhuis	7325
	Zuidbroek	7323
Arnhem	Schuytgraaf	6846
Barendrecht	Carnisse	2993
Lingewaard	Klein Rome (Bermmel)	6681
Bergschenhoek	Bergschenhoek	2662, 2661
Berkel en Rodenrijs	Anjerdreef	2651
Best	Heivelden, Heuveleind	5885
Breda	Kroeten	4823
	Nieuw Wolfslaar	4834
	Teteringen (NO)	4847
	Westerpark	4814
Den Haag	Wateringseveld	2548
	Leidschenveen	2492, 2493, 2495
	Ypenburg	2496, 2497, 2498, 2289
Deventer	Vijfhoek	7424
Eindhoven	Meerhoven	5658
Emmen	Westerraam	7814
Enschede	Eschmarke	7534
	Zwering	7521
Etten-Leur	Keen	4871
Greoningen	De Held	9746
	Stadspark	9727
Haarlemmermeer	De Eilanden/Floriande	2134
	Getsewoud-Zuid	2151
	Vijfhuizen	2141
Heerhugowaard	Oostertocht/Zuidwijk/Huygenshoek	1705
Helmond	Brandevoort	5708
Hendrik-Ido-Ambacht	Volgerlanden	3344

gemeente	naam postcodegebied	postcode
Hengelo (OV)	Thiemsland	7551
	Vossenbelt	7559
Overbetuwe	Melkweide (Heteren)	6666
Houten	Houten-Zuid	3994
Huizen	Vierde Kwadrant	1277
Ijsselstein	Zenderpark	3404
Langedijk	Mayersloot-West	1721
	Sint Maarten (Oudkarspel)	1724
Leeuwarden	Hempens-Teerns	9086
Leiderdorp	Boterhuis/Leyhof	2353
	Doeskwartier	2351
Nieuwegein	Galecop	3437
Nijmegen	Waalprong (Oosterhout)	6678
Oosterhout (NB)	Vrachelen	4904, 4906
Papendrecht	Oostpolder	3356
Pijnacker-Nootdorp	Pijnacker-Zuid	2642
	Delfgauw (Emerald)	2645
	Ypenburg	2632
Purmerend	Weidevenne	1448
Rotterdam	Nesselande	3059
Den Bosch	Haverleij	5221
	Groote Wielen	5247
	Empel	5236
Sittard-Geleen	Hoogveld	6135
Spijkenisse	Maaswijk-Oost	3207
Tilburg	Noord-Oost	5056
	Reeshof	5044, 5043
Utrecht	Leidsche Rijn	3544, 3545, 3546
	Veldhuizen	3543
	Vleuterweide	3541
Velsen	Velserbroek	1991
Voorhout	Hoog Teijlingen	2215
Zaanstad	Saendelft	1566
Zoetermeer	Oosterheem	2729
Zwolle	Stadshagen	8043

Bron: Van Iersel en Marsman (2001)

Bijlage H *Mogelijke toekomstige veranderingen in gebieden die bij het beleid zijn betrokken*

In paragraaf 4.7 in de hoofdtekst zijn regressie-analyses gepresenteerd, waarin is weergegeven wat de belangrijkste determinanten voor woonomgevingskwaliteit en de onderliggende dimensies zijn. Hier wordt uitgegaan van een regressie-analyse, waarin mogelijke beleidsacties in de gebieden die bij het wijkgerichte beleid betrokken zijn, een belangrijke rol spelen. Er wordt nader ingegaan op de mogelijke toekomst van de prioriteitswijken, de OBAZ-wijken en de Vinex-wijken. Het gaat daarbij enerzijds om een verandering van de fysieke structuur. Het aandeel koopwoningen neemt toe (eerder kwam al naar voren dat het aandeel koopwoningen een belangrijke factor was voor de woonomgevingskwaliteit). Anderzijds is er aandacht voor sociale acties. Verantwoordelijkheidsgevoel voor de buurt en het voeren van actie ten behoeve van de buurt blijken immers ook belangrijk te zijn voor de fysieke kwaliteit van de woonomgeving.

Hier wordt een variant naar voren gebracht waarbij het aandeel koopwoningen in de prioriteitswijken en de OBAZ-wijken 40% (nu gemiddeld ca. 30%) gaat bedragen. Het aandeel koopwoningen in Vinex-wijken kan 70% bedragen. Er wordt dan verondersteld dat alle 'dure' bouw in de Vinex-wijken in de koopsector plaatsvindt/heeft plaatsgevonden. Bij het opzetten van de Vinex-wijken werd de verhouding 70-30 voor duurdere woningbouw en goedkopere (sociale) woningbouw gehanteerd.

De sociale activiteiten en oordelen daarover worden op een maximum van het Nederlandse gemiddelde gesteld. Deze zijn in de regel nu lager dan dat Nederlandse gemiddelde. Er zijn drie toekomstbeelden voor de prioriteitswijken, de OBAZ-wijken en de Vinex-wijken onderzocht:

- Een variant waarbij alleen het aandeel koopwoningen toeneemt tot 40% in de prioriteitswijken en de OBAZ-wijken, en tot 70% in de Vinex-wijken
- Een variant waarbij in deze wijken alleen de sociale activiteiten (lid sportvereniging, verantwoordelijkheid voor de buurt, actie in de buurt) toeneemt tot het Nederlands gemiddelde van respectievelijk 29% voor sportvereniging en een gemiddelde frequentie van 50% bereidheid tot het voeren van actie voor de buurt. De mate waarin mensen zich verantwoordelijk voelen voor de buurt bedraagt in de wijken betrokken bij gebiedsgericht beleid 71%. De overige wijken blijven hun huidige niveau behouden. Er is overigens in deze variant wel rekening gehouden met het feit dat de wijken verschillende aandelen koopwoningen hebben (er is gecontroleerd voor het aandeel koopwoningen).
- Een variant waarin zowel het aandeel koopwoningen als de sociale activiteiten toenemen.¹

Wanneer alle 3860 wijken in rangorde worden gezet naar de mate van woonomgevingskwaliteit, stijgt de gemiddelde positie van de OBAZ-wijken bij meer koopwoningen (zonder enige verdere actie) niet (tabel B8.4). De positie van de prioriteitswijken verbetert wel. Van een gemiddeld zeer lage plek op de rangorde stijgen deze 61 plaatsen. Ook bij alleen 'sociale actie' is er een stijging bij beide wijkcategorieën. Voor de prioriteitswijken is er een nog hogere plek in de rangorde voorzien als een toename van de sociale actie wordt gecombineerd met meer koopwoningen.

De positie van de Vinex-wijken verbetert sterk bij elke vorm van ingreep. Het zou, blijkens deze technische analyse, gaan om een stijging met een 450 plaatsen.

Tabel B8.4 Gemiddelde positie op de rangorde van 3860 wijken van gebieden betrokken bij wijkgericht beleid op rijksniveau, momenteel en na een aantal veronderstelde beleidsingrepen

	gemiddeld huidige positie	extra koopwoningen	sociale actie	extra koopwoningen + sociale actie
prioriteitswijken ('56 wijken')	365	431	414	526
OBAZ-wijken	444	436	410	526
Vinex-wijken	1636	1955	2130	2104

Bron: ministerie van BZK/Justitie (Politiemonitor '95-'03); ministerie van BZK (Politieprestatimonitor '02); ministerie van VROM (WMD'95-98); ABF (ABF-monitoren) SCP-bewerking

Noot

1 De varianten leiden tot de volgende formules:

- Alleen toename koopwoningen: woonomgevingskwaliteit= $64,9+0,36 \times \text{aandeel koopwoningen}+0,15 \times \text{actie voor de buurt}-0,05 \times \text{verantwoordelijk voor de buurt}$
- Alleen sociale ingreep, waardoor meer activiteit: woonomgevingskwaliteit= $65,8+0,37 \times \text{aandeel koopwoningen}+0,13 \times \text{actie voor de buurt}-0,06 \times \text{verantwoordelijkheid voor de buurt}$.
- Zowel meer koopwoningen als sociale ingreep: woonomgevingskwaliteit= $65,8+0,37 \times \text{aandeel koopwoningen}+0,13 \times \text{actie voor de buurt}-0,06 \times \text{verantwoordelijk voor de buurt}$.

Literatuur

- Boer, S.J. de, K. Talsma, S. Wiersma en M. Huizing (1974). *Leefbaarheid in nieuwe stadswijken*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Bergh, J. van der, B. Doedens, S. Frijns, M. Groot, M. Hoogbergen, F. Kimp en M. Opmeer (1994). *Leefbaarheid in de compacte stad, onderzoek naar het indiceren van leefbaarheid*. Amsterdam: Instituut voor Milieuvraagstukken.
- Boelhouwer, J (2003). 'De leefsituatie'. In: Th. Roes (red), *De Sociale Staat van Nederland 2003*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bolt, G en R. van Kempen (2003). *Tussen fysiek en sociaal. Een literatuuronderzoek naar de relatie tussen fysieke en sociale verschijnselen in de steden*. Den Haag: NWO/Kenniscentrum Grote Steden.
- Boomars, L. en M. Hidding (1997). *Rapport leefbaarheidseffectrapportage*. Wageningen: Landbouwniversiteit Wageningen.
- Brouwer, J. en J. Willems (1996). *Woonmilieu in grootstedelijk gebied*. Delft: AB-Onderzoek.
- Butter, S. Hogenes en J. Rous (2002). *Leefbaarheid tussen weg, water en spoor, Lemon Leefbaarheidsmonitor (Culemborg)*. Amsterdam: RIGO.
- Camstra R, R.J. van der Craats, W. Reedijk en B. Timmermans (1996). *Verder dan de voordeur*. Almere: Nationale Woningraad.
- Camstra, R (1997). 'Waar is Nederland nog leefbaar?' In: *Rooilijn* (2), p 68-72.
- Constandse, A. (1960). *Het dorp in de IJsselmeerpolders, sociologische beschouwingen over de nieuwe plattelandscultuur en haar implicaties voor de planologie van de droog te leggen IJsselmeerpolders*. Zwolle: Tjeenk Willink.
- CPB (2000). *Op weg naar een effectiever grotestedenbeleid* Den Haag: Centraal Planbureau.
- Driessen, F.M.H.M en H.J.A. Beereboom (1983). *De kwaliteit van het stedelijk woonmilieu: Bewoners en hun voorkeuren*. Utrecht: Rijksuniversiteit Utrecht.
- Eijkeren, R. van (1979). *Voorzieningen in de directe woonomgeving. Het feitelijk gebruik vergeleken met richtlijnen voor ontwerp*. Tilburg: Instituut voor Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek/Katholieke Hogeschool.
- Hart, J. de (red), F. Knol, C. Maas, Th. Roes (2002). *Zekere Banden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Heeger, H. en F. van Zon (1988). *Nieuw Engeland, Hooguliet*. Delft: Delftse Universitaire Pers.
- Horst, H. van der, J. Kullberg en L. Deben (2001). *Wat wijken maakt. De wording van functionele, sociale en expressieve kwaliteiten van Vreewijk, Zuidwijk en Ommoord*. Delft: DGVH/Nethur.
- Iersel, J. van en G. Marsman (1999). *Vinex-kwaliteit door de ogen van bewoners*. Amsterdam: RIGO.
- Kamp, I. van, K. Leidelmeijer, G. Marsman, A. de Hollander (2003). *Urban environmental quality and human well-being. Towards a conceptual framework and demarcation of concepts; a literature study*. In: *Landscape and urban planning* 65, p. 5-18.
- Klep, W.J. (1972). *Hoge Vucht, een onderzoek naar de leefbaarheid in een nieuwe stadswijk*. Breda: Gemeente Breda.
- Knol, F. (1983). *De voorzieningsituatie van de kleine plattelandskernen in Nederland*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Knol, F. (1998). *Van hoog naar laag, van laag naar hoog*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Elsevier Bedrijfsinformatie (SCP-Cahier 152).
- Knol, F. (2003). 'Kwaliteit van de fysieke leefomgeving'. In: Th. Roes (red.), *De Sociale Staat van Nederland 2003*. (p. 245-p 261). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Knol, F. (2005). 'Vinex en groeikern, los zand of vaste grond onder de voeten'
In: *Hier en daar opklaringen; Nieuwjaarsuitgave 2005* (p. 108-112). Den Haag:
Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kool, C. (1980). 'Discussie sociale achterstand gemeten, antwoord aan Wassink en
Geurts'. In: *Beleid en Maatschappij* (12) p. 277-281.
- Maas-de Waal, C (2002). 'Veiligheid, ontwikkelingen, stand van zaken'. In: J. de Hart
(red.), *Zekere Banden* (p 245-278). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Maas-de Waal, C. en K. Wittebrood (2002). 'Sociale cohesie, fysieke buurtkenmerken en
onveiligheid van de grote steden'. In: J. de Hart (red), *Zekere Banden* (p. 279-305). Den
Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Nauta, A (1979). *Functiemenging, een bijdrage aan de verscheidenheid van de woonomgeving*. Rot-
terdam/Den Haag: Stichting Bouwcentrum/ministerie van VROM.
- Ostendorf, W. en F. Thissen (2001). 'Dorpen als woonmilieus: zorgen en kansen'. In:
Ruimte en Planning (1) 4, p. 323-332.
- Pennen, van der A.W., V. Veldheer, E. ter Borg, M. Kunst, J. Boelhouwer en F. Knol. *Sociale
vernieuwing: van plan naar praktijk. Een onderzoek naar de voorwaarden voor effectief lokaal
achterstandsbeleid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA.
- Poll, R. van (1997). *The perceived quality of the urban environment, a multi attribute evaluation*.
Groningen: uitgave in eigen beheer (dissertatie).
- Poll, R. van en van Kamp (2001). *Workshop omgevingskwaliteit, Verslag workshop 22 november
2000*. Bilthoven: RIVM (RIVM-rapport 268900 003).
- Provincie Gelderland (2002). *Ontwerp gebiedsgerichte leefbaarheidsprofielen*. Arnhem: Provincie
Gelderland.
- Rainer, R. (1978). *Kriterien der wohnlichen Stadt, Trendwende in Wohnungswesen und Städtebau*.
Graz: Akademische Druck und Verlagsamt.
- RIVM (1998). *Leefomgevingsbalans, voorzet voor vorm en inhoud*. Bilthoven: RIVM.
- RPB (2003). *De ongekende ruimte verkend*. Rotterdam/Den Haag: NAI-Uitgevers/Ruimtelijk
Planbureau.
- Roosen, J. en J.A. Kropman (1989). *Stedelijke verdichting, een verschaald woonmilieu*. Den Haag:
ministerie van VROM.
- Rous, J. (2002). *Kleurverschil. Tweede meting leefbaarheid Maassluis*. Amsterdam: RIGO.
- Rous, J en N. Smakman (2001). *Met het groen voor ogen, Lemon leefbaarheidsmonitor Maassluis*.
Amsterdam: RIGO.
- Rous, J. en N. Pouw (2002). *Leefbaarheid langs de meetlat, Lemon leefbaarheidsmonitor Naaldwijk*.
Amsterdam: RIGO.
- SCP (2004). *In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004*. Den Haag: Sociaal en
Cultureel Planbureau.
- Southern California Association of governments (2003). *The State of the Region*. Los Angeles:
Southern California Association of governments.
- Tesser, P.M.T., F.A. van Dugteren, A. Merens (1996). *Rapportage Minderheden 1996*. Den
Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-Cahier 133).
- Thissen, F., N. de Roo en W. Linseele (2001). 'Leefbaarheid in de dorpen van West-Vlaande-
ren'. In: *Ruimte en Planning*, (21) 4 p. 333-345.
- TK (1987/1988). *Vierde nota over de ruimtelijke ordening, Tweede Kamer 1987/1988, 20490,*
nrs. 1-2.
- TK (1999/2000). *Verslag van de werkgroep Vijfde nota ruimtelijke ordening (commissie-Duivesteyn),
Notie van Ruimte, Op weg naar de Vijfde nota ruimtelijke ordening. Tweede Kamer 1999/2000,*
27210, nrs. 1-2, p. 162.
- Veenhoven, R. (2000). *Leefbaarheid. Betekenissen en meetmethoden*. Rotterdam: Erasmus Univer-
siteit.

- Veghel, van. M. en F. Wassenberg (1999). *Intensief beheer en participatie, Evaluatie proefproject leefbaarheid in de Bijlmermeer*. Delft: Delft University Press.
- Vermeeren, J, H. Heeger, T. Hoenderdos, A. Metselaar (1989). *Sloop in de Falgabuurt*. Delft: Delftse Universitaire Pers.
- VROM (1999). *Leefbaarheid en wonen, de IVH in dialoog met gemeenten en corporaties*. Den Haag: ministerie van VROM.
- VROM (2000). *Mensen, wensen, wonen, wonen in de 21^e eeuw*, Den Haag: ministerie van VROM.
- VROM (2001). *Ruimte maken, ruimte delen, Vijfde nota over de ruimtelijke ordening 2000/2020*. Den Haag: ministerie van VROM.
- VROM (2004). *Leefbaarheid van wijken*, Den Haag: ministerie van VROM.
- VROM (2004b). *De wijk ontrafeld. Waarderingsinstrument om fysiek ruimtelijke kwaliteiten van wijken in kaart te brengen*. Den Haag: ministerie van VROM.
- VROM, LNV, V en W en EZ (2004). *Nota ruimte, ruimte voor ontwikkeling*. Den Haag: ministerie van VROM.
- Wellington School of Medicine and Health Science (1998-2001). *Housing and Health Research Program*. Wellington: Wellington School of Medicine and Health Science.
- Zon, F. van (1989). *De rehabilitatie van de Gilleswijk in Delft*. Delft: Delftse Universitaire Pers.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt elke twee jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma (2004-2005) is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl. Het Werkprogramma is rechtstreeks te bestellen bij het Sociaal en Cultureel Planbureau. ISBN 90-377-0165-5

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel (prijswijzigingen voorbehouden). Een complete lijst is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

Sociale en Culturele Rapporten

Sociaal en Cultureel Rapport 1998. ISBN 90-5749-114-1

Sociaal en Cultureel Rapport 2000. ISBN 90-377-0015-2

Sociaal en Cultureel Rapport 2002. De kwaliteit van de quartaire sector. ISBN 90-377-0106-x

In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004. ISBN 90-377-0159-0

The Netherlands in a European Perspective. Social & Cultural Report 2000. ISBN 90-377-0062-4 (English edition 2001)

Social and Cultural Report 2002. The Quality of the Public Sector (Summary). ISBN 90-377-0118-3

Nederlandse populaire versie van het SCR 1998

Een kwart eeuw sociale verandering in Nederland; de kerngegevens uit het Sociaal en Cultureel Rapport. Carlo van Praag en Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-6168-662-8

Engelse populaire versie van het SCR 1998

25 Years of Social Change in the Netherlands; Key Data from the Social and Cultural Report 1998. Carlo van Praag and Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-6168-580-x

Nederlandse populaire versie van het SCR 2000

Nederland en de anderen; Europese vergelijkingen uit het Sociaal en Cultureel Rapport 2000. Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-5875-141-4

SCP-publicaties 2004

2004/4 Zorg en wonen voor kwetsbare ouderen. Rapportage ouderen 2004 (2004). ISBN 90-377-0156-6

2004/6 The Poor Side of the Netherlands. Results from the Dutch 'Poverty Monitor', 1997-2003 (2004). ISBN 90-377-0183-3

2004/7 Achter de schermen. Een kwart eeuw lezen, luisteren, kijken en internetten (2004). ISBN 90-377-0129-9

2004/8 Public Sector Performance. An International Comparison (2004). ISBN 90-377-0184-1

2004/11 Verpleging en verzorging verklaard (2004). ISBN 90-377-0189-2

- 2004/12 Trends in Time. The Use and Organisation of Time in the Netherlands (2004).
ISBN 90-377-0196-5
- 2004/14 Performances du secteur public. Comparaison internationale (2004). ISBN 90-377-0193-0
- 2004/15 Prestaties van de publieke sector. Samenvatting in zeven talen (2004).
ISBN 90-377-0194-9
- 2004/16 Gezondheid en welzijn van allochtone ouderen (2004). ISBN 90-377-0191-4
- 2004/17 Sociale uitsluiting in Nederland (2004). ISBN 90-377-0160-4
- 2004/18 Prestaties van de publieke sector. Een internationale vergelijking (2004).
ISBN 90-377-0195-7
- 2004/19 Emancipatiemonitor 2004 (2004). ISBN 90-377-0190-6
- 2004/20 Ouders over opvoeding en onderwijs (2004). ISBN 90-377-0158-2

SCP-publicaties 2005

- 2005/1 Landelijk verenigd Civil society en vrijwilligerswerk IV (2005). ISBN 90-377-0126-4
- 2005/2 Aandacht voor welzijn. Inhoud, omvang en betekenis van de welzijnssector (2005).
ISBN 90-377-0204-x
- 2005/3 De steun voor de verzorgingsstaat in de publieke opinie (2005). ISBN 90-377-0157-4
- 2005/4 Kinderen in Nederland (2005). ISBN 90-377-0209-0

Onderzoeksrapporten 2004

- 2004/1 Emancipatie in estafette. De positie van vrouwen uit etnische minderheden (2004).
ISBN 90-377-0162-0
- 2004/2 De moraal in de publieke opinie. Een verkenning van normen en waarden in bevolkingsen-
quetes (2004). ISBN 90-377-0163-9
- 2004/3 Werkt verlof? Het gebruik van regelingen voor verlof en aanpassing van de arbeidsduur
(2004). ISBN 90-377-0144-2
- 2004/5 Maten voor gemeenten 2004 (2004). ISBN 90-377-0179-5
- 2004/9 Moslim in Nederland. Een onderzoek naar de religieuze betrokkenheid van Turken en Marok-
kanen. Samenvatting (2004). ISBN 90-377-0176-0
- 2004/10 Unequal Welfare States (2004). ISBN 90-377-0185-x

Werkdocumenten (rechtstreeks te verkrijgen bij het SCP)

- 95 Voorstel voor de toekomstige ontwikkeling van de landelijke jeugdmonitor (2004).
ISBN 90-377-0167-1
- 96 Nieuwe baan of nieuwe functie? Een studie naar de beloning van externe en interne mobiliteit
(2004). ISBN 90-377-0172-8
- 100 Het Nationale scholierenonderzoek (NSO) en het Health Behaviour in School-aged Children-
onderzoek (HBSC) vergeleken (2004). ISBN 90-377-0150-7
- 101 Schalen van fysieke en psychosociale beperkingen. Het meten van hulpbehoefte bij de indicatie-
stelling verpleging en verzorging (2004). ISBN 90-377-0151-1
- 102 Vertrouwen in de rechtspraak; theoretische en empirische verkenningen voor een monitor (2004).
ISBN 90-377-0164-7
- 103 Bindingsloos of bandenloos. Normen, waarden en individualisering (2004).
ISBN 90-377-0169-8
- 104 De veeleisende samenleving. De sociaal-culturele context van psychische vermoeidheid (2004).
ISBN 90-377-0170-1
- 105 Cijfer rapport Allochtone ouderen (2004). ISBN 90-377-0171-x
- 106 Moslim in Nederland. Een onderzoek naar de religieuze betrokkenheid van Turken en Marokka-
nen (2004). ISBN 90-377-0178-7 (set, 6 delen)

- 107 The Social State of the Netherlands. Summary (2004). ISBN 90-377-0168-x
- 108 Naar een stelsel van sociale indicatoren voor het Integraal toezicht jeugdzaken. Advies in opdracht van de Inspectie voor de Gezondheidszorg, de Inspectie Jeugdzorg, de Inspectie Openbare Orde en Veiligheid en de Inspectie van het Onderwijs (2004). ISBN 90-377-0186-8
- 109 Kosten en baten van extramuralisering (2004). ISBN 90-377-0187-6
- 110 Verklaringsmodel verpleging en verzorging. Onderzoeksverantwoording (2005). ISBN 90-377-0199-x
- 112 Wijkkwaliteiten (2005). ISBN 90-377-0216-3
- 113 Ouderen van nu en van de toekomst (2005). ISBN 90-377-0219-8

Overige publicaties

Hollandse taferelen (2004). Nieuwjaarsuitgave 2004. ISBN 90-377-0155-8

Social Europe. European Outlook 1. Annex tot the 'State of the Union 2004' (2004). ISBN 90-377-0145-0

Does Leave Work? Summary (2004). ISBN 90-377-0182-5

Destination Europe. Immigration and Integration in the European Union (2004). ISBN 90-377-0198-1

Hier en daar opklaringen (2005). Nieuwjaarsuitgave 2005. ISBN 90-377-0212-0